

YENİ ÇAĞIN EŞİĞİNDEN “AVRASYA’NIN KALBI”NE BAKMAK

DOÇ. DR. MEHMET AKİF OKUR

TÜRK CUMHURİYETLERİ'NİN
BAĞIMSIZLIKLARININ 20. YILINDA

YENİ ÇAĞIN EŞİĞİNDEN "AVRASYA'NIN KALBI"NE BAKMAK

TARİHTEN GELECEĞE ORTA ASYA'NIN JEOPOLİTİĞİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER

-RAPOR-

DOÇ. DR. MEHMET AKİF OKUR

İnceleme
Araştırma
Dizisi

YAYIN NO: 05

YENİ ÇAĞIN EŞİĞİNDEN
"AVRASYA'NIN KALBI"NE BAKMAK
| RAPOR |

Yazar
Doç. Dr. Mehmet Akif Okur

Editör
Dr. Murat Yılmaz

Teknik Koordinasyon
Mustafa Yeşilyurt

Tasarım-Baskı

SFN Televizyon Tanıtım Tasarım
Yayıncılık Ltd. Şti.
Tel: 0312 472 37 73-74
www.sfn.com.tr

Okur, M. Akif
Yeni Çağın Eşiğinden "Avrasya'nın Kalbi"ne Bakmak: Tarihten Geleceğe Orta
Asya'nın Jeopolitiği Üzerine Değerlendirmeler / M. Akif Okur; editör: Murat Yılmaz -
Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, 2011
64 s: 19x27 cm. (Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi.
İnceleme-Araştırma dizisi; yayın no: 05)
ISBN: 978-9944-237-07-9
1. Jeopolitik - Orta Asya - I. Yılmaz, Murat
327.1010958

Baskı Tarihi: **Eylül 2011**

©Ahmet Yesevi Üniversitesi
Mütevelli Heyet Başkanlığı

Adres:
Taşkent Cad. 10. Sokak No: 30 06490 Bahçelievler/ANKARA
Tel: 0312 215 22 06 • Faks: 0312 215 22 09
www.yesevi.edu.tr yayinlar@yesevi.edu.tr

İçindekiler

Özet	5
Giriş	9
Bölüm 1	11
Batılı Jeopolitikçiler ve Türkistan: "Büyük Oyun"un Gölgesinde Doğan Disiplinin Mirası.....	12
Bölüm 2	23
Tarihin Gözlerinde İşıldayan Gelecek: Jeopolitik Orta Asya'da Türkçe Konuşabilir mi?.....	24
A) Oryantalizmin Solan İmajları ve Türkistan: Barbarlar Diyarından, Dünya Tarihinin Merkezine.....	25
B) Tarih Yapan Bir Özne Olarak Türkistan: Aktif Çağın Geleceğe Söyledikleri.....	29
Bölüm 3	39
Yeni Çağ'da Orta Asya Denklemi: Yükselen Rekabet Üçgeninde Öznenin Yeniden İnşâsı.....	40
A) Dünya Düzeni Değişirken: Yeni Bir Jeopolitik İklim Doğru.....	41
B) Avrasya'nın Kalbinde Kesişen Yollar: Yeni Çağın Orta Asyası'nda Parçalanma / Bütünleşme Süreçleri ve Rekabet Üçgeninin Dinamikleri.....	43
Sonuç	57
Kaynaklar	60

ÖZET

YENİ ÇAĞIN EŞİĞİNDEN
"AVRASYA'NIN KALBI"NE BAKMAK

Çalışmamız, kısa birer giriş ve sonuç kısmı ile üç ana bölümden oluşmaktadır. Girişte problematiğimiz ve bakış açımız takdim edilmekte, metin boyunca kullanılacak coğrafi terminoloji hakkında da bilgi verilmektedir.

İlk bölümde, 19. yüzyılın sonlarında doğan jeopolitik disiplininin Orta Asya'yı kapsayan coğrafyaya yaklaşım biçimi eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Mackinder'dan başlayarak Brzezinski'ye uzanan çizgideki devamlılık unsurlarının altı çizilmekte, Batılı jeopolitikçiler tarafından üretilen kalıpların gerçekliği kavrayışımızı kolaylaştırmak bir yana, onunla aramıza nasıl ilave engeller diktiği Türkistan örneği üzerinden gösterilmektedir.

İkinci bölüm jeopolitikçilerin inşa ettikleri kavramsal prizmayı besleyen tarih anlayışının tenkidi ile başlamakta, Orta Asya'yı insanlık tarihinde layık olduğu yere oturtan çalışmalara dikkat çekilerek bölgeyle ilgili oryantalist imajlar sorgulanmaktadır. Bu bölümde ayrıca, eleştirisi yapılan klasik jeopolitiğin Batı merkezci kavramsal mimarisi yerine, anlam üreten öznelerin mekanla ilişkilerini merkeze alan içerden bir yaklaşım da önerilmektedir.

Daha sonra ise, bölgenin geçmişine doğru, jeokültürü daha çok vurgulayan bu perspektifi işlevsel hâle getirecek kısa bir yolculuğa çıkılmaktadır. 7 ve 8. yüzyılları şekillendiren jeopolitik denklem önce tasvir edilmekte, ardından da Orta Asya'ya hakim olan özne-mekan bileşkesinin gözüyle anlamlandırılmaktadır.

Son bölümün başlangıç kısmı, yaklaşık yüz elli-iki yüz yıla yayılan bir uzun vade analize ayrılmıştır. Burada, değişimin boyutları hakkında fikir veren bazı ampirik göstergelerden hareketle geleceği kurması muhtemel eğilimlere işaret edilmektedir. Ardından da, yeni çağın beraberinde getirdiği Orta Asya denklemi masaya yatırılmaktadır. İçeride “öznenin” bir buçuk asırlık parçalanma dönemini takiben kendini onarma ve mekan üzerinde bütünleşme arayışına, dışarıda ise ABD, Rusya ve Çin'i buluşturan rekabet üçgenine odaklanılmaktadır. Bu değerlendirmeler yapılırken Ayrıca, ortak öznenin kendini farklı bir mekanda kurmuş parçası olan Türkiye'nin, hem entegrasyon süreçlerinde, hem de dış dünyayla ilişkilerde oynadığı roller de ihmal edilmemektedir.

Çalışmanın sonuç bölümünde ise, bölgeyi edilgenlik vurgusu taşıyan “jeopolitik önem” parantezinden çıkarılabileceği düşünülen vizyonun temel parametreleri, metin içinde tartışılmış önemli noktalar etrafında bir kez daha vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler;

Orta Asya, Jeopolitik, Jeokültür, Büyük Oyun, Millet İmparatorluklar, Özne-Mekân Bileşkeleri.

LOOKING FROM THE THRESHOLD OF THE NEW CENTURY TO THE "HEART OF EURASIA"

ASSESSMENTS ON CENTRAL ASIAN GEOPOLITICS FROM THE PAST TO THE FUTURE

Abstract

Our study, which has been written to commemorate the 20th anniversary of the independence of the Turkic republics, consists of a short introduction, a short summary and three main chapters. In Introduction, our hypothesis and approach are presented and information is given on the geographical terminology which will be used in the whole text.

In the First Chapter, the approach of the discipline of geopolitics, which was born at the end of the 19th century, to the geographical area embracing Central Asia is analyzed critically. The elements of continuity in the line reaching from Mackinder to Brzezinsky are underlined and, by using the example of Turkestan, the effort is made to prove that the models produced by Western experts of geopolitics do not increase our understanding of reality, but they erect additional obstacles.

In the Second Chapter, initially the understanding of history which fosters the conceptual prism created by students of geopolitics is criticized and then orientalist images are questioned by drawing the attention to the studies which explain the true place of Central Asia in the history of mankind. In this Chapter, instead of the Western oriented conceptual architect of the classical geopolitics, which is criticized, a native approach focusing on relations of the entities producing meaning with the space is proposed.

In the following chapter, it is set forth on a short journey to the past of the region, which will make functional this perspective putting more emphasis on geo-culture. The geopolitical equation which shaped the 7th and 8th centuries is described firstly and then it is given a meaning from the perspective of the subject-space combination dominant in Central Asia.

The first part of the last Chapter includes a long-term analysis of the period covering a hundred fifty to two hundred years. In the following section, domestically the search of the entity for repairing itself and integrating on the space after one and half century-long period of disintegration is studied intensively in addition to the analysis of the triangular of competition consisting of the United States, Russia and China without ignoring Turkey as the external factor.

In Conclusion, the basic parameters of the vision, which is expected to save the region from the tight dress of "geopolitical importance" implying passivity, are summarized.

Keywords:

Central Asia, Geopolitics, Geo-Culture, Great Game, Nation Empires, Subject-Space Combinations

Взгляд На «Центр Евразии» На Пороге Новой Эры Анализ геополитики Центральной Азии: из прошлого в будущее

Аннотация

Работа, посвященная 20-летию независимости тюркских республик, состоит из краткого введения, заключения и трех основных разделов. Во введении представлены проблематика и взгляд автора, а также дана географическая терминология, использованная в тексте.

В первом разделе критическому анализу подвергается форма геополитического подхода к центральноазиатскому региону, возникшего в конце 19-го века. Подчеркиваются факторы преемственности линии, начатой Маккиндером и продолжающейся до Бжезинского; на примере Туркестана показано, что модели восприятия западных геополитиков не то, чтобы облегчают наше понимание реальности, наоборот создают дополнительные препятствия между нами.

Во втором разделе, начатом с критики исторического понятия, на основе которой построена концептуальная призма геополитиков, обращается внимание на труды, которые показывают достойное место Центральной Азии в мировой истории и рассматриваются ориенталистские имиджы данного региона. В этом разделе также вместо западноориентированной концептуальной архитектуры классической геополитики предлагается внутренний подход, ставящий в центр отношения между субъектом и пространством.

Позже сделан краткий экскурс в прошлое данного региона, который показывает функциональность этой подчеркивающей геокультуру перспективы. Сначала описывается форма геополитического уравнения 7-го и 8-го веков, затем объясняется с точки зрения равнодействия предмет-пространство, доминирующей в Центральной Азии.

Начальная часть последнего раздела посвящена анализу длительного периода, охватывающего примерно сто пятьдесят-двести лет. Затем после полуторавекового процесса разделения «субъекта» изнутри показаны поиски самовосстановления и интеграции региона; как внешний фактор внимание акцентируется на конкурентном треугольнике США, России и Китая, не забывая при этом и Турцию.

В заключительной части исследования даны основные параметры видения, позволяющего региону выйти из зоны пассивности с точки зрения геополитического значения.

Ключевые слова:

Центральная Азия, геополитика, геокультура, Большая игра, национальные империи, взаимодействие предмет-пространство.

Yirmi yıl önce Orta Asya'daki Türk cumhuriyetlerine bağımsızlıklarını kazandıran dönüşümler, yeni dünya düzeninin habercisi kabul ediliyordu. Bugün ise, Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle başlayan süreci geçmiş kılmaya yetecek kuvvette bir dinamikler demeti, yeni çağa hazırlanmamız gerektiği ihtarında bulunuyor. Dikkate alınması gereken bu uyarı, bir bilinmezlikler yumağı da bırakıyor önümüze. Soru işaretlerinden Türkistan'ın hissesine düşenlere baktığımızda, ufukta beliren değişim dalgasının bölgeyi sürükleyeceği limanlarla ilgili olanlar hemen göze çarpıyor. Acaba Orta Asya'yı nasıl bir gelecek bekliyor? Bu coğrafyada biriken toplumsal enerji, bütünleşme doğrultusundaki adımları hızlandırabilecek mi? Yoksa, etrafını çeviren rekabet üçgeninin ivme kazandıracığı Balkanlaşma eğilimleri mi bölgenin kaderini çizecek?

Listesini uzatabileceğimiz ihtimaller zincirinin hangi ucundan tutarsak tutalım, yolu-muz "jeopolitik" başlığı altında inşa edilmiş bir düşünce prizmasına çıkıyor. Üzerine yansıyan coğrafyaları, aktörleri, fikirleri vb. yeniden biçimlendirme yeteneğine sahip olan bu prizma, şimdiye kadar işini öylesine büyük bir maharetle yapmıştır ki, ona karşı duyulan güven yüzünden, çoğu zaman dönüştürerek aksettirdiği temsiller hakikatin kendisine tercih edilebilmiştir. Söz konusu kolaylıktan doğan vahim sonuçların en berrak örnekleri arasında Orta Asya'nın ele alınış şeklinin bulunması ise kimseyi şaşırtmamalı. Çünkü işgal ettiği mevki, disiplinin doğuş evresinden itibaren odaklandığı coğrafyanın merkezine denk düşüyor. Ayrıca jeopolitiğin kurucu babaları, bu bölgenin sakinlerine hayli acımasız önyargılarla bakan bir anlam dairesi içinde yetiştiklerini yazdıklarıyla ortaya koyuyorlar.

Bu yüzden çalışmamızın ilk kısmını, Batılı jeopolitikçilerden miras kalan kalıpların eleştirisine ayırdık. Gerçekliği kavrayışımızı kolaylaştırmak bir yana, onunla aramıza ilave engeller diken bu düşünce geleneğinin izlerini günümüze kadar sürdürdükten sonra, kendi bakış açımızın tanıtımına geçeceğiz. İkinci kısımda önce, klasik jeopolitiğin Batı merkezci kavramsal mimarisi yerine, anlam üreten öznelerin mekanla ilişkilerini merkeze alan bir yaklaşım önereceğiz. Ardından ise bölgenin tarihinde, çizdiğimiz çerçeveyi işlevsel hâle getirecek kısa bir yolculuğa çıkacağız.

Takip eden kısım, yaklaşık yüz elli-iki yüz yıllık dönemi kapsayan bir uzun vade analizi ile başlıyor. Burada geleceği kurması muhtemel eğilimlere işaret edecek ve yeni çağın beraberinde getirdiği Orta Asya denklemi masaya yatıracağız. İçeride "öznenin" bir buçuk asırlık parçalanma dönemini takiben kendini onarma ve mekan üzerinde bütünleşme arayışına, dışarıda ise ABD, Rusya ve Çin'i buluşturan rekabet üçgenine odaklanacağız.

Giriş bölümünde son olarak, metin boyunca kullanacağımız temel coğrafi terminolojiye değinmek istiyoruz. Orta Asya'yı konu edinen uluslararası literatür incelendiğinde, bölgenin sınırları meselesi hakkında birbirleriyle ciddi derecede örtüşmekle beraber bazı noktalarda ayrışan iki temel görüşle karşılaşılmaktadır. Tarihsel bir perspektif etrafında ele aldıkları siyasi coğrafyadan hareket edenler, Orta Asya tabirinin tüm İç Asya'yı ve hatta Merkezî Avrasya'yı kuşatacak şekilde kullanılabileceği kanaatinde (Adshead 1993: 3).¹ Ancak, bu görüşün dayandığı tarihi ve siyasi referansları bütünüyle reddetmemekle birlikte bölgenin hudutlarını belirleyen temel faktörün jeokültür olması gerektiğini savunan ikinci yaklaşım, daha fazla benimsenmiştir. Jeokültürel bakımdan hangi coğrafyaların Orta Asya'ya dahil olduğu araştırılırken başvurulan kriterlerden biri, çevredeki tarım temelli yerleşik medeniyetlerin tarihsel etki alanlarıdır (Clarke 2009: 21; Sinor 1997: 2). Bu kriteri, komşular arasındaki geçişkenlikleri takip etmemizi de kolaylaştıran diğer ekolojik unsurlar, linguistik ve etnoloji tamamlamaktadır. Batı, Doğu ve Güney Türkistan yahut Rus, Çin ve Afgan Türkistanları şeklindeki adlandırmalar da söz konusu yaklaşımın ürünüdür (Adshead 1993: 3).

UNESCO'nun "Orta Asya Medeniyetleri" projesinde de bölgenin nerede başlayıp, nerede bittiği sorusuna benzer bir cevabın verildiğini görmekteyiz. Uluslararası bir bilim heyetinin hazırladığı bu çalışmaya göre Orta Asya; Afganistan, bugünkü İran'ın kuzeydoğusu, Pakistan, Kuzey Hindistan, Batı Çin, Moğolistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan'ı kapsamaktadır. Doğu Türkistan'ın yanı sıra Çin'deki Qinghai ve İç Moğolistan da Orta Asya'nın parçası kabul edilmekte, Sistan ile Belucistan gibi alanlar ise Horasan'dan sayılmaktadır (Adle vd. 2003: 30). Ayrıca aktüel jeopolitik beklenti ve denklemler de Orta Asya'nın tarif ediliş biçimi üzerinde tesir sahibidir. Örneğin, 2004'teki BOP/GOKAP tartışmalarının ardından UNESCO'nun çizdiği sınırlar içindeki yerleri, "Büyük Orta Asya" olarak niteleyen eserlere rastlanmakta (Cutler 2007: 97), hatta bazı akademik yayınlarda söz konusu coğrafyaya Büyük Ortadoğu'nun doğrudan uzantısı nazarıyla bakılmaktadır (Amineh 2007: 1).

Kısaca değindiğimiz bu tartışmalar, inceleyeceğimiz bölgeyi tanımlarken ne kadar farklı parametreleri dikkate almamız gerektiğini gösteriyor. Fakat biz, çalışmamızın niteliği sebebiyle daha basit ve tek tipte bir terminolojiyi tercih edeceğiz. Çünkü metnin büyük bölümünde, tarihe ve bugüne ilişkin değerlendirmelere beraberce yer veriliyor oluşu, karmaşa ihtimali yaratmaktadır. Karışıklığı önleme kaygısı, bazı nüansların göz ardı edilmesi ihtiyacını doğurmaktadır. Bu çerçevede, Orta Asya ve Türkistan ifadeleri, Rus işgaline kadar geçen zaman dilimi için kullanıldığında yukarıda tarif edilen alan kastedilecek, Sovyetler Birliği sonrası dönemde bu coğrafyanın bir kısmında kurulan cumhuriyetlere topluca işaret edilmek istendiğinde ise, "Batı Türkistan/Orta Asya'nın batısı" gibi ayrıca bir adlandırma yapılmayacaktır.

¹ Adshead, bu üç bölgeyi önem bakımından da sıralamaktadır. Ona göre, bölgenin merkezi Maverâünnehir diye de anılan Batı Türkistan'dır. İkinci derecede önemli kısmı Doğu Türkistan'dır. Afgan Türkistan'ı ise üçüncü sırada gelmektedir (Adshead 1993: 8, 9, 10).

YENİ ÇAĞIN EŞİĞİNDEN
"AVRASYA'NIN KALBI"NE BAKMAK

I BÖLÜM

BATILI JEOPOLİTİKÇİLER VE TÜRKİSTAN:
"BÜYÜK OYUN"UN GÖLGESİNDE DOĞAN DİSİPLİNİN MİRASI

BATILI JEOPOLİTİKÇİLER VE TÜRKİSTAN: “BÜYÜK OYUN”UN GÖLGESİNDE DOĞAN DİSİPLİNİN MİRASI

Büyük Oyun’un devamı sırasında Hindistan Genel Valiliği yapan Lord Curzon’un kaleminden dökülenler, Orta Asya’ya bakışın Batı’daki parametrelerini veciz bir şekilde özetlemektedir: “Türkistan, Afganistan, Hazar ötesi, İran... Pek çok kimseye bu isimler yalnızca mutlak bir uzaklık hissi ya da hayatın acayip cilvelerine ve ölümcül bir romantizme dair hatıralar teneffüs ettiriyor. Benim için ise, itiraf ediyorum ki, bunlar (sadece) üzerinde dünya hakimiyeti için oynanan bir satranç tahtasındaki taşlar.”

“Jeopolitik”in isim babası olarak, kavramı 1899’da ilk kez kullanan Rudolf Kjellen gösterilir. Kjellen’in teklif ettiği bu yeni bilim, devleti, hukuki bir zatiyet kabul eden geleneksel yaklaşımın eleştirisine dayanmaktaydı. Alman idealizmi ve Sosyal Darwinizmden etkilenen İsveçli profesörün nazarında devlet, dış politikada kendisine hayat hakkı arayan bir organizmaya benzemekteydi. Ülke/coğrafya ve kaynaklar, söz konusu varoluş kavgasının kaderini belirleyen temel unsurlar arasındaydı. Bunların niteliklerine ilişkin bilimsel bilgi ihtiyacına da jeopolitik cevap verecekti (Chapman 2011: 16-17).

Aslında jeopolitiğin tarif ettiği düşünce biçimi hiç de yeni sayılmazdı. Devlet adamlarının yönetim pratiklerine hayli zamandır hakim olan zihni kalıplar, kavramlar etrafında kristalize edilerek akademiye taşınıyordu. Aradaki ilişki çift yönlüydü. Emperyalizmin altın çağında jeopolitik, üniversiteler ve bilim kuruluşlarıyla devletin pratik ihtiyaçlarını buluşturuyordu. Akademi jeopolitik üzerinden devlet adamlarının kitleleri seferber etmelerini kolaylaştıracak basitlik ve kesinlikte bir dünya resmi çiziyor, hedefler gösteriyordu.² Bilimin saygınlığını arkasına alan coğrafi tasvirler, metaforlar ve kalıp ifadeler, iktidarların toplumlarını emperyal maceralar yönünde ikna etmelerini kolaylaştırmaktaydı.

² Jeopolitik dilin genel özellikleri için bkz. (Dodds 2007: 4 vd)

Bu özellikleri dikkate alındığında, 20. yüzyılın başında jeopolitiğe en çok kucak açılan yerin Londra olması sürpriz değildir. Nitekim üzerinde güneş batmayan imparatorluğa geç Viktorya çağında hakim olan kaygılı ruh hâlinin hem gerekçeleri, hem de bu gerekçelerden üretilerek yeni bir yayılcılık dalgasını teşvik eden kurtuluş reçeteleri, jeopolitiğin diliyle seslendirilmiştir. Endişelerin kaynağında, İngiliz hegemonyasının, sonradan sanayileşen ülkelerin meydan okumalarıyla yüzleşmesi yer almaktaydı. Söz konusu rekabet ikliminin “tacın incisi”ne yakın gerilimli zemini ise, Rusya ile kıyasıya bir mücadelenin yürütüldüğü Orta Asya’ydı.³ “Büyük Oyun”⁴ metaforuyla estetize edilen İngiltere ve Rusya arasındaki bilek güreşi, jeopolitik literatürünün önemli klasiklerinin yazıldığı bağlamı oluşturmaktadır. Bir başka söyleyişle jeopolitik, büyüteçlerini Asya haritasının ortasına odaklayan öncü kalemlerin çalışmalarıyla sistematik bir nitelik kazanmıştır.

Halford Mackinder’in 1904’te yayınlanan ünlü makalesi (Mackinder 1904), bu literatürün ilk ciddi örneğidir. Mackinder, zihninde daha sonra Ratzel ve Haushofer gibi Alman jeopolitikçilerinin de paylaşacakları şu temel problematikle yola çıkmıştır: Gelecekte, İngiltere ve Almanya gibi orta büyüklükteki ulus devletler, ABD ve Rusya’nın temsil ettiği kıta ölçeğinde yayılmış güçler karşısında tutunabilecekler miydi? (Pöhl 1999: 97-99)⁵

Mackinder’in eserlerini verdiği Londra’da bu soruya kötümser cevaplar verenlerin sayısı, 19. yüzyılın son çeyreği boyunca artmıştır. Orta Asya ve Kafkasya’dan haberler taşıyan gezginler ile devlet görevlilerinin anlattıkları, İngiliz kamuoyundaki karamsarlığı beslemekteydi. Artık Türkistan’daki Rus ilerleyişinden yalnızca Hindistan’ı tehdit edebileceği için endişe duyulmamaktaydı. Bölgedeki zenginlikler de bu rakip gücün

³ Orta Asya’daki Rus yayılcılığı hakkında yazdıklarıyla İngiliz kamuoyunu ciddi düzeyde etkileyen Charles Thomas Marvin’in Merv’in düşmesi üzerine kaleme aldığı satırlar, Hindistan-Orta Asya bağlantısının dönemin stratejik değerlendirmelerindeki yerini gözler önüne sermektedir: “Hindistan’ın anahtarı olan Herat tehlikededir. (Rus) Kazakları Afganlarla gerçek bir temas sağladılar ve Asya’da İngiltere, iki imparatorluğu birbirinden ayıran gelecekteki sınırın Rusya’nın münhasır tercihine terk edilip edilmeyeceğine ya da Hindistan’a doğru Rus ilerleyişinin önündeki nihai adım olan Merv’in ilhakını onaylayıp onaylamayacağına karar vermeye zorlandı, bir kez daha zorlandı.” (Marvin 1891: 389)

⁴ İlk kez Arthur Connolly’nin 1835’te yayınlanan “Narrative of an Overland Journey to the North of India”da geçen bu ifadeye şöhretini kazandıran kalem Rudyard Kipling’tir. Kipling, 1900’de tefrika etmeye başladığı “Kim” romanının arka planında Asya’da kıyasıya devam eden İngiliz-Rus mücadelesini anlatır. (Siegel 2002: XV-XVI)

⁵ 20. yüzyılın tarihi adeta bu sorunun ne kadar anlamlı olduğunun ispatıdır. İlk bakışta dünya savaşları, yapısal bakımdan benzer sınırlılıklara mahkum bu iki ülke etrafındaki koalisyonlar arasında geçmiş gözükmemektedir. Ancak 20. yüzyılın ortasından itibaren dünya sisteminin kazandığı çehre, yalnızca mağluplar değil, bazı galipler bakımından da 1800’lerin sonunda görülmeye başlanan korkulu rüyanın hakikate dönüşmesidir. İngiltere galipler locasında oturmasına rağmen imparatorluğunu yitirmiş, hegemonik âsâyı ABD’ye devrederek yeni düzen içinde eskisine kıyasla marjinal bir mevkiyi kabullenmek zorunda kalmıştır. Hegemonik mücadelenin, yüzyılın başındaki jeopolitikçilerin öngördükleri biçimde kıtasal güçler arasında geçtiği bir evreye girilmiştir. Gelişmelere bu pencereden bakıldığında, Avrupa Birliği’nin inşasına aynı tarihlerde başlanılmış olması anlamlıdır. AB projesine varlık kazandıran saikler arasında söz konusu yapısal kusuru aşma arzusunun da yer aldığını düşünmek mümkündür. Nitekim ilerleyen kısımlarda değineceğimiz, bir bölgeselleşme formu olarak “millet-imparatorluk”ların meydana geliş süreçlerinin kökeninde de benzer kaygılar ve motivasyon unsurları bulunmaktadır.

elinde toplanacaktı. Üstelik gittikçe yayılan demiryolu ağı Rusya'ya, muazzam donanmasının İngiltere'ye sağladığı avantajları sunacaktı (O'Hara vd. 2006: 60, 61, 67).

İmparatorluğun ufkunda kara bulutların belirişinin işareti şeklinde yorumlanan bu gelişmeler, Orta Asya'ya duyulan ilgiyi artırmaktaydı (O'Hara 2005: 90-91). Ancak söz konusu merakın sempati içermediğini, neredeyse tamamen araçsal bir nitelik taşıdığını da söylemek gerekmektedir. Emperyal çıkarlara dayalı soğuk bir rasyonalite, daha jeopolitiğin doğuş yıllarından başlayarak Orta Asya'ya bakışın Batı'daki parametrelerini belirlemiştir. Bölge, esas oyuncular arasındaki rekabetin zemininden ibaret görül-müş, coğrafyaya anlam kazandıran beşeri özellikler ya çarpıtılarak oryantalist şemalara uydurulmuş, yahut da tümüyle soyutlanmak suretiyle büyük satranç tahtasındaki piyonlara indirgenmiştir. Batı'daki Orta Asya çalışmalarının müteakip evrelerinde de etkinliğini koruyan bu tutumu, Büyük Oyun'un devamı sırasında Hindistan Genel Valiliği yapan Lord Curzon'un kaleminden dökülenler, veciz bir şekilde özetlemektedir: "Türkistan, Afganistan, Hazar ötesi, İran.. Pek çok kimseye bu isimler yalnızca mutlak bir uzaklık hissi ya da hayatın acayip cilvelerine ve ölümcül bir romantizme dair hatıralar teneffüs ettiriyor. Benim için ise, itiraf ediyorum ki, bunlar (sadece) üzerinde dünya hakimiyeti için oynanan bir satranç tahtasındaki taşlar." (Curzon 1892: 3)

Mackinder'in çalışmalarında Curzon'un satırlarında rastladığımız Orta Asya'ya dair her iki düşünce biçimi de bilimsel elbiselere bürünerek arz-ı endam eder. Bunlardan ilki satranç taşı metaforunda ifadesini bulan, sosyal gerçeklikleri ölçülebilir ve denetlenebilir hâle dönüştürme isteği şeklindeki metodolojik tutumdur.⁶ Söz konusu arzuyla, "coğrafi sebeplilik" hakkında bir formüle ulaşmaya çalıştığını söyleyen Mackinder'in, insan iradesi ve doğa arasında varsaydığı yarı-determinist ilişki paralellikler taşımaktadır. Mackinder, eylemin insanın hür iradesiyle başladığını kabul etmekte, ancak hemen ardından doğanın bu iradeyi sınırlayarak önemli ölçüde yönlendirdiğini söylemektedir (Mackinder 1904: 422-423).

Bu yaklaşımdan hareket edildiğinde, Mackinder'in bilimsel ciddiyet kazandırmaya çalıştığı jeopolitiği, dönemin hakim bilim paradigması konumundaki pozitivizmin kalıplarıyla inşa ettiği anlaşılmaktadır. Bir adım öteye geçerek coğrafi determinizmi

⁶ Jeopolitikçilere yöneltilen en önemli eleştirilerden biri, tarih ve kültürü analizlerin dışında bırakmak suretiyle uluslararası ilişkileri bilardo toplarının hareketlerine benzeterek açıklamaya çalışan yaklaşımı güçlendirmeleridir (Poelle 1999: 120).

felsefeyle (Mackinder 1904: 421) buluşturma gereğinden bahsettiğinde ise, Lord Curzon'un satırlarının ilk kısmına yansıyan "doğu"ya dair irrasyonel imajları devreye sokmaktadır. Bunlar, içerik itibarıyla Curzon'un egzotik çağrışımlarla dolu anlatımından farklılaşsalar da, çoğunlukla aynı Oryantalist muhayyile tarafından üretilmişlerdir. Mackinder'ın jeopolitiğinde öteki, tarihin dinamiğini sağlayan ve özneyi kuran asıl faktördür. Bu yüzden de "barbarlardan" duyulan korkunun tarihî hafıza üzerinden uyarılması, savunduğu argümanı destekleyen merkezî bir rol oynamaktadır.

Nitekim Mackinder, medeniyetlerin oluşumu bakımından iç enerjiden daha çok dışardan gelen tehdit ve zorlamalara ihtiyaç duyulduğunu tarihe yaptığı göndermelerle ispata çalışırken tam da bu korkulara hitap etmektedir. Avrupa medeniyeti, barbarlığın baskısı altında kurulmuştur. Bu yüzden Avrupa ve Avrupa tarihine Asya'nın ve Asya tarihinin türevi nazarıyla bakılmalı, Avrupa medeniyetinin, Asyalı istilacılara karşı verilen mücadelenin ürünü olduğu hatırlanmalıdır (Mackinder 1904: 422-423).

Bu tezlerini dikkate aldığımızda Mackinder'ı, Toynbee'den Huntington'a kadar Anglo-Saxon sosyal bilim geleneğinde izini sürebileceğimiz, medeniyetler arasındaki meydan okuma ve cevap verme diyalektiği etrafında ilerleyen tarih anlayışının parçası kabul edebiliriz. Jeopolitiğinin temellerine ötekiyle mücadeleyi yerleştiren Mackinder'a göre Asya'dan gelen istilacılar sayesinde kimliğini bulan Avrupa, söz konusu meydan okumaya cevabını ise dünyayı "Avro-Asyalılaştırarak" vermiştir. Mackinder bu ifadeyle "denizlerin ortasında yeni Avrupalılar" yaratan Batı yayılmacılığını kastetmektedir. "Kolomb Çağı" dediği cevap evresinde barbarların tehdidi altındaki Hristiyan Avrupa, sıkıştırıldığı dar alandan çıkmış ve neredeyse hiçbir ciddi direnişle karşılaşmadan yayılmıştır (Mackinder 1904: 421-422). Amerika, Avustralya, sahra altı Afrika artık Avro-Asya olmuştur. 20. yüzyılın başına geldiğinde, verilen cevabın neticesi olarak Britanya, ABD, Güney Afrika ve Avustralya, artık kara gücünün erişemediği üslere, deniz gücü ve ticaretine sahipti (Mackinder 1904: 432-433).

Mackinder'in gözlerini Asya'ya çeviren şey ise, Batı için bir genişleme dönemi olan Kolomb Çağı'nın sona erdiği ve vaktiyle Avrupa'ya karşı büyük meydan okumayı gerçekleştiren coğrafyada yeni bir tehdidin gün geçtikçe büyüdüğü inancıdır. Aktörler değişse, Türk ve Moğolların yerini Ruslar olsa bile, rakipleri doğuran coğrafya aynıdır: "14. yüzyılda Avrupa'ya yağan ordular ilk kuvvetlerini 3000 mil ötede Moğolistan'ın yüksek steplerinde topladılar." (Mackinder 1904: 430) "...Moğol İmparatorluğuyla Rusya yer değiştirmiş

Orta Asya'ya yerleşen Rusya, demiryolları sayesinde Kolomb'tan bu tarafa denize dayalı imparatorluklar lehine seyreden kuvvet dengesini, karalara hakim güçlerden yana bozma fırsatını yakalamıştır. Üstelik "kalpgâhın" kaynaklarını seferber ederek bir deniz gücü oluşturma imkanı da mevcuttur. Bu ise, bir dünya imparatorluğunun ufukta gözükmesi anlamına gelmektedir.

vaziyettir.." (Mackinder 1904: 436) Rusya'nın İskandinavya, Polonya, İran, Hindistan ve Çin'e yaptığı baskı, yüzyıllar önce steplerden yayılan akıncıların faaliyetleriyle kıyaslanabilir. Orta Asya'ya yerleşen Rusya, demiryolları sayesinde Kolomb'tan bu tarafa denize dayalı imparatorluklar lehine seyreden kuvvet dengesini, karalara hakim güçlerden yana bozma fırsatını yakalamıştır. Üstelik "tarihin coğrafi ekseninin" kaynaklarını seferber ederek kaydadeğer nitelikte deniz gücü oluşturma imkanı da mevcuttur. Bu ise, bir dünya imparatorluğunun ufukta gözükmesi anlamına gelmektedir (Mackinder 1904: 436). I. Dünya Savaşı'nı takip eden sınırların yeniden çizildiği günlerde Mackinder, ünlü eserini yayınlarken doğudaki gerçek tehdidin gözden kaçırılmaması gerektiği ikazını tekrarlar. Kitabın nabzı, parmağını Almanya ve Rusya'ya doğrulttuğu şu cümlelerde atmaktadır: "Doğu Avrupa'yı yöneten

Kalpgâha hükmeder; Kalpgâhı yöneten, Dünya adasına hükmeder; Dünya adasını yöneten Dünya'ya hükmeder." (Mackinder 1919: 194)

Mackinder'in objektif coğrafi gerçekler, teknolojik gelişmeler ve tarihi örneklerle desteklediğini iddia ettiği bu jeopolitik tasarımı, daha sonra eleştirel jeopolitikçilerin "klasiklere" yöneltecekleri itirazlarda da altı çizilecek derin bir ironiyi bünyesinde barındırmaktaydı.⁷ Mackinder ve takipçilerinin "objektif" hakikatleri penceresinden yorumladıkları, dost/düşman ayrımlarını dayandırdıkları kimlikler, sürprizler yumağıydılar. Örneğin, Londra'dan bakıldığında Batı medeniyetine karşı meydana okuma hazırlığı gibi algılanan Orta Asya'daki Rus ilerleyişi, Buhara ve Hive'yi bizzat teslim alanların gözünde ülkelerini Avrupalı kılacak adımlardan ibaretti. Avrupa Medeniyeti'nin temsilcisi sıfatıyla Orta Asya'nın "kaba, barbar" diye aşağıladıkları sakinlerini aydınlatarak dönüştürme misyonunu taşıdıklarını düşünmekteydiler.

⁷ Eleştirel jeopolitik, jeopolitiğin geleneksel algılanış biçimlerini, küresel politik ekonomiyi ve jeoekonomik söylemi sentezler. Ayrıca, kimliklerin coğrafi temsillerle ilişkisine, kimliklerden hareketle mekana ve eylemlere atfedilen anlamlar arasındaki farklılaşmanın çözümlenmesi ihtiyacına dikkat çeker (Amineh 2007: 10-11) (Dodds 2007: 11).

Bölgedeki işgal kuvvetlerinin komutanları ile ünlü romancı Fyodor Dostoevsky gibi yayılma hareketini destekleyen siviller, Avrupa milletler ailesine tam üyeliğe liyakatin Doğu'daki vaha ve çöllerde ispatlanacağına inanıyorlardı. Onlara göre, tıpkı diğer "doğu" toplumları gibi Maveraünnehir'de yaşayanlar da miskin, yolsuz ve zalimdiler. İklimden, ırklarından ve dinlerinden kaynaklanan sebeplerle geri kalmışlardı (Crews 2006: 246).

Üstün medeniyeti temsil etme iddiasının doğurduğu bu kibir, Batılı devletler tarafından yürütülen dönemin tüm emperyalist genişleme hamlelerinin belirgin özelliğidir. Batı dışı coğrafyalarda az zahmetle genişleyebilecek yer kalmadığında ise, tarihin kaydettiği en büyük medeniyet içi çatışma patlak vermiştir. İnsanlığa tarifsiz acılar yaşatan dünya savaşları sırasında, jeopolitikle bağlantılı tezler de ciddi rağbet görmüşlerdir. Bir tarafta, Friedrich Ratzel ve Karl Haushofer gibi isimlerle anılan, Nazi yayılmacılığının ideolojik motivasyon kaynakları arasındaki lebensraum/hayat alanı düşüncesi yer almaktaydı (Sempa 2002: 32). Öte yandan ise, Alfred Mahan'dan itibaren İngiliz okulunun kara/deniz ikilemesine dayalı yaklaşımını benimseyen Amerikan jeopolitikçilerinin görüşlerine duyulan ilgi artmaktaydı.

ABD'de jeopolitiğin kurucu babası kabul edilen Mahan, Asya'ya baktığında Mackinder'la neredeyse aynı manzarayı görmekteydi. Ona göre de Asya meselesi, temelde Rusya meselesiydi. Bir kara gücü olan Rusya, Asya'nın denizlere komşu kısımlarına erişirse ciddi bir deniz gücü olabilirdi. Bu da tehlike anlamına gelmekteydi (Mahan 2003: 28-29). I. Dünya Savaşı'nın başında hayata gözlerini yuman Mahan, öngörülerinin ne kadarının gerçekleştiğini değerlendirebilecek fırsatı bulamadı. Ancak II. Dünya Savaşı yıllarında bu şans Mackinder'a verildi. 1943'te Foreign Affairs dergisi tarafından jeopolitiğe ilişkin düşüncelerini bir kez daha kaleme alması istendiğinde, kalpgâhın alanını genişleterek ana tezlerini yineledi (Mackinder 1943).

Aynı döneme ait popüler Amerikan dergilerinde, “bir İngiliz’in icat ettiği, Almanlar’ın kullandığı ve Amerikalıların ise üzerinde çalışmaları gereken bilimsel sistem” olarak takdim edilen jeopolitik(Thorndike 1942: 106-115), savaşın sonuna doğru kendine Spykman gibi yeni öğrenciler buldu. Kenar-kuşak teorisi ile Sovyetler Birliği’ni “çevreleme” politikasına zihni zemin hazırlayan Spykman, Mackinder’in temel varsayımlarının tam aksini söylemekteydi. Ona göre Kalpgâh, dışarısını etkileyen değil, dışarıdan etkilenen coğrafyaydı “Rimland” diye adlandırdığı Avrasya’nın sahil bölgeleri, başta nüfusları ve zengin doğal kaynakları olmak üzere birçok bakımdan cihan hakimiyeti için hayati öneme sahipti. Mackinder’inkine benzeterek kurduğu meşhur cümle, jeopolitik vizyonunu özetlemektedir: “Kenar kuşağını kontrol eden, Avrasya’yı yönetir; Avrasya’yı yöneten Dünya’nın kaderini kontrol eder.” (Spykman 1944: 43)

Yeryüzünün fizikî coğrafyası sabit kaldığına göre, Spykman’a yerleşik jeopolitik algıya bütünüyle karşı çıkma cesaret ve motivasyonunu sağlayan şey, politik evrendeki değişim olmalıdır. Nitekim eğer Mackinder’in 1904’ten itibaren yazdıklarını, Rusya’nın yükselişyle ufukta beliren tehde karşı tayakkuz çağrısı şeklinde yorumlarsak, ilk bakışta onun teorisini ters-yüz etmiş gibi gözükken Spykman’ın tezlerinin artık hakikat hâline gelmiş tehde karşı geliştirilen bir mücadele stratejisi olduğunu söyleyebiliriz. Rusya kalpgâhın tamamını ele geçirmeden önce, böyle bir gelişmenin Moskova’ya dünya hakimiyetini kazandıracaklarını ileri sürmek, Batılı kamuoyu ve devlet adamlarını tarihin istenmeyen yönde akmaması için eyleme çağırان bir uyarı mahiyeti taşımaktaydı. Ancak korkulan gerçekleşikten sonra aynı tezlerde ısrar etmek, Batı’nın teslim bayrağını çekmesini talep etmek anlamına gelmekteydi. Oysa ihtiyaç duyulan şey, kalpgâha hükmeden gücün yenilebileceğine elitlerin ve kitlelerin ikna edilmesiydi. Nitekim demir perdenin inişinden Sovyet sonrası döneme uzanacak biçimde Mackinder’in teorisinin Rusya’da itibar kazanması, çizmeye çalıştığımız manzarayı doğrulamaktadır (Bassina vd. 2006: 99-118).

Tüm bu tartışmalar, savaş yıllarının dikkatlerin jeopolitik üzerinde en çok toplandığı dönem olduğunu gösteriyor. Ancak altın çağının hemen sonrasında jeopolitik, savaşla bu kadar iç içe geçtiği için akademiden dışlanmaya başlamıştır. Ödenen insanî bedelin sorumlularının arandığı, silahların susmasıyla hızlanıp 1950’lere kadar uzanan entelektüel muhasebe ortamında jeopolitik, yaşanan trajedinin sorumlularından biri kabul edilerek sanık sandalyesine oturtulmuştur. Bazıları savaşta coğrafi istihbarat uzmanı sıfatıyla Amerikan ordusuna hizmet de vermiş olan Richard Hartshorne ve Isaiah Bowman gibi isimlerin jeopolitiği “entelektüel zehir” ilan etmeleri, üniversiteden yükselen eleştiri dalgasının şiddeti hakkında fikir vermektedir. Nazizm’le, İtalyan ve Japon faşizmleriyle ilişkisinin altı çizilerek, soykırımı, ırkçılığı, yayılmacılığı ve mekana hükmetme arzusunu teşvik ettiği ileri sürülen jeopolitiğe, entelektüel sahtekarlık damgası vurulmuştur (Dodds 2007: 22).

Jeopolitiğin gözden düşmesiyle birlikte, Orta Asya'yı kapsayan coğrafya hakkında stratejik düşünce üretme misyonu, henüz oryantalizm eleştirileriyle sarsılmadığı için saygınlığını koruyan diğer disiplinlere devredilmiştir. Bu durum, yapılan araştırmaların şekli bakımından bazı farklılıklar yaratsa da bilgi üretim sürecine kılavuzluk eden pusulada herhangi bir yenilenmeye yol açmamıştır. Sovyet dönemi Orta Asya'sıyla alakalı ABD ve Avrupa'daki akademik faaliyetler, tıpkı daha öncekiler gibi, değişen tarihsel bağlamlarda Batı'nın çıkarlarının merkeze alınması suretiyle yürütülmüşlerdir. Nitekim, söz konusu döneme ait literatür üzerine yapılan çalışmalar, bağlamların yalnızca ne söylendiğini değil, neyi, kimin, nerede söylediğini de belirlediğini göstermektedir. SSCB'nin yumuşak karnına Orta Asya'dan ulaşma hedefi, konjonktürel dönüşümlere rağmen Berlin duvarı yıkılıncaya dek sabit kalarak bilimsel faaliyetlerin rotasını çizmiştir (Myer 2002: 28).

Söz konusu rota doğrultusundaki ilk kuşak çalışmalar 1950'lerde ortaya çıkmış, özellikle de Süveyş Krizi'nin ardından Orta Asya araştırmalarında kayda değer bir canlanma yaşanmıştır. Bu yıllarda cevabı aranan temel soru, Sovyetler'in Orta Asya politikasının Ortadoğu'yu nasıl etkileyeceğiydi. Orta Asya ve Ortadoğu arasında bağlantı olduğu düşünülüyor, Türkistan, Sovyet dükkanının vitrini gibi görülüyordu. Ortadoğu ve Güney Asya'daki sol eğilimli yeni hükümetlerin Moskova'nın vaatleri hakkında bu vitrine bakarak karar vermeleri kuvvetle muhtemeldi. Alanda yapılacak araştırmalarla, Sovyet propagandasının inandırıcılığını zedeleyecek bulgulara ulaşılabileceği umuluyordu. Ancak dost/düşman şeklindeki yaygın şematik ayrıma rağmen, kolonyal geçmişe sahip Batılı ülkelerdeki yayınlarda şaşırtıcı sempati emarelerine de rastlanmaktadır. Özellikle İngilizler ve Fransızlar, uyguladıkları metodları lanetleseler de, Sovyetlerin bölgedeki hedef ve başarılarını yer yer onaylayan ifadelerle değerlendirmişlerdir. Konuyla ilgili önemli bir çalışmaya imza atan Myer, söz konusu sempatiyi, "bilim insanlarının bir Avrupa gücü adına Avrupalı olmayan toprakları yönetme deneyimine aşına olmalarına" bağlamaktadır (Myer 2002: 18-19, 28, 101-124).⁸

1960'lara gelindiğinde ana rota sabit kalmakla birlikte, çalışmaların etrafında örüldükleri temel soruda, konjonktürel bir yenilenmeyle karşılaşılacaktır. İngiliz ve Fransız sömürge imparatorluklarının tasfiyelerinin tamamlandığı bu dönemde, Sovyet İmparatorluğu da aynı kaderi paylaşacak mıydı? Sovyetler, rejimin baskıcı karakterini vurgulamak ama aynı zamanda da çöken kolonyalist sistemle yapısal ortak paydalarına dikkat çekmek maksadıyla "imparatorluk" olarak nitelenmiştir. Eğer tüm imparatorlukların çözüldüğü bir çağ yaşıyorsa, Sovyetler'in de aynı

⁸ Bu iki bölge arasındaki bağlantıyı önemseyen stratejik algı, BOP/GOKAP tartışmaları sırasında bir kez daha canlanmış, giriş kısmında belirttiğimiz gibi Orta Asya'yı, Geniş Ortadoğu'nun parçası kabul eden bir literatür ortaya çıkmıştır. 1950'lerle kıyasladığımızda, bu defa durumun tersine döndüğünü, Batı'nın Ortadoğu'daki faaliyetlerinin Orta Asya için bir vitrin oluşturduğunu görmekteyiz. Ortadoğu'da yapılan düzenlemelerin tesirleri, Orta Asyalıların Batı kaynaklı telkin ve vaatleri değerlendirirken dikkate aldıkları referanslara dönüşmüş vaziyettedir.

akıbete uğraması kaçınılmazdı. Sovyetler Birliği'nin içindeki iktidar ilişkilerinin kolonyal niteliği ise en bariz biçimde Türkistan'da gözlenebilirdi. Dolayısıyla araştırmalarla, Sovyet emperyalizminin sonuna dair beklentilerin test edilebileceği yer de burasıydı (Myer 2002: 125-161).

1970 ve 80'lerde, kolonyalizm etrafında kurulan denkleme bir faktör olarak İslamî köktencilik tezleri eklenmiştir. Ortadoğu'dan başlayarak etkisini hissettiren "İslam'ın Uyanışı", demografik bakımdan hızla güçlenen Orta Asya Müslümanlarının isyan etmelerine sebep olacak mıydı? Bu yıllarda birçok Orta Asya uzmanı, yeraltındaki sūfî hareketlerin örgütleyeceği, yakın veya orta vadede patlak verebilecek bir isyanı ihtimal dairesinde görmüşlerdir. Söz konusu beklentiler gerçekleşmemesine rağmen, Batılı akademisyenlerin Orta Asya ile Müslüman radikalizmi olarak kodladıkları dinamiği ilişkilendirmeleri, daha sonra özellikle bölgenin güneyine yönelik müdahalelerin zeminine katkıda bulunmuştur (Myer 2002: 162-201).

Soğuk Savaş boyunca izlediği seyre kısaca değindiğimiz Orta Asya çalışmalarında gözetilen stratejik hedeflere, artık akademi dışında bulunan jeopolitikçiler de destek vermişlerdir. Daha önce bahsettiğimiz sebeplerle üniversite çevrelerinin çoğundan dışlanan jeopolitiğin, politika yapıcılar ve danışmanları arasında benzer düzeyde bir itibar erozyonuna uğramadığı görülmektedir.

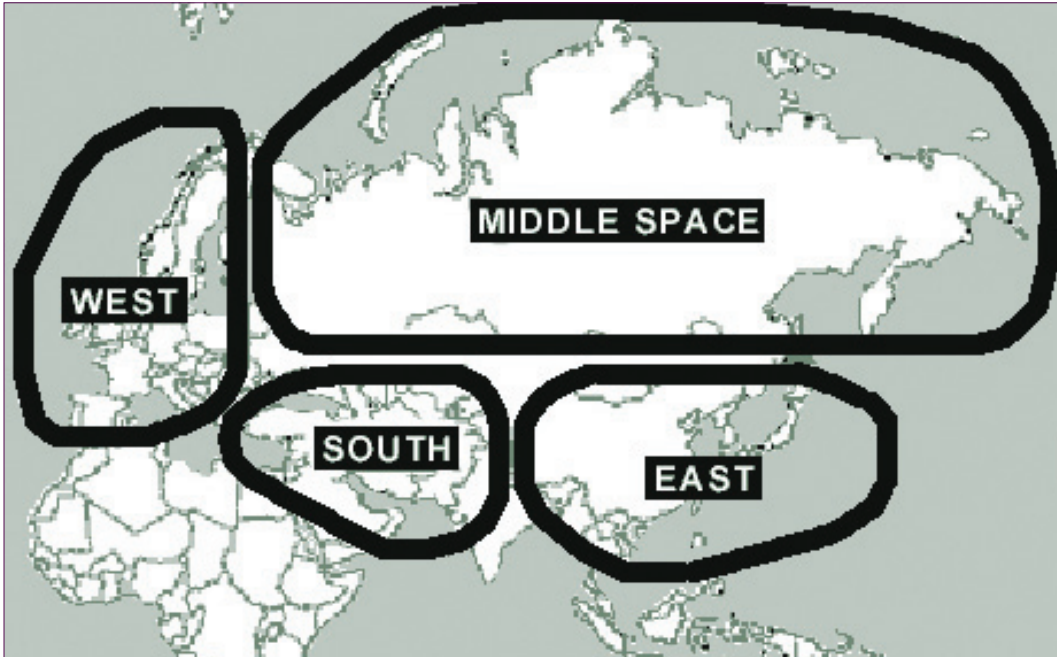
Özellikle, Henry Kissinger ve Zbigniew Brzezinski, Sovyetlerle mücadele döneminden başlayarak Amerikan jeopolitik geleneğini hem teorik hem de pratik faaliyetleriyle yaşatan en parlak isimler olarak tarihteki yerlerini almışlardır.

Aynı zamanda bu iki isim, Avrasya ve Orta Asya'ya verdikleri önem bakımından Mahan-Mackinder çizgisinin uzantısı kabul edilmektedir (Radtke 2007: 394). Kissinger'ın 1972 yılı Temmuz ayında Çin Başbakanı'na söyledikleri, Asya meselesinin ne kadar ciddiye alındığını gösteren güzel bir örnektir. Pekin'deki toplantı sırasında Kissinger, Chou Enlai'ye, ABD'nin iki durumda nükleer silah kullanmaya kararlı olduğunu ilemiştir. Bunlardan ilki Avrupa'ya yönelik bir taarruz hâli, diğeri ise Asya'nın tamamını Batı kontrolünden çıkaracak bir saldırıydı (Foreign Relations of the United States 2006: 926). Kissinger'ın hatıralarında ayrıca, Orta Asya'ya ve Türkiye-Türkistan bağlantısına dair dikkate değer ipuçlarına da rastlanmaktadır. Bunlardan biri, Kıbrıs Barış

Harekatı günlerine aittir. Kissinger, o tarihte Türkiye'ye daha fazla baskı yapılmasını isteyen kesimlere karşı çıkış gerekçelerini sıralarken, Türkiye-Orta Asya ilişkisine değinmektedir. Kissinger'a göre Türkiye, jeopolitik açıdan Yunanistan'dan daha mühimdi. Çünkü: "Ortadoğu'ya, Orta Asya'ya, Sovyetler Birliği'ne ve Avrupa'ya komşu olan Türkiye, bu bölgelerin her birinde Amerikan politikası için vazgeçilmezdi." (Kissinger 2000: 225)

Kalpgâha yerleşen güç, Kissinger'ın tehditlerinin sınanmasına gerek kalmaksızın dağıldığında, akademisyenlerin yahut jeopolitikçilerin saflarından neredeyse hiç kimse, bu çöküşün gerçek sebeplerini önceden haber vermekle övünemedi. Orta Asya'daki Türk cumhuriyetlerinde bekledikleri tarzda bir ayaklanma yaşanmadı. Üstelik başta Kazakistan olmak üzere bu ülkeler, Sovyet sonrası döneme sancısız geçişi sağlamak amacıyla bağımsızlık ilanlarında çok aceleci de davranmadılar. Ancak zafer fotoğrafı o kadar büyüktü ki, bu detaylara ilişkin eleştiriler gündemde fazla yer işgal etmedi. Tarihin sonu gelmişti ve kamuoyu, ne söyleyecekleri merakla beklenen jeopolitikçilerden bu ânı ebedileştirmenin mümkün olduğuna dair açıklamalar dinlemekle meşguldü.

Sözlerine en çok kulak kabartılan isimlerden biri, şüphesiz Zbigniew Brzezinski'ydi. 1997'de yayınladığı kitap, yazarının Soğuk Savaş yıllarına dayanan şöhreti sebebiyle ilave anlamlar yüklenerek okundu. Seçtiği başlık, "Büyük Satranç Tahtası", bir asır önce Lord Curzon'un kaleminden dökülen, yukarıda yer verdiğimiz cümleyi hatırlatmaktadır. İçerdiği tezlerin dayandığı temel parametreler bakımından da Anglo-Sakson jeopolitik geleneğindeki devamlılığı temsil etmektedir. Brzezinski'nin Avrasya'yı küresel üstünlük mücadelesinin zemini olarak gösterdiği pasajlara göz gezdirirken Mackinder'ın daktilosunun sesini işitir gibi olursunuz. Brzezinski de

gözlerini kalpgâha diker ve en önemli jeopolitik ödülün Avrasya olduğunu söyler. Amerika'nın küresel üstünlüğü, Avrasya'daki üstünlüğünün uzunluk ve etkinliğine bağlıdır. Sovyetlere karşı kazanılan zafere rağmen gelecek hâlâ tehlikelerle doludur. ABD'yi bölgeden uzaklaştırmak isteyen Avrasya'ya hakim bir meydan okuyucu ortaya çıkabileceği gibi, bunu 1940'lardaki Hitler-Stalin ortaklığına benzer bir koalisyon da deneyebilir (Brzezinski 1997: XIV, 30).

Büyük Satranç Tahtası'nda Orta Asya, Avrasya Balkanları'nın içine yerleştirilmiştir. Brzezinski, Avrasya Balkanları ifadesini, "Balkan" kelimesinin etnik çatışmalar ve büyük devletler arasındaki bölgesel rekabetle ilgili çağrışımlarına referansla kullanır. Ona göre Avrasya'nın da bir Balkanları mevcuttur ve Orta Asya buranın bir parçasıdır (Brzezinski 1997: 123). Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan için tek tek değerlendirmeler yapan Brzezinski, Orta Asya'nın geleceğini Rus, Çin, İran, Türk ve ABD çıkarları arasındaki etkileşimin belirleyeceğini söylemektedir. Amerika bölgeye tek başına hakim olabilmek için fazla uzak, ilgisiz kalmak için ise ziyadesiyle güçlüdür. Bu yüzden en iyi seçenek, küresel toplumun bu coğrafyaya ekonomik ve finansal bakımlardan engelsiz erişimini mümkün kılacak bir "jeopolitik çoğulculuktur." (Brzezinski 1997: 148-150) Yani, hiçbir güç, tek başına kalpgâhın coğrafi merkezine hükmetmemelidir.

Brzezinski'nin çizdiği parametreleri, Amerikan politika yapıcılarını ve danışmanlarından oluşan topluluk içinde önemli bir taraftar grubu sahiplenmiştir. Nitekim bölgeye yönelik temel perspektifinin, bazı değişikliklerle 11 Eylül sonrasında da korunduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, gündemin en sıcak maddesinin Afganistan operasyonu olduğu bir konjonktürde S. Frederick Starr, Senato'nun Orta Asya'yla ilişkilerden sorumlu üyelerine şunları anlatmaktaydı: "Hepsi bölgeyle yakın tarihsel ve kültürel bağlarla sahip nükleer devletler ve önemli bölgesel güçlerle komşu olan Orta Asya, güvenliği için diğerlerinin tamamını tehdit etmeden bunlardan herhangi birine dayanamaz." (Starr 2002). Starr, bundan yaklaşık üç buçuk yıl sonra ise, Orta Asya'yı Güney Asya ile tek bölge hâline getirmeyi hedefleyen bir tasarımla ortaya çıkmıştır. "Büyük Orta Asya" hakkındaki detaylarına daha sonra değineceğimiz tahlilleriyle, bölgeye bakışın parametrelerini Brzezinski'nin ardından ciddi biçimde revize etmeye çalışan son Amerikalı, "organik" bölge uzmanı sıfatını taşımaya layık gözükmektedir (Starr 2005).

YENİ ÇAĞIN EŞİĞİNDEN
"AVRASYA'NIN KALBI"NE BAKMAK

III
BÖLÜM

TARİHİN GÖZLERİNDE İŞILDAYAN GELECEK:
JEOPOLİTİK ORTA ASYA'DA TÜRKÇE KONUŞABİLİR Mİ?

- ❖ Oryantalizmin Solan İmajları ve Türkistan: Barbarlar Diyarından, Dünya Tarihinin Merkezine
- ❖ Tarih Yapan Bir Özne Olarak Türkistan: Aktif Çağın Geleceğe Söyledikleri

TARİHİN GÖZLERİNDE İŞILDAYAN GELECEK: JEOPOLİTİK ORTA ASYA'DA TÜRKÇE KONUŞABİLİR Mİ?

Yukarıdaki bölümde ele aldığımız, Orta Asya'yı kapsayan bölge hakkındaki görüşler, bazı genel tespitlerde bulunmamıza imkan verecek bir zemin sunmaktadır. Öncelikle, disiplinin beşiği kabul edilen merkezlerde üretilmiş ilk kuşak literatür esas alındığında, jeopolitiğin telaffuz edildiği günden itibaren, daha çok “Büyük Oyun”un coğrafyasına odaklandığını söylemek gerekmektedir. Ayrıca, jeopolitiğe duyulan ihtiyacı 19. yüzyıl sonlarının şartları doğurmuş, disiplin bazen ilgi sağanağı, kimi zaman ise eleştiri okları altında geçirdiği uzun yüzyılı boyunca oluşum sürecinin izlerini üstünde taşımıştır.

Söz konusu izlerin en önemlileri, yer yer ırkçılığa varan Batı merkezci bakış açısı ile şekli bir objektivizmin maskeleyiği indirgemeci yöntemdir. Mackinder'dan başlayarak kalpgâhı konu edinen çalışmalarda her ikisine de beraberce rastlanabilmektedir. Jeopolitiğin klasik metinlerinde, Batılı “özne” hayli canlı bir kimlik tasarımına dayanılarak tarif edilmekte, incelenen bölgede yaşayan toplumlar ise coğrafyanın belirleyiciliği altında gölgelere dönüştürülmektedir. “Hristiyanlık” ya da “hür dünya”, coğrafyadan bağımsız, kimliğe dayalı varoluşlar iken; Moğollar, Türkler, Ruslar... kalpgâh sayesinde anlam ifade eden tehdit nesnelere. Bunlar yalnızca coğrafya karşısında gölgeleşmezler; kültürel kimlikleri, medeniyet âdiyetleri arasındaki farklılıklar da silikleşir. Adeta, “barbar” parantezinin içine alınmışlardır.

Özetlediğimiz kurgu, tehdit algısını aynı anda hem güçlü, hem de zayıf kılarak, Batı merkezci tasavvuru beslemektedir. Tehdit güçlüdür, ancak bunun sebebi hasmın eşdeğer yahut daha üstün meziyetlere/kültüre/medeniyete sahip oluşu değil, üzerinde yaşadığı bölgenin bahsettiği imkanlardır. Dolayısıyla bu türden bir tehdit, üstün medeniyeti temsil iddiasındaki Batılı özneyi, kendi dinamikleri bakımından daha canlı kılacak, iç çelişkilerini örtterek varlığını öteki karşısında olumlayacak bir seferberliğe

çağırır. Seferberliğin hedefi, “dünya hakimiyeti”ne beşiklik edebilecek coğrafyanın, tek bir “gölge” milletin eline geçişine mani olmaktır. Çağrının canlı bir karşılık bulabilmesi, coğrafya hakkında anlatılanların inandırıcılık düzeyine bağlıdır. İlgili bölgenin gerçekten tüm yeryüzüne hükmetme imkanlarını bünyesinde topladığı iddiasını ispatlamak da jeopolitik “bilimi”ne düşmektedir.

Şimdiye kadar anlattıklarımız, jeopolitiğin “Batılı” ön ekiyle anılmayı gerektirecek düzeyde ortaya çıktığı toprakların ürünü olduğunu gösteriyor. Bu yüzden coğrafyanın siyasi anlamları üzerinde düşünülürken, jeopolitikten istifade edilmek istendiğinde, kavram üretim sürecine yön veren perspektifleri yerleştirecek bir zihni faaliyetin aracılığına ihtiyaç duyulmaktadır. Jeopolitiğin jeokültürle sentezlenmesi, disipline hakim bakış açılarının yeniden kurulmasını/konumlandırılmasını sağlayarak klasik teorilerin malûl oldukları bu türden sorunların aşılmasına katkıda bulunabilir. Tarif ettiğimiz doğrultuda bir entelektüel gayret, etkisini, özellikle Orta Asya gibi disiplinin doğuşundan itibaren odağında yer alan coğrafyalar hakkındaki çalışmalarda hissettirecektir. Bu gerçekleştirilebilir ve “gölgedekiler” gün ışığına Türkçe davet edilirse, bölgenin geleceğine kendi tarihinin gözlerinden bakmak mümkün olacaktır. Nitekim biz de çalışmamızın takip eden kısmında, bu doğrultuda mütevazı bir adım atmaya çalışacağız.

A) ORYANTALİZMİN SOLAN İMAJLARI VE TÜRKİSTAN:

BARBARLAR DİYARINDAN, DÜNYA TARİHİNİN MERKEZİNE

Orta Asya'yı, üzerinde yaşayanların ürettikleri tarih ve kültürü görmezden gelerek yalnızca işgal ettiği arazinin özelliklerine indirgeyen jeopolitik tasarımlar, bir tarih yazıcılığı geleneğinden beslenmektedir. Denis Sinor'un sözleri, söz konusu geleneği şekillendiren bakış açısının en güzel özeti gibidir. ABD'de Orta Asya tarihçiliğinin duayen isimlerinden kabul edilen Sinor, ünlü eserinin giriş kısmında “Merkezî Avrasya'nın tarihi, bir barbarlar tarihidir” (Sinor 1997: 5) demektedir. Geçtiğimiz otuz yılda yavaş yavaş kırılmaya başlanan bu tavır, 90'ların başında yayınladığı “Orta Asya'nın Merkezîliği” başlıklı çalışmasıyla eleştiren Frank, bölgenin dünya tarihçiliği için adeta bir kara delik

olduğunu söylemektedir. O'na göre söz konusu durumun iki temel sebebi vardır. İlki, bölge insanının değişik engeller yüzünden kendi tarihini yazamamasıdır. İkincisi ise, Çin, Hindistan ve Rusya gibi Orta Asya'nın etrafındaki bölgelere odaklanan tarihçilerin, bu komşu coğrafyadan çok az bahsetmeleridir (Frank 1992: 1-2).

Türkistan tarihinin yeterli düzeyde incelenmeyişiinden kaynaklanan bilgi eksikliği, kadim önyargılarla birleşerek, Orta Asya'nın geçmişine ait belirli dönemleri dünya tarihi içinde marjinalleştirme yönünde Batılı akademik çevrelerde bir eğilim yaratmıştır. Frank'ın da şikayetçi olduğu bu tutumun çarpıcı bir örneğine, *Cambridge History of Islam*'ın 1970'lerdeki baskılarında rastlanır. Editörler, bölgede kaydedeğer az şey yaşandığını gerekçe göstererek Orta Asya'nın 1400 ile 1800 yılları arasındaki tarihini birkaç sayfayla geçiştirmekte, neredeyse yok saymaktadırlar (Frank 1998: 117).

Araştırdıkları bölgenin Türkistan'la bağlantılarına çok az ya da hiç yer vermeyen Batı/ Hint/Çin/Rus tarihçilerinin “kendi merkezci” tavırları, ancak metodolojik düzeydeki yenilenmelerle aşılabılmıştır. Yeryüzünün belirli coğrafyalarını tarihi yazılacak özerk birimler hâlinde ele alan geleneksel uzmanlaşma, sözkonusu birimler arasındaki ilişki ve etkileşime odaklanan yeni yaklaşımlar tarafından sarsıldığında, Orta Asya'nın dünya tarihindeki merkezî konumu görmezden gelinmesi, imkansız bir ışıltıyla ortaya çıkmıştır. Bölgeye itibarının iade edilmesini sağlayan önemli gelişmelerden biri, uluslararası politik ekonomi alanında çalışan dünya sistemi kuramcıları arasındaki, kapitalizmin ne kadar uzun bir geçmişe sahip olduğu sorusundan kaynaklanan anlaşmazlıktır. İktisat tarihçiliğinin imkanlarının seferber edildiği bu tartışma esnasında ulaşılan bulgular, uzun asırlar boyunca Türkistan'ın “Avrasya'nın kalbini” işgal ettiği bir dünya ekonomisi manzarası resmetmektedir.

Günümüzde nostaljik bir romantizmin simgesine dönüştürülen İpek Yolu da, varlığını bu ekonomik hareketliliğe borçludur. Doğu'dan Batı'ya uzanan tek bir hattın değil de, bir yollar ağının ismi olan İpek Yolu, dünya sisteminin tarihi ulaşım ve iletişim kanalıydı.

Nitekim Beckwith'in satırları, Sinor'un girişte alıntıladığımız sözleriyle kıyaslandığında, Orta Asya algısındaki çarpıcı değişim gözler önüne serilmektedir: “Merkezî Avrasya toplumlari, dünya medeniyetinin oluşumuna temel, hayati katkilar yaptilar. O kadar ki, merkezî Avrasyalilar ve etrafındaki halklar arasındaki ilişkiyi dahil etmeksizin Avrasya tarihini anlamak mümkün değildir.” (Beckwith 2009: XX) Beckwith'ten daha da ileri gidenler bulunmaktadır. Örneğin Clarke, Orta Asya'nın yalnızca Avrasya için değil, tüm dünya tarihinin anlaşılması bakımından merkezî öneme sahip olduğunu söylemektedir (Clarke 2009: 22).

Bu önemin ilk kaynağı, bölgenin mevkisidir. Tarihte Türkistan, coğrafyasının iklim ve doğal zenginlikler bakımından bazı elverişsizliklerini, Avrasya'nın düğüm noktasına

denk gelen konumunun sunduğu benzersiz avantajlarla kapatmıştır. Nitekim Gills ve Frank, kadim zamanlarda Orta Asya'nın; Çin, Hindistan, İran, Mezopotamya, Levant ve Akdeniz'i kapsayan bir dünya sisteminin kavşağı hâline geldiğine dikkat çekmektedir. Söz konusu yerler arasındaki irtibatı tesis eden Orta Asya, Han Çini'ni, Gupta Hindistanı'nı, Part İrani'nı ve Roma İmparatorluğu'nu ortak bir dünya sistemine paydaşlıkta buluşturan anahtar rolünü oynamıştır (Gills vd. 2003a: 185). Bu etkileşim zemininin bıraktığı miras kendisini bilim, felsefe, edebiyat ve dinden şehirciliğe kadar birçok alanda göstermektedir (Litvinsky vd. 1996a: 24).

Uzun asırlar devam eden etkileşim dinamiğinin ardındaki temel motivasyon ise ticaretti. Örneğin, 7. yüzyıl Buhara'sında ticaret kolonisi mahiyetinde bir Hint mahallesinin varlığı bilinmektedir. Hint ve Çin malları, Moskova ve Batı Avrupa'ya kadar bu şehir üzerinden taşınmaktaydı (Annepesov 2003: 84). Özellikle, bölgedeki şehir devletleri ve diğer dar egemenlik alanlarını birleştiren bir güç ortaya çıktığında kıtalararası ticaretin hacmi ciddi boyutlara ulaşabilmekteydi (Gills vd. 2003b: 332).

Günümüzde nostaljik bir romantizmin simgesine dönüştürülen İpek Yolu da, varlığını bu ekonomik hareketliliğe borçludur. Doğu'dan Batı'ya uzanan tek bir hattın değil de, bir yollar ağının ismi olan İpek Yolu, yukarıda bahsedilen dünya sisteminin tarihi ulaşım ve iletişim kanalıydı. Ticaretle kolkola ilerleyen siyasi ve diplomatik ilişkiler de, merkezinde Orta Asya'nın yer aldığı bu ağ üzerinden yürütülmüştür (Litvinsky vd. 1996: 486). Nitekim Coğrafi Keşifler, deniz yollarının yıldızını parlattığında, İpek Yolu'nun altın çağı, yalnızca ticari ilişkiler bakımından değil, askerî ve siyasi açılardan da kapanmıştır (Ade vd. 2003: 28).⁹

Orta Asya'yı tarihte önemli kılan ilkiyle bağlantılı ikinci sebep, ürettiği iç enerji ve bunun yayılma menzildir. Merkezî konumu, Türkistan'ı yalnızca buluşturduğu farklı medeniyetlerin etkisine açmamıştır. Aynı zamanda bölgenin sınırlarını dışarı doğru yıkacak düzeyde enerji birikiminin yaşandığı her dönemde, dünya sisteminin tümünü sarsan patlamaların beşiği de yapmıştır. Patlamalar hâlinde yayılan göç ve istila dalgaları, komşu uygarlıkların ekonomik, sosyal, siyasi ve kültürel hayatlarını olduğu gibi, demografik yapılarının etnik kompozisyonunu da değiştirmiştir (Gills vd. 2003a: 186).

M.Ö. 1700'den itibaren söz konusu dalgaların izini sürenler, enerji birikim süreçlerinin yaklaşık beş asırlık periyodlarla tamamlandığını, patlamaların yarattığı dalgaların ise iki yüz yıl kadar devam ettiğini söylemektedir. İstila dalgaları sırasıyla, M.Ö. 1700-1500 ile M.Ö.1200-1000'de, M.Ö. 500 ve 0 dolaylarında, M.S. 400-600 civarında ve MS 1000-1200/1300 tarihlerinde yükselmişlerdir. Dalgaların tamamı önceki patlamaların kalıntılarıyla temasa geçmiş ve sonuncusu hariç bunları daha öteye itmişlerdir (Gills vd. 2003a: 185).

⁹ Ancak 19. yüzyılın sonuna kadar İpek Yolu üzerindeki faaliyet bütünüyle durmamıştır. Örneğin söz konusu tarihlerde Buhara sokaklarını, hâlâ ticaret yapmak için bu şehirde yaşayan Hintliler, İranlılar, Çinliler, Tatarlar, Gürcüler ile Taşkent, Hive ve Hokent'li göçmenler doldurmaktaydı (Mukminova 2003: 51).

Diğer faktörlerle birlikte bu etkileşim zemini de, söz konusu patlamaların en şiddetlisi sayılan Cengiz İmparatorluğu'nun boşlukta doğmadığını, Orta Asya tarihinin yarattığı köklü mirasın parçası olduğunu vurgulayanları desteklemektedir (Frank 1992: 44). Moğol ordusunun, ilk istila dalgasını takiben Türk topluluklarından katılımlarla önce Türk-Moğol, ardından da tamamen Türk karakteri kazanması, bu etkileşimin en somut ispatıdır.¹⁰ Moğol patlaması Türkistan topraklarından geçerken, Moğolları ve Türkleri bütünleştiren bir Orta Asya süper patlamasına dönüşmüştür (Adshead 1993: 53).

Mackinder'ın kalpgâhına şimdiye kadar bütünüyle hükmedebilmiş tek güç kabul edilen Cengiz İmparatorluğu'nu (Brzezinski 1997:16), "Dünya Tarihi"nin başlangıcı sayan çalışmaların ortaya çıkışı (Adshead 1993: 53), Batılı akademyada Orta Asya'nın önemini vurgulayan tezlerin geldikleri noktayı göstermektedir. Örneğin Adshead, Moğol istilasının gerçek anlamda ilk küresel hadise olduğunu söylemektedir: "...Çin'i, Rusya'yı, İran'ı ve Doğu Avrupa'yı derinden etkilemiştir. Dolaylı olarak Hindistan ve Güneydoğu Asya'yı etkilemiştir. Negatif olarak, Japonya, Mısır ve Batı Avrupa'yı etkilemiştir. İstila edilmemeleri bunlara, kendi kültürel alanlarında gelişme şansı vermiştir. Daha uzaktan, Amerika'daki Hristiyan yayılması, Afrika ve Güneydoğu Asya'daki Müslüman yayılması bu gelişme ile bağlantılandırılabilir." (Adshead 1993: 5).

Bu ve benzeri övgü dolu satırlarda çizilen imajın bazı yönleri, zihinlerde istemeyerek de olsa Orta Asya tarihçiliğinin "barbarlar"la ilgili geleneksel şemalarını canlandırmaktadır. Bölgenin geçmişi hakkındaki algıları, söz konusu şemaların beslediği oryantalist resmin egemenliğinden kurtarabilmek için ise, tarihte Türkistan topraklarının, neredeyse sadece istila dalgaları ürettiği şeklindeki haksız kanaatin düzeltilmesi gerekmektedir. Gerçekten de yapılan araştırmalar, Orta Asya'nın, eski çağlardan bu tarafa çok canlı bir şehir hayatına ev sahipliği yaptığını göstermektedir. Bölgede tarım ve ticaretin yanı sıra, üretim ve madencilik alanlarında da kayda değer ilerlemeler sağlanmıştır (Frank 1992: 27). Bu ekonomik temel, çevre medeniyetlerle kurulan münasebeti daimi savaş hâlinin ötesine taşımak için gerekli zemini yaratmıştır. Yerleşiklerle göçerler arasındaki etkileşim şablonunun dışına taşan örneklerden biri, Qin hanedanı'nın, Çin'deki ilk merkezî devleti Orta Asya'yla yaptığı ticaret sayesinde inşa edebilmesidir. Hanedan, ticaretten elde ettiği kârı, içerdeki savaşlarını finanse etmek ve imparatorluğun idari alt yapısını kurmak için kullanmıştı (Gills vd. 2003a: 182). Nitekim Frank, farklı tarihsel konjonktürlerde tekrarlanan benzeri ilişkilere bakarak aslında Orta Asya devletleri ile Çin arasında bir ortak yaşam formunun doğduğunu iddia etmektedir (Frank 1992: 17).

¹⁰ Bu dönüşümün gerçekleşmesinden sonra, Moğolca yalnızca muhafazakar elit tarafından bir iki kuşak boyunca korunmuştur (Adshead 1993: 6).

B) TARİH YAPAN BİR ÖZNE OLARAK TÜRKİSTAN: AKTİF ÇAĞIN GELECEĞE SÖYLEDİKLERİ

Buraya kadar anlatılanlar, Orta Asya'nın, Batı'da ilk kuşak jeopolitik teorilerin dayandıkları oryantalist klişelerle bezeli tarih tasavvuru dışında bir gerçekliği olduğunu göstermektedir. Sormamız gereken sıradaki soru ise şudur: Acaba bu otantik gerçeğin diliyle, bugün karşımızda bulduğumuz jeopolitik denklemlere nüfuz etmemizi de kolaylaştırabilecek tarihsel bir resim çizebilir miyiz? Bizimki gibi, böyle bir tasviri mümkün gören her "evet" cevabı, yanına zorunlu "ama"lar alacaktır. Metodik güçlüklerden, çalışmanın kapsamı, zamanı vs.'yle ilgili çekincelere uzanan bir liste de bu "ama"ların ardına dizilecektir. Ancak ilk baştaki "evet", ihtiyat ifadelerinin tüm cesaret kırıcılığına rağmen yapılabilecek şeyler olduğu anlamına gelmektedir. Nitekim biz de, sınırlılıklarımızı hatırdan çıkarmadan, "evet" in gösterdiği doğrultuya bakıp, en azından geleceğin araştırmacılarına ilk adımları için yardımcı olabilecek bir başlangıç noktasının teşkiline katkıda bulunmaya çalışacağız.

Bilge Kağan, "milleti besleyeyim diye.. ordu sevk ettim" demekte, başarılarını şöyle anlatmaktadır: "Çıplak milleti elbiseli, fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım. Değerli illiden, değerli kağanlıdan daha iyi kıldım. Dört taraftaki milleti hep tâbi kıldım, düşmansız kıldım."

Türkistan jeopolitiğini içerden anlamlandırmayı hedefleyen bir araştırma programı, öncelikle temel parametrelerini anlamaya çalıştığımız jeopolitik tasavvurun "öznesi"ne odaklanmalıdır. Batılı jeopolitik yaklaşımların aksine, kendi evi hissettiği Orta Asya coğrafyasına içerden bakan özne, "dışarıyla" ilişkisini formüle ederken bir kimliğe başvuracaktır. Bu kimlik; dil, din, örf, gelenekler, akrabalık bağları, siyaset ve yönetim ilişkileri ile coğrafya gibi zamana dirençli manevî ve maddî bağlar tarafından asırlara yayılan süreçlerde ortaklaşa inşa edilmiştir. Kimlik ne statiktir ne de tekbiçimli. Özellikle modern toplumlar, değişimin süreklilik arz ettiği,

dinamik ve farklılaşmış kimlikler yelpazesine ev sahipliği yaparlar. Ancak bu durum öznenin topyekûn bir yabancılaşmayla çözülmesi raddesine varmaz. Özne, şiddeti ne olursa olsun, değişimi kendi psikolojik bütünlüğünü ve devamlılığını sağlayacak bir hız ve düzeyde tutmaya, “ben idrakini” korumaya çalışır (Güngör 1996, Davutoğlu 1997). Coğrafya, öznenin varoluş sürecinin geçtiği, kimliğin teşekkülü de dahil tüm macerasına sahnelik eden mekândır. Bu yüzden, coğrafya ile kimlik arasında çift yönlü bir etkileyen/etkilenen ilişkisi ve anlam bağı mevcuttur. Söz konusu bağdan, “jeokültür” doğar. Kimlik, belirli niteliklere sahip bir coğrafyayla karşılıklı etkileşim içerisinde kendisini kurarken, kimlikle ilişkili kültürel formlar da aynı mekanda ete, kemiğe bürünürler. Yalnızca maddi unsurlardan ibaret olmayan jeokültür, bu tezahürlerin de yardımıyla aidiyet duygusunu pekiştirir, devamlılık hissini besler ve öznenin kendini yeniden üretmesini kolaylaştırır.

Bu özne ve mekan beraberliğinin yarattığı bileşke, verili bir zaman dilimindeki jeopolitik mücadelenin aktörüdür. Etrafı, başka özne/mekan bileşkeleriyle çevrilidir. Bu aktörler belirli bir coğrafi alanda mevcut jeopolitik denkleme göre karşı karşıya veya yan yana gelirler. Dostluk/düşmanlık münasebetleri bağlamında etkileşime geçen aktörler arasında da yansımali bir ilişki mevcuttur. Temas hâlinin hem etkileyeni, hem de etkileneni konumundadırlar.

Temel özelliklerini tarife çalıştığımız jeopolitik denklemlerin ömrü, belirli bir konjonktürle sınırlıdır. Konjonktürler, muhtelif sebeplerle değişirler. Her değişim de beraberinde yeni bir denklem getirir. Bir özne/mekan bileşkesinin jeopolitik davranış kodlarını layıkıyla çözümleyebilmek için, önce belli bir tarihsel konjonktürü karakterize eden denklem ile incelenen aktörün bu esnadaki vaziyeti, ardından da yüzleşilen meydan okumalar karşısında üretilen cevabın sistematik bir tasviri çıkarılmalıdır. Unsurlar listesinden ibaret olmaması gereken bu tasvir, dönemin başlıca dinamik ve gelişmelerini sebep-sonuç ilişkileri etrafında açıklamayı hedeflemelidir. Daha sonra değişik konjonktürlere ait resimler zaman oku üzerinde dizilmeli ve aralarındaki sürekliliklere/farklılaşmalara odaklanan bir tahlil çerçevesinden anlamlandırılmalıdır.¹¹

Muhtelif sosyal bilim disiplinlerinin birikim ve metodlarından faydalanılmasını gerekli kılan bu derecede kapsamlı bir inceleme, hâlihazırdaki çalışmamızın sınırlarını ziyadesiyle aşmaktadır. Ancak yöneme ilişkin yukarıdaki değerlendirmelerimizin, genel okuyucu için fazla soyut kalması endişesini de taşımaktayız. Bu yüzden, en azından ufukta beliren “Yeni Çağ”da, Orta Asya’nın yüz yüze kalacağı rekabet iklimine çok kaba hatlarıyla da olsa benzediğini düşündüğümüz bir zaman dilimine, 7. yüzyılın ikinci yarısından başlayıp 8. yüzyıla uzanan tarihsel konjonktüre ait jeopolitik denklemi özetlemek istiyoruz. Orhun Âbideleri gibi öznenin kendi beyanları üzerinden jeopolitik tasavvurlarına nüfuz etmemizi sağlayacak bir metnin varlığı, seçilen dönemi daha da özellikli kılmaktadır.

¹¹ Bu tasarım yapılırken yararlanılan Robert W. Cox’un ontolojiyle ilgi görüşleri için bkz. (Cox vd. 2002, 77-78)

Söz konusu tarihsel konjonktürün temel karakteristiği, Türkistan'a komşu ve bağlantılı coğrafyalarda, neredeyse eş zamanlı biçimde yükselen devletler arasındaki rekabettir (Gills vd. 2003b: 334-335). Döneme damgasını vuran büyük güçler, Çin'deki Tang hanedanı, Göktürkler, Tibet ve Müslüman Araplardır. Aralarında ittifaktan savaşa kadar uzanan yelpazede etkileşim bulunan bu aktörler, birbirleriyle önemli ticari ve kültürel bağlar kurmuşlardır.

6. yüzyılda Göktürkler, Türkistan'ı idareleri altında birleştirirler. Yalnızca Asyalı topluluklarla değil, Bizans gibi güçlerle de diplomatik ve ticari ilişkiler kurarlar. Bu münasebetler, İpek Yolu ticaretinden daha çok pay alabilmek için İstanbul'la beraber Sasani İran'ına karşı savaşacak düzeylere erişir. Çin'le coğrafyanın kader hâline getirdiği tarihi komşulukları, savaş ve ticaret döngüsü içinde devam eder. Sadece transit ticarettten pay almakla kalmazlar, Çin'e çok ihtiyaç duydukları mallar da satarlar (Taner 2009: 164). İpek karşılığında ihraç edilen atlar, modern çağlara kadar bölgenin önemli ticaret kalemleri arasında olmaya devam etmişlerdir. Buhar gücünün makineye uygulanışından önceki devirler için at, askerî işlevlerinin yanı sıra, sivil hayatın ve ekonominin her alanında ihtiyaç duyulan bir enerji kaynağı özelliği de taşımaktaydı. Arşivlere dayalı istatistik hesaplamalar, Orta Asya'nın bu enerji kaynağı bakımından çok talihli olduğunu göstermektedir.¹²

Göktürkler, komşularına yalnızca enerji değil, kültür de ihraç etmekteydiler. Tarihi kaynaklar, kozmopolit niteliğiyle anılan Tang hanedanının ilk döneminde Çin aristokrasisi arasında, ciddi düzeyde Türk hayranlığının varlığına işaret etmektedir. Bilge Kağan'ın bir asırdan fazla zaman sonra kendi cephesinden şikayetçi olacağı tavrılara, binicilikleriyle ünlü Türkler gibi pantolon giymenin ve Çince yerine Türkçe konuşmanın tercih edildiği Tang sarayında rastlanmaktaydı. Kurdurduğu Türk "yurdunda" yaşamaya başlayan prensler bile vardı. Bazı tarihçiler, Tang hanedanının Göktürkler karşısında gösterdiği askerî/siyasi başarıları, bu düzeyde Türkleşmiş olmasına bağlamaktadır. Nitekim, Doğu Göktürk hükümdarlığının 630'daki tarihi yenilgisinden yalnızca on yıl sonra Turfan'a giren büyük Çin ordusunun komutanı, Aşina isimli bir Türk'tü (Millward 2007: 32).¹³

Tang Çin'i, Batı Göktürkleri de 657'de Isık Göl kenarında mağlup eder. Ancak imparator tarafından atanan yöneticiler tutunamaz, çok kısa süre içinde patlayan isyanlarla tahtlarını yitirirler. Dağılan devletlerini toparlamaya çalışan Türkler, bu sırada Çin'in karşısına dikilen Tibetlilerle (Litvinsky vd. 1996b: 474-475) kuvvetlerini

¹² Mesela, elimizde bulunan Cengiz Han dönemi için yapılmış hesaplamalar, Göktürkler çağı için de fikir sahibi olmamıza imkan vermektedir. Bunlara göre, 1200'de Orta Asya 20.000.000'lük bir sayıyla dünya at nüfusunun yarısına ev sahipliği yapmaktaydı. (Adshead 1993: 61) Göktürkler'den sonra ipek karşılığı at ticareti, Çin'le Uygurlar arasındaki münasebetin temel unsurlarından biri olmaya devam etmiştir. Konuyla ilgili önemli bir çalışma için bkz. (Beckwith 1991: 183-198)

¹³ Bu kültürel etkileşimin motivasyonları üzerinde düşünürken, Adshead'in çobanlarla yerleşikler arasında varolduğunu söylediği psikolojik farklılıkları da dikkate almak yararlı olacaktır (Adshead 1993: 24).

birleştireceklerdir. Yeni müttefikler, 660'ların başında Kaşgar ve Hoten'i Çin'den geri alırlar (Millward 2007: 33). 680'den itibaren Göktürkler yine devletleriyle anılmaya başlanır. 692'de Tang hanedanı, Tibet'i yenmeyi başarır (Shun-ying 1996: 352). İlerleyen Çin, 714-15'te tekrar Isık Göl ve Fergana'ya seferler yapar. Bundan hemen sonra ise, Tibetliler ve Orta Asya'ya adım atan Müslüman Araplarla ittifak kuran Türkler, Aksu ve Üç Turfan'a girerler (Millward 2007: 35).

Ancak koalisyonlar istikrarlı değildir. Örneğin 727'de Bilge Kağan, Tibetlilerle ortak hareket etmeyi reddeder. Bunun üzerine Göktürklerle sınır ticaretini artıran Çin, düzenli biçimde ipek göndermeye de başlar (Klyashtorny 1996: 341). 751'deki Talas Savaşı'nda Çin, karşısında bir kez daha Türkler ve Müslüman Arapların ittifakını bulur. Çin ordusundaki Karluklar, karşı tarafın saflarına geçerler. Yenilginin ardından Orta Asya'dan çekilen Tang hanedanı, bu sefer büyük bir iç isyanla sarsılır. 755'te başlayıp 763'e kadar devam eden isyanın liderliğini Türk kökenli bir Çinli general olan An Lu-shan yapmaktadır. Tang hanedanı, isyanı bastırmak için ise başka Türkleri, Uygurları ülkesine davet eder (Millward 2007: 36).

Orhun Âbideleri¹⁴'nde bu dönemin bir kısmının hikayesi, öznenin gözünden hükümdarâne bir tonla anlatılır. Bengü taşta yazılanlar, dönemin savaşlarını, diplomasisini ve hatta ticaretini yöneten isimlerin bilinmesini istedikleri düşünceleridir. Modern tarihçiliğin bu türden metinlerin kullanımı hususundaki ikazlarına dikkat ederek (Togan 2003: 740) âbideleri okuduğumuzda, güçlü bir özne/mekan idrakiyle karşılaşırız. Göktürk Kağanı'nın ağzından tekâmül etmiş bir jeopolitik aktör konuşmaktadır.

Âbidelerde, öznenin fiziki varoluşu ve kimliğin kazanılması, yeryüzünün yaratılışıyla başlayan ardışık süreçler hâlinde anlatılır: "Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıkta, ikisi arasında insanoğlu kılınmış"tır. Tanrı, yarattıktan sonra başıboş bırakmadığı insanların üstlerine ataları Bumin ve İstemi Kağanları oturtmuştur. Bunlar da "Tük milletinin ilini, töresini tutu vermiş, düzenleyivermiş"lerdir. Yeryüzünün yaratılmasını, bireyin beşeri varoluşunu ve kolektif toplumsal öznenin/milletin, üzerindeki misyon sahibi iktidarla birlikte kuruluşunu içeren tüm ontolojik süreç, Tanrı'nın iradesiyle açıklanmaktadır.

İktidarı veren kudret, yöneticiye öznenin kimliğini koruma ve fiziki varoluşuna ilişkin ihtiyaçlarını giderme görevi yüklemiştir. Bilge Kağan da bu yüzden tahta oturtulmuştur: "İl veren Tanrı, Türk milletinin adı-sanı yok olmasın diye, kendimi o Tanrı kağan oturttu." Bu sorumluluğu yerine getirmek, tüm manevi boyutlarıyla kimliği ve kimlik sayesinde özneyi geleceğe taşımak için, törenin korunması gerekmektedir. Töre bırakılınca, fiziki varlığını bir müddet için koruyor gözükse bile artık kimliğini yitirmiş olan özne de yok olmaktadır.¹⁵ Bu yüzden Bilge Kağan'ın babası İteriş Kağan, Çin'e

¹⁴ Metin boyunca Orhun Abideleri'yle ilgili tüm atıf ve alıntılar için şu esere bkz. (Ergin 1995)

¹⁵ Töre kavramının Türk kültüründeki yerini konu edinen önemli bir çalışma için bkz. (Başer 1995)

başkaldırıp Göktürk devletini yeniden kurarken “Türk töresini bırakmış milleti, ecadımın töresince yaratmış, yetiştirmiş”tir.

Âbidelerde, sorumluluğun daha maddi nitelikteki ikinci boyutu da ihmal edilmez. Bilge Kağan, “milleti besleyeyim diye.. ordu sevk ettim” demekte, başarılarını şöyle anlatmaktadır: “Çıplak milleti elbiseli, fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım. Değerli illiden, değerli kağanlıdan daha iyi kıldım. Dört taraftaki milleti hep tâbi kıldım, düşmansız kıldım.”

Bilge Kağan, liderlik ettiği jeopolitik aktörün Çin karşısındaki zaaflarını belirlemiş ve bunları gidereceğini düşündüğü stratejinin merkezine, coğrafi mesafe ve sınırları koymuştur. Çin, muazzam büyüklükteki yerleşik nüfusu, ekonomik gücü ve ince diplomasisiyle zorlu bir düşmandır. Göktürkler, bu düşmandan en hayati darbeyi, Çin içlerine göç etmeye ikna oldukları zaman yemişlerdir.

Bu görevlerin yerine getirilişi sırasında coğrafya, hayati bir rol oynamaktadır. Daha önce belirttiğimiz gibi, kimlik sahibi öznelerin belirli bölgelerle kurdukları özdeşlik ilişkisi, bunlara jeopolitik aktör olma vasfını kazandıracak özne/mekan bileşkelerinin doğuşuyla sonuçlanmaktadır. Nitekim Bilge Kağan da, Ötüken'in merkezde yer aldığı bir jeopolitik tasarımı her fırsatta tekrarlayarak savunmaktadır. Âbidelerde coğrafi yön duygusu çok güçlüdür. Sürekli olarak Ötüken'den kuzey, güney, doğu ve batı doğrultularında askerî hareketler yapılmaktadır. Ötüken'in değeri bu seferler sırasındaki gözlemlerle de sınanmıştır: “Bunca yere kadar yürüttüm. Ötüken ormanından daha iyisi hiç yokmuş. İl tutacak yer Ötüken ormanı imiş.” Vaktinde Ötüken yitirildiği için dağılan özne, mekanına yeniden kavuştuğunda toparlanmaya başlar: “Ben kendim Kağan oturduğumda, her yere gitmiş olan millet öle yite, yaya olarak, çıplak olarak dönüp geldi.”

Bilge Kağan, liderlik ettiği jeopolitik aktörün Çin karşısındaki zaaflarını belirlemiş ve bunları gidereceğini düşündüğü stratejinin merkezine, coğrafi mesafe ve sınırları koymuştur. Çin, muazzam büyüklükteki yerleşik nüfusu, ekonomik gücü ve ince diplomasisiyle zorlu bir düşmandır. Göktürkler, bu düşmandan en hayati darbeyi, Çin içlerine göç etmeye ikna oldukları zaman yemişlerdir. Katliamlara maruz kalmışlar, esarete düşmüşler ve kalabalıklar arasında kimlik değerlerini yitirip çözülmüşlerdir: “Mukaddes Ötüken ormanının milleti, gittin. Doğuya giden, gittin! Batıya giden, gittin! Gittiğin yerde hayrın şu olmalı: Kanın nehir gibi koştı. Kemiğin dağ gibi yattı. Beylik erkek evladını kul kıldın.” “Türk beyler, Türk adını bıraktı. Çinli beyler Çin adını tutup, Çin kağanına itaat etmiş.”

Çin'in özne/mekan bileşkesini ayrıştırma başarısı, vaatlerle bezeli ustaca bir propaganda ile kazanılmıştı: “Çin milletinin sözü tatlı, ipek kumaşı yumuşak imiş. Tatlı

sözle, yumuşak ipek kumaşla aldatıp uzak milleti öylece yaklaştırmış. Yaklaştırdıktan sonra kötü şeyleri o zaman düşünürmüş... Tatlı sözüne, yumuşak ipek kumaşına aldanıp çok çok, Türk milleti öldün; Türk milleti öleceksin! Güneyde Çogay ormanına, Tögültün ovasına konayım dersin, Türk milleti, öleceksin! Orada kötü kişi şöyle öğretiyormuş: Uzak ise kötü mal verir, yakın ise iyi mal verir diyip öyle öğretiyormuş. Bilgi bilmez kişi o sözü alıp, yakına gidip, çok insan, öldün! O yere doğru gidersen, Türk milleti, öleceksin!”

Bilge Kağan, asimilasyonla sonuçlanan göçten insanlarını vazgeçirebilmek için onları yalnızca korkutmamakta, alternatif bir vizyon da sunmaktadır. Buna göre, Çin'in vadettiği maddi zenginliklere, bu insan denizinde erimeden de erişilebilir: “Ötüken yerinde oturup kervan, kafilе gönderirsen hiçbir sıkıntın yoktur. Ötüken ormanında oturursan ebediyen il tutarak oturacaksın.” “Bu yerde oturup Çin milleti ile anlaştım. Altını, gümüşü, ipeği, ipekliyi sıkıntısız öylece veriyor.”

Nüfus ve ekonomik alt yapı gibi özellikler bakımından rakibiyle kendisi arasındaki mesafeyi gören Göktürk hükümdarı, yalnızca tercih ettiği zamanlarda, çoğunlukla da askerî maksatlarla dışarı açılacak sınırlar istemiştir. Çinlilerin âbidelerde çok kötü sıfatlarla anılmalarının bir sebebi de, asimilasyona karşı özneyi, kimlik farklılıklarını keskinleştirerek koruma çabası olmalıdır: “..Çin milleti hilekar ve sahtekar olduğu için, aldatıcı olduğu için..” Özne, kendisini güvenlikte hissedeceği mesafe zırhına kavuştuktan sonra ise temastan çekinmemektedir. Bu yüzden Tang hanedanının kıyımlarla dolu siciline rağmen Bilge Kağan, yukarıda özetlediğimiz büyük güçler arasındaki dengelere dikkat eden, kısa vadeli, değişken ittifaklar sisteminin zorunlu kıldığı pragmatik bir realizmi, hasmın şeytanlaştırılmasına tercih etmiştir. Mesela, büyük komşusuyla kurduğu hatır ilişkilerinden memnuniyetle bahseder: “Çin kağanından resimci getirdim, resimlettim. Benim sözümü kırmadı. Çin kağanının maiyetindeki resimciyi gönderdi.” Fakat terazinin öbür kefelerini de gözetmekten, Tibetliler gibi diğer büyük devletlerden cenaze için gelmiş heyetleri zikretmekten geri durmaz.

Bilge Kağan'ın liderlik ettiği jeopolitik aktör, sınırları “dışarıya” karşı tahkim ederken, “içerde” de alt egemenlik alanlarını tasfiyeye çalışmıştır. Göktürklerin seferlerinin çoğuna, özneyle kimlik bağı bulunan akrabaların ayrı siyasi projelerin peşinden koşmalarını engellemek maksadıyla çıkmıştır. Âbidelerde, Bilge Kağan'ın “kendi milletim idi” dediği unsurların Orta Asya'yı çevreleyen büyük güçler üçgeniyle Göktürkler aleyhine yaptıkları ittifaklara yer verilir. Bu durum kimlik ortaklığının, özne/mekan bileşkesine üyeliği zorunlu kılmadığını da göstermektedir. Katılımın temini için “başlıya baş eğdirmek, dizliye diz çöktürmek” gerekmiştir. Türgiş, Dokuz Oğuz, Kırgız ve Basmil gibi topluluklarla çatışılmasının önemli sebeplerinden biri, öznenin içerden ayrılmayı engelleme ve kendinden saydığı parçalarla bütünleşme isteğidir. Örneğin, üzerine yüründüğünü haber alan Karluk idarecileri kaçarlardı. Geride kalan halk kitlesi ise, Bilge Kağan'ı “kağanım geldi diyip” över. Âbidelerde, rakip kuvvetler bozulduktan

sonra askerî faaliyetin siyasi hedefine ulaştığını ifade eden “ilini aldım” cümlesi de, bu sebeple kullanılmış olmalıdır.

Tek bir tarihsel konjonktüre ait bu çok genel çizgiler bile, 19. yüzyılın sonlarından itibaren Batılı jeopolitikçilerin bölgeyle ilgili değerlendirmelerine hakim olan genel perspektifin çarpıklığını göstermek için yeterlidir. “Barbar Orta Asya” tasavvuruna dayalı klasik jeopolitik teorilerin telaffuzundan uzun asırlar önce bölge, kendi gözleriyle jeopolitik tasarım yapma yeteneğine sahip aktörlerin beşiğiydi. Coğrafyanın siyasi anlamları üzerine “içerden” üretilmiş düşünce mirasını, Batılı jeopolitiğin “dışardan” bakan merceğinden yansıyanlarla tam manasıyla kıyaslayabilmenin yolu ise, bizimki gibi taslakları, her tarihsel konjonktür için ve rekabet hâlindeki tüm jeopolitik aktörleri kapsayacak biçimde detaylı resimlere dönüştürecek, yapılmayı bekleyen çalışmalardan geçmektedir.

Bu sayede, ilk kez kadim Türkistan’da peşine düşülmesi gereken özne/meکان bileşkesindeki değişim, dönüşüm, parçalanma ve yenilenmeler ile bu süreçlerin ürettikleri sentezleri beraberce izlememiz mümkün olacaktır. İncelenmesi gereken uzun zamanın aynasında, İslâm’ın Orta Asya’daki yayılışından, güney ve kuzey istikametlerinde Hazar’ın batısına ilerleyen göç kabilelerinin yurt edindikleri yeni mekânlara kadar pek çok şey yansımaktadır. Daha derinlemesine tahlil edilmeyi bekleyen bu miras, dış politikada pratik sonuçlar doğuran somut jeopolitik işlevlere sahiptir. Örneğin, Orta Asya’ya yönelik Türk dış politikasına tesir eden kardeşlik anlayışına dayalı Türkistan tasavvurunu yaratan şey, mekandaki farklılaşmaya ve tarihi süreçte öznenin geçirdiği dönüşümlere rağmen, kolektif “ben idrakinin” korunabilmiş olmasıdır.¹⁶

Bölgeyi kültür ve tarihin ördüğü organik bir doku şeklinde algılayan bu tasavvur, kimi yönlerden yeni devletler arasındaki sınırları da sunileştiren bir zihnî tasarıma dayanmaktadır. Orta Asya’yı Türkistan kılan ortak bağlar, Anadolu ile aradaki fiziki mesafeyi kısaltırken, Türk dış politikasına yön veren stratejik vizyonun bölgeyi yalnızca somut güç denklemlerinin gereklerine göre ele alarak nesneleştirmesini de engellemektedir. Anayurt/Atayurt ikilemesinde ifadesini bulan bu kavrayışta bölge, jeopolitik tasarım yapan öznenin araçsal düzeyde ilişki kurduğu “dış” politika alanı olmaktan çıkmakta, özneyi var eden kimliğin “evleri arasında” gördüğü bir mekana dönüşmektedir. Bunun temel pratik sonucu, bölgenin, etrafındaki büyük oyunculara kıyasla daha cılız kalan politik ağırlığından bağımsız

**Orta Asya’yı Türkistan
kılan ortak bağlar,
Anadolu ile aradaki fiziki
mesafeyi kısaltırken,
Türk dış politikasına yön
veren stratejik vizyonun
bölgeyi yalnızca somut
güç denklemlerinin
gereklerine göre ele alarak
nesneleştirmesini de
engellemektedir.**

¹⁶ Bu idrak, yukarıda değindiğimiz gibi, Bilge Kağan’a aynı mekanı ve egemenlik alanını paylaşmasalar, hatta bazen karşı karşıya gelerek savaşsalar da ortak kimlik unsurları yüzünden kendisiyle aynı öznenin parçası kabul ettiği topluluklara “benim milletim idi” dedirten şeydir.

biçimde, Asya stratejisinin ana jeopolitik eksenini kabul edilmesidir. Asya'ya bakan göz, önce Türkistan'a odaklanmakta, daha güçlü olmalarına rağmen Rusya ve Çin gibi büyük oyuncularla ilişkiler Atayurt üzerinden anlamlandırılmaktadır.

Disiplinin kuruluşundan itibaren Batılı jeopolitikçiler de, benzer nitelikte özel ilişkiler ile uluslararası politika arasındaki bağlantının altını çizmişlerdir. İlk bölümde yer verdiğimiz, Mackinder'ın ünlü makalesindeki Batılı özne/mekan bileşkesinin yayılışıyla ilgili değerlendirmeler bu bakımdan önemlidir (Mackinder 1904: 422-423).¹⁷ Ancak Türkistan tasavvuru örneği ile aradaki benzerlikler bir noktada sona ermektedir. Orası da, klasik jeopolitiğin, aynı Batılı öznenin paydaşı olma duygusunu, kalpgâhta somutlaştırdığı ortak tehdit üzerinden besleme çabasıdır.

Daha önce de ele aldığımız bu bakış, Avrupa entelektüel geleneği içinde çok derin köklere sahiptir. Örneğin 18. yüzyılda yazan ünlü tarihçi Gibbon'a kulak kabarttığımızda, Mackinder'ın aslında yetiştiği kültürel çevrede ne kadar yaygın bir dünya tasarımı kullandığını fark ederiz: "Tataristan bozkırlarından yabancı bir istilacı çıksa bile, sırasıyla Rusya'nın güçlü köylülerini, Almanya'nın kalabalık ordularını, Fransa'nın yiğit soylularını ve İngiltere'nin gözüpek yurttaşlarını -belki de birleşik savunma durumuna geçmiş oldukları hâlde- yenmesi gerekecektir. Barbarların utku kazanarak Atlantik Okyanusu'na dek tüm ülkeleri ellerine geçirmeleri varsayılrsa bile, on bin gemi, uygar toplumlardan geri kalanları bu barbarların kovalamasından kurtaracak ve Avrupa, şimdiden çok sayıda insanını ve kurumlarını geçirmiş bulunduğu Amerika'da yeniden doğacak ve gelişecektir." (Gibbon 1988: 399)

Gibbon, ulus devletler çağıının Avrupası'nda yaşamasına rağmen Tataristan bozkırları ile sembolize ettiği kalpgâhın taarruzu karşısında, Batılı ülkelere adeta aynı ordunun neferleri gibi davranmalarını beklemektedir. Tüm farklılıkları ortak öznedir eriten bu mücadelede, saldırıyı göğüsleyen İngiltere yahut Fransa olması önemsizdir. "Barbarların" karşısına "uygarları" koyarak medeniyeti bir kavga kelimesine dönüştüren bu çok tanıdık dil, rafine versiyonlarıyla günümüze kadar erişmiştir. Çatışmalarla dolu geçmişe ait ideolojik parametreleri geleceğe taşıyan örneklerden biri, Asya'daki yeni jeopolitik denklemin "büyük oyuna"¹⁸ referansla anlamlandırılmasıdır. Bu benzetme, kalpgâhı elinde tutan barbarla, ona karşı mücadele veren uygarlık taşıyıcı Batılı güç

¹⁷ Tek bir özne/mekan bileşkesinden değişik coğrafyalara yayılan "Avrupa" düşüncesini tarihçi Koenigsberger şöyle özetlemektedir: "Avrupa tarihi beşinci yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun batı kısmının Cermen kabilelerinin saldırıları altında yıkılışıyla başlamıştır. Bundan sonraki 1600 yılda bu dehşetli olayın oluşturduğu parçalar, bütün Avrupa kıtasını kaplayan, kendisini Amerika ve Avustralya'da inşa eden bir şekli veyahut başka bir biçimiyle dünyanın kalan kısmına hakim olan yeni bir kültürel yapı içerisinde yayılmışlardır... Avrupa küresel gücünün cazibe merkezi Avrupa kıtasından ve eski emperyal krallıkları olan İspanya, Fransa, Büyük Britanya ve Almanya'dan kıta dışına, Büyük Rusya (S.S.C.B.) ve Kuzey Amerika'ya (ABD) geçti." (Koenigsberger 1989: 1,4)

¹⁸ 1990'ların başlarından itibaren 19. yüzyıldaki "Büyük Oyun"u inceleyen akademik çalışmalarda gözlenen hareketlilikte, bugünü Rus Çarlığı ve İngiliz İmparatorluğu arasındaki rekabetin mirası üzerinden anlama isteğinin pay sahibi olması muhtemeldir. Söz konusu literatüre örnek olarak bkz. (Ingram 1992) (Hopkirk 1994) (Ewans 2003) (Meyer vd. 2006)

şeklindeki dualist kalıbı yeniden üretmenin ötesinde pek az analitik değere sahiptir. Çünkü, Çarlık Rusyası ile Rusya Federasyonu'nu, Büyük Britanya İmparatorluğu ile de ABD'yi, aynı özne/mekan bileşkelerinin uzantıları kabul etmek mümkün olsa bile, aradaki devamlılık mevcut konjonktüre ait jeopolitik denklemin ancak bir parçasını anlamamızı kolaylaştıracaktır. Dünle bugünün kesiştiği kavşakta tarihin kaldığı yerden ve benzer elbiselerle arz-ı endam ettiğini ima eden "yeni büyük oyun"^t nitelemesi ise, hem aktörlerdeki, hem de rekabetin zeminini ve sınırlarını biçimlendiren dünya sistemindeki değişiklikleri, göz ardı edilebilecek detaylara indirgemektedir.

Saydığımız sakıncalarına rağmen yaygın kullanımında ısrar edilmesi, dost ve düşman taraflarıyla bildik aktörler etrafında yaşanacak bir cepheleşmeyi arzu edilir bulan kesimlerin varlığına işaret etmektedir. 2008'deki Rus-Gürcü Savaşı gibi henüz üzerindeki sis tabakası tamamen dağılmamış bazı gelişmeler, terminolojik tercihlerle belirli jeopolitik gelecek tasarımları arasındaki bağlantıları gözden kaçırmamamız gerektiğini hatırlatmaktadır. Tarihin tekerrür etme ihtimalini strateji üretiminin merkezine alarak önümüzdeki on yıllara bakmayı öğütleyen bu gelecek vizyonu, Türkistan'ın başkalarının çizdiği kaderi yaşamaya mahkum olduğu varsayımını da içermektedir. Bizim ise, istikbale bakmak için tarihsel bir zemine muhakkak ihtiyaç duyuyorsak, Orta Asya'nın özne/mekan bütünlüğünü sağlamış bir jeopolitik aktör vasfıyla sahneye çıkma ihtimallerine odaklanmamızı kolaylaştıracak, "pasif evre" öncesindeki konjonktürlere yüzümüzü çevirmemiz gerekmektedir.¹⁹

Dönemin birbirine yakın kudrete sahip yükselen güçlerinin yolları Türkistan'da kesişmiştir. Bu güçler arasındaki ilişkilere, sık sık açık çatışmalara dönüşen kıyasıya bir rekabet atmosferi hakimdir. Kendi aralarında ya da Orta Asya'daki topluluklarla ortak düşmanlara karşı koalisyon kurmaktadırlar. Ancak düşmanlıklarla birlikte ittifaklar da çok çabuk değişebilmektedir.

Sırtımızı gerçeklere dönmeden zaman oku üzerinde yolculuğa çıktığımızda, doğum sancılarına şahitlik ettiğimiz "Yeni Çağ"a geçiş sürecinin önümüze koyduğu fotoğrafla birebir benzeşen hiçbir konjonktüre rastlayamayız. Bulabileceğimiz paralellikler de, ancak jeopolitiğin basitleştirici mantığı çerçevesinde bir anlam ifade etmektedir. Örneğin, eleştirilerimizi saklı tutarak 7-8. yüzyıllara ait yukarıdaki taslağımızı hatırlarsak, olay ve olguların bağlamlarını paranteze alan şöyle bir soyutlama yapabiliriz. Orta Asya'nın hem Göktürkler çağında, hem de günümüzde karşısına çıkan jeopolitik denklem, biri dış, diğeri de iç dinamiklerine odaklı iki parçadan oluşmaktadır. Bu parçalar birbirleriyle karşılıklı ve yoğun ilişki içindedir. Denklem dış dinamiklerle ilgili hanesinde

¹⁹ Adshead Türkistan tarihini, bölgenin 1700'e kadarki geçmişine aktif evre, 1700'den günümüze kadar uzanan, Orta Asya'nın periferileştiği zaman dilimine ise pasif evre dediği ikili bir tasnife tabi tutmaktadır. (Adshead 1993) 1700'ler civarını özellikle kılan gelişmelerden biri, Rusya ve Çin'in Orta Asya'yı devre dışı bırakarak doğrudan ticari temasa geçmeleridir (Frank 1998: 121).

çok merkezli bir dünya düzeni yer almaktadır. Dönemin birbirine yakın kudrete sahip yükselen güçlerinin yolları Türkistan'da kesişmiştir. Bu güçler arasındaki ilişkilere, sık sık açık çatışmalara dönüşen kıyasıya bir rekabet atmosferi hakimdir. Kendi aralarında ya da Orta Asya'daki topluluklarla ortak düşmanlara karşı koalisyon kurmaktadır. Ancak düşmanlıklarla birlikte ittifaklar da çok çabuk değişebilmektedir.

Denklemin içeriği ilgilendiren diğer hanesinde ise, parçalanarak alt egemenlik alanlarına ayrılmış bir Orta Asya vardır. Türkistan'da yaşayan topluluklar, birbirlerine karşı yürüttükleri iktidar mücadelesinde başarıya ulaşabilmek için dışarıdaki güçlerle ittifaklara girerler. İçeride yaşanan bir çatışma, dışarıdan müdahaleye kolaylıkla davetiye çıkarırken, dışarıdaki bir savaş da hemen içeriye taşınmaktadır. Bölge, nüfus ve ekonomik güç bakımından büyük komşularının gerisindedir. Bu eksikliğin yarattığı zaaf, üstün askerî organizasyonla dengelenmeye çalışılır. Dışarıda güç dengesinin tesisi, içeride de bütünleşme en önemli stratejik hedeflerdir. Orhun Âbideleri'ne bakarsak, bu zor denklemi en azından belirli bir dönem için çözmek mümkün olmuştur.

Aşağıda görüleceği gibi, "Yeni Çağ"ın Orta Asya'sı söz konusu taslakla bazı çizgi-lerde buluşmaktadır. Bu coğrafya, hızla çok merkezli bir karakter kazanan dünya düzeninde, yeni ve eski güçlerin karşı karşıya geldikleri rekabet alanları arasında yer almaktadır. Bölgedeki parçalanmışlık ise, yarattığı tüm risk ve sorunlar yumağıyla birlikte varlığını sürdürmektedir. Son kısımda üzerinde duracağımız bu iki husus, Türkistan'ın gelecekteki çehresini belirlemesi muhtemel jeopolitik denklemin içe ve dışa bakan temel parametrelerini oluşturmaktadır.

YENİ ÇAĞIN EŞİĞİNDEN
"AVRASYA'NIN KALBI"NE BAKMAK

III BÖLÜM

YENİ ÇAĞ'DA ORTA ASYA DENKLEMİ:

YÜKSELEN REKABET ÜÇGENİNDE ÖZNEİNİN YENİDEN İNŞÂSI

- ❖ Dünya Düzeni Değişirken: Yeni Bir Jeopolitik İklim'e Doğru
- ❖ Avrasya'nın Kalbinde Kesişen Yollar: Yeni Çağın Orta Asya'sında Parçalanma/Bütünleşme Süreçleri ve Rekabet Üçgeninin Dinamikleri

YENİ ÇAĞ'DA ORTA ASYA DENKLEMİ: YÜKSELEN REKABET ÜÇGENİNDE ÖZNEİN YENİDEN İNŞÂSI

Birbiriyle bağlantılı iki temel dinamiğin, diğer tali değişkenlerle beraber mevcut dünya düzenini temelden dönüştürdüğü zamanları yaşamaktayız. Bunlardan ilki, Batı'nın tartışmasız üstünlüğü altında geçen insanlık tarihinin en uzun yüzyılının sonuna yaklaşıldığı gerçeğidir. Küresel ekonominin sıklet merkezi, büyük bir hızla Asya'ya doğru kayarken, muhalif iktisatçının bir zamanlar istihzayla karşılanan “yeniden doğu” (Frank 1998) öngörüsüne artık gerçekleşmiş bir kehanet nazarıyla bakılıyor. Ekonomi alanındaki bu alt-üst oluşu ciddi jeopolitik depremlerin izleyeceğini düşünmemek için ise anlamlı hiçbir sebep mevcut değil.

Tek kutuplu dünyanın sonunu getiren bu gelişmeler, geleceğin dünyasının nasıl bir mimarî etrafında şekilleneceğini de haber veriyor. Nitekim madalyonun diğer tarafında, “bölgeselleşme” yolunda yeryüzünün değişik coğrafyalarında atılan adımlar yer alıyor. Dünya düzeninin evrildiği bu güzergahta, küresel kurumlardan bölgesel muadillerine doğru önemli bir güç kayması yaşanıyor. Toplumlar ve siyasi seçkinler her geçen gün daha fazla sorunun çözümü için Washington gibi adresler yerine bölge başkentlerine yüzlerini dönerken, tarihsel hafızalarını da ne kadar fazla ortak paydaya sahip olduklarını hatırlatacak biçimde tekrar inşâ ediyorlar. Hiyerarşik bir piramidi andıran küreselleşme tasavvuru, önemli aktörlerini bölgeselleşme projelerinin/millet-imparatorlukların oluşturduğu eğilimler tarafından sorgulanıyor.

Orta Asya, söz konusu dinamiklerin yükselttiği jeopolitik havzanın kalbini işgal ediyor. Rusya ve Çin gibi yeni/yeniden yükselen güçlerle komşuluğu, geçtiğimiz on yılda Afganistan'daki doğrudan Amerikan varlığı sebebiyle bambaşka bir anlam kazanmış vaziyette. Ayrıca önümüzdeki dönemde bu üçlü arasındaki denkleme, Türkiye ve daha etkin bir bölge politikası izlemeye başladıkça Hindistan'ı da dahil etmek gerekecek. Ancak ekonomik, siyasi ve askerî bakımlardan çok önemli sonuçlar doğurmaya devam eden bu komşuluk, Türkistan'ın, çevresindeki değişimlerden yalnızca etkileneceği anlamına da gelmiyor. Asya'nın kalbinin hangi ritimle atacağı sorusuna verilecek cevabın, bölgedeki yeni jeopolitik hareketliliğin seyrini etkileyeceği bir çağa giriyoruz.

Bu yüzden biz de çalışmamızın son kısmında, kalpgâhın nabzına kulak kesileceğiz. Önce, temel parametrelerine yukarıda işaret ettiğimiz, dünya sistemine dahil tüm aktörler arasındaki münasebetlerin niteliğini dönüştüren sürece dikkat çekeceğiz. Ardından da, başta ABD olmak üzere, Orta Asya'da birbirleriyle rekabet eden büyük oyuncuların hamlelerini masaya yatıracağız. Bu coğrafyanın tarihte ev sahipliği yaptığı özne/mekan bileşkesine ait mirasa dayanarak başarılı bir bölgeselleşme projesi inşa edilebilir mi sorusu ise, tüm bu yolculuk boyunca hep zihnimizde olacak.

A) DÜNYA DÜZENİ DEĞİŞİRKEN: YENİ BİR JEOPOLİTİK İKLİME DOĞRU

Dünya ekonomisinin yaklaşık iki asırlık zaman dilimi içindeki evrimini özetleyen istatistiklere baktığımızda, 20. ve 21. yüzyılın ilk çeyreklerinin küresel güç dengelerindeki dönüşümler bakımından önemli kırılma noktalarını temsil ettiklerini görmekteyiz. Örneğin, 1750'de dünya sanayi üretiminin % 73-78'inin Batı dışı coğrafyalarda gerçekleştiği hesaplanmaktadır. Sanayi Devrimi'ni takiben ise bu rakamlar hızla altüst olmuşlardır. Batı dışı dünyanın sanayi üretimi içindeki payı, 1860'ta % 17-19'a, 1913'te de % 5.2'ye düşmüştür (Pieterse 2004: 74).

20. yüzyılın ilk çeyreğinde zirve noktasına ulaşan bu trendin yönü, "çevre"deki bağımsızlık sonrası sanayileşme çabalarıyla birlikte tersine dönmeye başlamıştır. Küreselleşme sürecinde üretimin coğrafi mekânlarında yaşanan değişim de söz konusu eğilimi hızlandırmıştır. 21. yüzyılın ilk çeyreğine girdiğimizde, 2005 yılı itibarıyla Batı dışı dünyada yükselen ekonomilerin satın alma gücü paritesine göre dünya üretimi içindeki payları % 50'nin üzerine çıkmıştır. 2006 yılında küresel gayri safi hasıla artışının yarısından fazlasını sağlayanlar da aynı ülkelerdir (The Economist 2006).

2008'den itibaren şiddetle hissedilmeye başlanan ekonomik kriz, dengelerin alt-üst oluş sürecini tahminlerin ötesinde bir sürate ulaştırmıştır. 2009 yılında ABD ekonomisi % 3.5, Euro Bölgesi % 4.2 küçülmüş, ama örneğin Çin ekonomisi % 9.5 büyümüştür. Bir yıl sonra ise bu oranı % 10.5'e taşımıştır. Dünyanın en büyük 150 bankasının hesaplarına göre, gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülke bankalarının kredilerinden 2 trilyon \$ daha fazla mevduat kaynağına sahiptir. Üstelik dünya kamu borcunun da yalnızca % 18'i bu ülkelere aittir. IMF verilerine göre 1990 yılında dünya tüketiminin nominal rakamlarla % 20'sini gerçekleştiren gelişmekte olan ülkelerin 2011 yılı sonunda bu oranı % 40'a, 2018'de ise % 50'ye çekecekleri hesap edilmektedir (Özel 2011). Yine IMF'nin tahminlerine göre, 2016'da ABD, dünyanın en büyük ekonomisi olma sıfatını Batı dışı bir güce, Çin'e devredecektir (The International Monetary Fund 2011).

Uzun bir tarihsel çevrimde hayatî eşiklerin aşıldığına işaret eden bu rakamlardan başka birçok parametre de, dünya düzeninin temel mimarisinin çok ciddi bir dönüşüm sürecinden geçtiğini göstermektedir. Hararetli küreselleşme tartışmalarına sahne olan 1990'lar boyunca ekonomik zenginlik ve iktidarı merkez ülkelerde daha fazla toplayan eğilimlerin doğrultularında önemli değişimler yaşanmaktadır. Uluslararası sistem, güç dağılımı bakımından gittikçe çok merkezli hâle gelirken, finanstan savunmaya kadar uzanan birçok alanda, küresel kurumların işlevlerini üstlenen bölgesel yapılanmalar ortaya çıkmaktadır.

Dünya sisteminin maddi dengelerini alt üst eden bu dinamiğin bir başka özelliği, yaşananlara, sanayi devrimi sonrası dönemde benzeri bulunmayan bir mahiyet kazandırmaktadır. Geleceğin yeni büyük güçleri olan millet-imparatorluklar²⁰, Batı dışı coğrafyalardan doğmakta ve etraflarında ekonomik bir çekim merkezi inşa etmekle yetinmemektedir. Bu “yeni bölgecilik”, yalnızca sosyo-ekonomik işbirliğine yönelik inisiyatiflerle sınırlı değildir. Aynı zamanda bölgesel güç merkezlerinin, çok taraflı kurumlara ait fonksiyonlarla birlikte kültürel, ideolojik, siyasi ve askerî diğer alanlara yayılan egemenlik iddialarını da içermektedir.

Bölgeselleşme, hem uluslararası ilişkiler, hem de uluslararası politik ekonomi literatüründe küreselleşme süreciyle koşut olarak üzerinde önemli tartışmaların yürütüldüğü iyi bilinen bir olgudur. Burada özellikle kastedilen ise, bölgesel güç merkezlerinin artan egemenlik talepleridir. Bu talep güncel süreci, temelde sosyo-ekonomik alanla sınırlı bölgeselleşme inisiyatiflerinin ekonomik küreselleşmenin tamamlayıcısı olarak görüldüğü önceki evreden farklılaştırmaktadır. Bugün egemenlik talebi, küresel kurumların yalnızca ekonomik fonksiyonlarını içermemekte, aynı zamanda kültürel, ideolojik, siyasi ve askerî alanlara da yayılmaktadır. Muhtelif biçimleriyle egemenliğin, küresel örgütlenmelerden bölgesel güç merkezlerine doğru transferi, millet-imparatorluklara hayat vermektedir.

Tek kutuplu ânın tarih oluşu anlamına gelen bu dinamik yüzünden neredeyse tüm stratejistler, Asya'yı, öncelikle yeni/yeniden yükselen güçlerin beşiği olarak görmektedir. Orta Asya jeopolitiğinin 21. yüzyıldaki parametrelerine de bu pencereden yaklaşılmaktadır. Eş zamanlı biçimde uluslararası ilişkilerdeki ağırlıkları artarken, birbirleriyle ve ABD ile rekabete tutuşan millet-imparatorlukların bölgeyle komşulukları, Orta Asya'yı, dünya sistemini değişim enerjisiyle sarsan fay hatlarının merkezine çekmektedir. Aşağıda değişik yönlerine tekrar değineceğimiz bu husus, Orta Asya denklemi üzerinde düşünülürken dikkate alınması gereken temel sistemik çerçeveyi oluşturmaktadır.

²⁰ Dünya düzeninin yeni ontolojisine karakterini veren başat aktörleri tarif için kullandığımız millet-imparatorluklar terimi, gücün ya ABD, Çin ve Rusya gibi büyük bir ulus devlet ya da Avrupa, Latin Amerika ve Güneydoğu Asya'da görüldüğü üzere çok devletli örgütlenme çabaları ekseninde yeniden bölgeselleşmesini ifade etmektedir. Konuyla ilgili etraflı bir tartışma için bkz. (Okur 2008: 11-67)

B) AVRASYA'NIN KALBİNDE KESİŞEN YOLLAR: YENİ ÇAĞIN ORTA ASYA'SINDA PARÇALANMA/BÜTÜNLEŞME SÜREÇLERİ VE REKABET ÜÇGENİNİN DİNAMİKLERİ

Yukarıdaki sistemik çerçeveye Türkistan merkezli bir pencereden yaklaşmak, çalışmamız boyunca altını çizdiğimiz, bölgeye “içerden” bakabilecek jeopolitik tasarımlara duyulan ihtiyacın gereğidir. Bu doğrultuda, merceğimizi Hazar'ın etrafına odaklayarak sormamız gereken temel soru ise şudur: Orta Asya'da kadim zamanlarda mayalandığına işaret ettiğimiz özne/mekan bileşkesi kendini tekrar inşa ederek, Yeni Çağ'ın beraberinde getirdiği jeopolitik denklemleri göğüsleyebilecek bir aktör üretebilecek mi?

Sorumuz iki temel varsayım içeriyor. İlkine göre, tarihte Orta Asya'yı anlamlı bir bütünlük hâline getiren kolektif “ben idraki”, çok ağır hasar gördüğü bir devrin ardından restorasyonunu henüz bitirememiştir. Bunu tamamlayan diğeri de, bölgeyi gelecekte ciddi bir jeopolitik aktöre dönüştürebilmenin yolunun, yeni sentezlerle canlandırılan özneyi, tarihteki yekpâre mekanına kavuşturmaktan geçtiğini söylüyor. Sözkonusu gelecek vizyonunun, niçin ancak dar aidiyet ve çıkarların aşılmasına imkan verecek bir ufku kılavuzluğunda hakikat hâline gelebileceğini kavrayabilmek için ise, tarihin bize parçalanma sürecinin mantığını hatırlatacak gözlüklerine ihtiyacımız var.

19. yüzyılın ikinci yarısına dek Orta Asya'daki farklı egemenlik alanlarını karşı karşıya getiren mücadeleler, bazı istisnalar hariç daha çok siyasi alanla sınırlı kalmışlardır. Buhara, Taşkent, Semerkand gibi şehirlerde, idareci hanedanlar ard arda değişirken alışılan hayatlar varoluş sorunu yaratacak bir kimlik endişesi yaşanmaksızın mecraında akmaya devam etmiştir. Rusların Türkistan'a inmeleri, özne/mekan bileşkesinin her iki unsuruna da yönelttiği tehditle bu döneme son noktayı koymuştur.

Taşkentliler, 1865'te kapılarına dayanan Rus generalden, mal emniyetinden önce ahalinin dinine dokunulmayacağına dair söz isterler. Rus ordusu, Şer-i Şerif'in yürürlükte kalacağı, eğitim ve hayır işlerinin sürdürülmesinde anahtar önemi haiz vakıflara dokunulmayacağı taahhüdünde bulunduktan sonra şehir teslim edilir (Crews 2006: 241-242). Bu tolerans sebepsiz değildir. Ruslar Türkistan'da, kendi içinde buhranlı bir dönemi yaşıyor olsa da, mekanı incelikle işlemiş güçlü bir öznenin mirasıyla karşılaşır. Örneğin, 60.000 nüfuslu Hokand'da (The Quarterly Review 1865: 572) 367 cami, 149 mektep ve medrese bulurlar. Daha küçük olan Oş'ta 147 cami vardır. Şehirdeki en büyük eğitim kurumu sıfatını taşıyan Alimbek Medresesi, 2500 m²'lik bir alanı kaplamaktadır (Crews 2006: 252). Bu manzaraya bakan Ruslar, zamanın leherine işlediğini düşünüp mekana hakim olmakla yetinecekler, mekanını yitiren özne de kimliğini korumakla avunacaktır. İşgalciler, bölgede yaygınlaştıracakları modern eğitim sistemi ve kültür kurumlarının faaliyetleriyle öznenin orta ve uzun vadede dönüştürülebileceğine inanmaktaydı. Kılıcını düşüren özne de, varlığını muhafazayı başarabilirse, mekana bir gün yeniden hükmedebileceğine dair ümidine sarılmaktaydı.

Sonraki dönem, her iki taraf bakımından da iç tartışmalar çağıdır. Mağlup özne, yalnızca yenilginin sorumlusunun değil, aynı zamanda geleceğe götürecek yolların da arandığı uzun bir gelenek/modernlik kavgasına gömülür. Türlü bölünmüşlüklerle uğraşan Çarlık idaresi ise toleransı hedef alan eleştirileri, önündeki jeopolitik denklemin bütününe dikkat kesilerek göz ardı eder. Çünkü Rusya, karşısında zafer kazandığı özneyle, mekan bakımından yalnızca Türkistan'da yüz yüze değildir. Hem imparatorluk sınırları dahilinde çok ciddi bir Müslüman ve Türk nüfusa sahiptir. Hem de, hükmettiği öznenin hâlen jeopolitik aktör olma niteliğini koruyan diğer kolu en büyük hasımlarından biridir. Zaten bu bölgeye yönelişinin sebebi de, üyeleri arasında Osmanlı Devleti'nin yer aldığı ittifakın kendisine Kırım'da yaşattığı hezimetidir (Amineh 2007: 22). Dolayısıyla, Türkistan'ın yumuşak karna dönüşmemesi için rakip jeopolitik aktörün taklit edilmesine, Osmanlı hoşgörüsüne benzer bir devlet politikasının icadına ihtiyaç duyulmuştur.

Ancak galipler baştaki vaatlerine sadık kalmamışlar, statüleri Orta Asya'nın sahipliğinden sakinliğine inen yeni tebalarını tehdit olmaktan ebediyen çıkarmak maksadıyla, mekan üzerindeki iktidarlarına dayanarak zulüm dolu uzun bir uğraşa girişmişlerdir. Tarih, Rusya ve tüm dünyayı sarsan büyük alt-üst oluşlarla ilerlerken değişmeyen nadir şeylerden biri, mağlup öznenin mekanı üzerinde tekrar hak iddia edemeyecek kalıcılıkta parçalanması için sarf edilen bu gayrettir. Öznenin birbirine rakip kısımlara ayrılması projesi paralel iki güzergâhta ilerlemiştir. Bir yandan, önce Çarlık Rusyası, daha sonra da Sovyetler uyguladıkları politikalar ve kurdukları eğitim sistemi sayesinde Moskova yönetimine aracılık yapacak yerel elitler yetiştirmişlerdir. Farklılıkları öznenin geniş zemini içinde tanımlayan geleneğe mesafeli yeni seçkinler, kendilerini yalnızca belirli bir bölge, etnisite yahut lehçeyle özdeşleştirmişler ve önce "Rus Türkistanı" sonra da "uluslara" ayrılan Sovyet Orta Asyası'nın mimarları olmuşlardır (Amineh 2007: 22-23).

Diğer taraftan, kimlik ve anlam katmanları darmadağın edilen öznenin tarihi mekanı da yeni uluslara paylaştırılmıştır. Sovyetlerin 1924-25'te gerçekleştirdiği "ulusal tahdit", bugünkü cumhuriyetlere siyasi kimliklerini veren düzenlemeler zincirinin ilk önemli halkasıdır. Bunu, 1926, 1929, 1930, 1932, 1936, 1939 ve 1956'daki irili ufaklı değişiklikler takip etmiştir (Rahimov 2007: 281, 286). Çizilen sınırlara yeni aidiyet anlayışları eşlik etmiş, aynı siyasi ve kültürel kimliği uzun asırlar boyunca beraberce taşıyan komşular, aralarındaki hukukun yerini azınlık-çoğunluk ilişkilerinin çelişki ve gerilimlerine bıraktığını görmüşlerdir. Örnek vermek gerekirse, Özbekler ve Tacikler o kadar iç içe geçmişlerdi ki, mühim bir kısmı iki dilliydiler. Bu topluluklar ayrı cumhuriyetler hâlinde örgütlendiklerinde, çok sayıda Tacik Özbekistan'da, toplam nüfusun yaklaşık % 20'sine tekabül eden miktarda Özbek de Tacikistan'da kalmıştı. Bağımsızlıktan sonra tarihlerini komşularla ilgili figürleri elden geldiğince az vurgulayacak biçimde yeniden yazarken, devlet olarak varlıklarını anlamlı kılmasını umdukları bir kolektif hafıza inşasını hedeflediler (Rahimov 2007: 294). Kimlik tasarımlarına yansıyan bu yakınen uzak olma ihtiyacı, yeni siyasi sorunların çözülme

biçimine de tesir etmiştir. Sovyet sonrası Orta Asya'sının ilk yıllarında eski işgalci güce, komşulardan daha çok güvenildiğini ortaya koyan örnekler, özne/mekan bileşkesinin tarumar olma sürecinde gelinen noktayı göstermektedir.

1990'lardan günümüze kadar geçen zamanı ise, tüm iniş ve çıkışlarına, aksi yöndeki bazı eğilimlere rağmen özne için restorasyon devrinin başlangıcı kabul etmek gerekmektedir. Bu evrede, özellikle özne/mekan bileşkesinin ikinci boyutuna ilişkin gelişmeler kayda değer düzeylere erişmiştir. Doğal kaynaklarını dünya pazarlarına ulaştırmayı başaran bölge ülkeleri, ekonomilerini ve devlet olma vasfını sürdürmek için gerekli temel alt yapılarını inşa etme yolunda mesafe kat etmişlerdir (Yazar 2011). Enerji fiyatlarındaki artışa paralel biçimde savunmadan eğitim ve sağlığa kadar birçok alandaki yatırım miktarı artmış, bu da ortalama refahı yükseltmiştir.

Bir jeopolitik aktör olabilmek için gerekli bileşkenin diğer boyutu bakımından da tablo umut vericidir. İdareci sınıfın bir kısmı eski dönemden gelme alışkanlıklarını hâlâ sürdürseler de, özellikle genç kuşaklar dünyadan, komşularından ve tarihen parçası oldukları öznenin diğer coğrafyalardaki kollarından etkilenerek yetişmektedir. Başta Türkiye olmak üzere, birçok ülkeyle tarihin kurduğu köprüler onarılmakta ve yenileri inşa edilmektedir. Bu fotoğrafa iletişim devriminin etkileri de ilave edildiğinde, öznenin kendisini yeni sentezlerle canlandırması için sivil toplum katında öncü bir zeminin yavaş da olsa kıvam bulduğu söylenebilir. Ancak sözkonusu süreç Orta Asya'nın tamamında eşzamanlı biçimde işlemediği gibi, aynı niteliği de taşımamaktadır.

Bu yüzden, özneyi mekanıyla buluşturarak yukarıda değindiğimiz tarzda bir millet-imparatorluğa hayat vermek, yahut daha aşına olduğumuz terminolojiyle ifade etmek gerekirse, güçlü bir bölgeselleşme projesini gerçekleştirmek için katedilecek mesafeler bulunmaktadır. Kültür, kimlik ve maddi çıkarlarla belirli bir mekanı önce zihniyet düzeyinde buluşturan bahsettiğimiz tarzda bir bölgeselleşme, ancak siyasetin şuurlu inşa çabalarıyla varlık kazanabilecektir. Ayrıca, bölge içi dinamiklerin yanı sıra dışarıdaki odakları da söz konusu sürecin parçaları gibi düşünmek gerekmektedir (Kühnhardt 2010: 1).

Geçtiğimiz yirmi yılda, iyi niyetli girişimlere rağmen bu parametrelere uygun adımlar atılmadığı için Türkistan'da ancak yüzeysel bir bölgeselleşmeden bahsedilebilmektedir (UNDP 2005). Orta Asya Cumhuriyetleri, Rusya ve İngiltere'den 50 bölge uzmanı ile yapılan bir araştırmaya göre şu üç ana mesele, yalnızca ekonomiyle de sınırlı olsa, bölgesel işbirliğine mani olmaktadır. Uzmanların yarısı, bölge ülkelerinin ulusal çıkarlarını tarif biçimleri ve ekonomik kalkınmaya bakışları arasındaki farklılıkları bütünleşmeye engel görmektedir. Görüşlerine başvuranların % 35'i, Kazakistan ve Özbekistan arasındaki liderlik mücadelesini, % 15'i ise bölge ülkelerinin sınırları içindeki ulus altı yapılardan, yani azınlıklardan duydukları endişeyi mesafe alınamayışından sorumlu tutmaktadır (Rahimov 2007: 298-299).

Başlıca bu üç engel yüzünden, bölgeyi kapsayan örgütlerin motivasyon kaynakları arasında Türkistan'ı kendisi için ve kendi içinde entegre etme hedefinin üst sıralarda

yer almadığını söylemek gerekmektedir. Bağımsızlığın ilk günlerinden itibaren kurulan ya da üyesi olunan örgütler, Orta Asya'ya dışarıdan tesir etmek isteyen güçlerle, hem bunlar arasında hem de birbirlerine karşı denge oyunu kurmaya çalışan bölge ülkelerini buluşturan denklemlerden doğmuşlardır. İşbirliği anlaşmalarının önemli kısmı, yerine getirecekleri işlevden çok, imzalandıkları konjonktür ve diplomatik bağlamın ürünü oldukları için yazılı hedeflerinin uzağında kalmışlardır.²¹

Örneğin, 1991 yılı Aralığında Rusya, Beyaz Rusya ve Ukrayna, Sovyetler Birliği'nin sonunu tartışırken Orta Asya'daki cumhuriyetlerin liderleri, topyekûn tasfiyeye karşı çıkarak belirli düzeyde devamlılığın sağlanmasını istemişlerdi. Temelde iki şeyden endişe etmekteydiler. Henüz gerekli kurum ve mekanizmalara sahip olmayışları, geçiş döneminin yaratabileceği siyasi ve ekonomik kargaşa ikliminden korkmalarına yol açıyordu. Bundan başka, Rus azınlığın kestirilemeyen refleksi özellikle Kazakistan'da çekince yaratmaktaydı. Ancak kurulan BDT, kendisine yüklenen anlamlarla işlevleri arasındaki orantısızlık sebebiyle ekonomi gibi birçok alanda başarılı olamadı. Yine de, ortak para birimi kullanılması girişimi 1993'te hüsrarla sonuçlandırıldığında, Türkmenistan, Kazakistan ve Özbekistan rubleyi en son terk eden gruptaydılar (Pomfret 2007: 322). Bağımsız olmak, ancak kaosa da sürüklenmemek istiyorlardı.

Söz konusu stratejinin başarısı için aradaki mesafenin ayarlanması önem arz etmekteydi. İzledikleri kontrollü kopuş politikasının, bağımsızlıktan geri adım attırarak sonuçlar da doğurmaması gerekiyordu. Nitekim BM, IMF ve Dünya Bankası'nın kapısını uluslararası sistemin bağımsız aktörleri olarak tescil edilme arzusuyla çaldılar. Ayrıca, ECO, İİT gibi ait oldukları öznenin diğer coğrafyalardaki kollarıyla temasa geçmelerini sağlamak suretiyle Rusya'yla farklılıklarının altını çizmelerini kolaylaştıracak örgütlere de katıldılar. Bu noktada Türkiye'nin bağımsızlık ilanlarından başlayarak günümüze kadar kesintisiz devam eden destek ve ilgisinin altını çizmek gerekmektedir.

Orta Asya'daki kardeş ülkelerin bağımsızlıklarının tescil ve kurumlaşmasında Ankara'nın oynadığı rol, iki önemli sac ayağına dayanmaktadır. Bunlardan ilki, ortak değerlerin işlenmesi suretiyle öznenin restorasyonuna katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Karşılıklı etkileşim iklimi yaratan bu süreç tek yönlü de ilerlememektedir.²² Türkiye,

²¹ Örneğin sadece BDT içi ilişkiler hakkında 2000'den fazla anlaşma imzalanmıştır. Ancak bunların çoğu yalnızca kağıt üzerinde mevcuttur. Örgütün açık bir hedefinin olmayışı ve üyelerinin beklentileri arasındaki farklılıklar, BDT'nin gelecekteki canlılığı hakkında soru işaretleri doğurmaktadır (Rahimov 2007: 299).

²² Kimlikler, tarihi tecrübenin sırtlarına yüklediği anlam katmanlarıyla evrilerek şekillenirler. Tarihî Türk kimliğini temsil eden öznenin Anadolu'da mekan tutan kolu, üç ana havzanın ürünüdür. Sırasıyla, Orta Asya, Anadolu ve Balkanlar ile Ortadoğu'da geçen uzun asırlar, Türklük kavramının üzerine her biri farklı çağrışımlar taşıyan anlam elbiseleri giydirmiştir. 1918'den itibaren Türkiye'nin bu bölgelerle teması, bazılarıyla zorunlu diğerleriyle ise ideolojik sebepler yüzünden en alt düzeye inmiştir. 20. yüzyılın sonuna doğru uluslararası sistemdeki dönüşümler sayesinde, Türk kimliğine beşiklik eden tarihi havzalar yeniden Türkiye ile etkileşime açıldılar. Bu noktada Türk cumhuriyetleriyle kucaklaşma, kimliğin ilk katmanına, köklere dair hafızayı canlandırmış; Balkanlar üzerindeki demir perdenin kalkışı ise imparatorluktan miras kalan ikinci anlam elbisesini tarihin gardrobundan çıkarmıştır. Irak'ın işgalinin tetiklediği olaylar zinciri, tarihi Türk kimliğini besleyen son havzayla da yeniden güçlü köprülerin inşasına zemin hazırlamıştır.

hem devlet düzeyinde, hem de sivil toplumu aracılığıyla, eğitimden başlayarak kültür hayatının diğer yönlerine uzanan geniş bir yelpazede bölge ülkeleriyle ortak faaliyetlere imza atmaktadır. Kurulan üniversiteler ve orta dereceli okullar, gerçekleştirilen öğrenci değişim programları, televizyon ve radyo yayınları, onarılan mimari eserler ve inşa edilen camiler yürütülen çok yönlü faaliyetlere ait listenin sadece bir parçasıdır. Diğer sac ayağı ise, ekonomi, diplomasi ve güvenlik gibi politika alanlarını kapsamaktadır. Türkiye, artık geçmişte kalan bazı olumsuz deneyimler dışarıda bırakılırsa, ilişkilerin bu boyutunda da ciddi gayretler sarfetmektedir. Atılan adımlar, doğrudan Türkiye'nin imkanlarına dayalı girişimler olabildiği gibi, Ankara'nın üçüncü ülkelerle beraber bölgede geliştirdiği dolaylı inisiyatifler biçiminde de karşımıza çıkmaktadır.

Gelişen demokrasisi, güçlenen ekonomisi ve uluslararası ilişkilerde artan prestiji de dikkate alındığında, Türkiye'nin önümüzdeki dönemde Orta Asya'daki jeopolitik denklemde, Türk cumhuriyetlerinin ellerini daha da güçlendireceği beklenmelidir. Çünkü büyüyen Türkiye, şimdiye kadar bölgeyi kendi içinde birleştirecek projelerin hayata geçemeyişinden sorumlu açık veya örtülü dış baskılara karşı önce denge, daha sonra da dalgakıran işlevini görebilecek potansiyeli taşımaktadır. Bu türden bir dengeye ne kadar ihtiyaç duyulduğu, 90'ların ortalarında Rusya Orta Asya'daki nüfuzunu yeniden inşaya giriştiğinde anlaşılmıştı. Kardeş cumhuriyetlerin belli bölümü, alternatif bir dengeleyicinin yokluğunda Rusya'nın etkisinin ancak Kremlin'in gücü uluslararası örgütlenmelere kanalize edildiği takdirde seyreltilebileceğini düşünmüşlerdi. Avrasya Gümrük Birliği çatısı altında Kazakistan'ın açtığı bu yolu, Tacikistan ve Kırgızistan takip etmiştir (Pomfret 2007: 322).

1990'ların ikinci yarısında ABD, aranan dengeleyici olma iddiasıyla bölgedeki ağırlığını arttırdığında başka sorunlarla yüzleşti. Daha sonra Özbekistan'ın da katılacağı, Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova'yı bir araya getiren GU(U)AM'ın karşısına Rusya, Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın üye oldukları Avrasya Ekonomik Topluluğu çıkmıştı. Bölge içi sorunların çözümüne yardımcı olmaktan çok, ayrılıkları güç devşirme fırsatı kabul eden dengeleyiciler, kutuplaşmalar davet etmekteydi. Kalıcı bir nitelik kazanması durumunda Orta Asya'nın "Balkanlaşması" neticesini doğurabilecek bu durum, sistemdeki dengeleyici sayısının artması ve bölge ülkelerinin rekabet hâlindeki örgütlerin hepsine birden üye olmalarıyla değiştirilebilirdi. Çin'in Orta Asya'daki profilinin yükselişi ve Şanghay İşbirliği Örgütü'nün doğuşu bu beklentilerin ilkine, bölge ülkelerinin bir kısmının "karşı" bloğun örgütlerine de üye olmaya başlamaları ise ikincisine denk düşmektedir (Pomfret 2007: 323).

Görüldüğü gibi, Yeni Çağın eşliğinde Türkistan coğrafyasının yüz yüze olduğu jeopolitik denklem, eklenen her unsurla daha da girift hâle gelmektedir. Bölgede dolaştırdığımız merceğimizi çevrede de gezdirirsek, denklemin bileşenlerine karmaşa bulutunu ortadan kaldıracak bir mesafeden bakıp kavrayışımızı derinleştirebiliriz. Bu amaçla çıkacağımız ufuk turuna, Orta Asya'nın etrafındaki güçlerin tutumlarını etkileme

yeteneğine hâlen sahip olduğu için Avrasya'nın kalbine fiziken en uzak aktörden, ABD'den başlayacağız.

Sovyetler Birliği'nin çözüldüğünden günümüze kadar geçen yirmi yılı aşkın zaman zarfında ABD'nin Orta Asya politikalarına hakim olan ana perspektif, eleştirisini yaptığımız Batılı jeopolitik kalıplarla uyumludur. Brzezinski tarafından "Barbarların bir araya gelmesi" (Brzezinski 1997: 40) şeklinde özetlenen, Sovyetlerin boşalttığı kalpgâha tekrar hasım bir gücün ya da koalisyonun yerleşmesini önleme hedefi, Orta Asya'ya yönelik Amerikan stratejisinin belkemiğini oluşturmuştur. ABD'nin Asya söz konusu olduğunda ilk gördüğü şey, yükselen güç merkezleridir. Dikkati buradan kalkarak Orta Asya'ya yönelmekte, bu yüzden de bölge, komşusu olduğu millet-imparatorluk projelerine nisbetle anlam kazanmaktadır.²³

Bu yaklaşım biçiminin somut sonucu, esas eksen kabul edilen coğrafyalarla ilgili hedef ve beklenti değişikliklerinin bölgedeki Amerikan politikalarına doğrudan yansımasıdır. Eğer çevresi üzerinden kurulan jeopolitik denklem gerektiriyorsa, Türkistan'da izlenen stratejiler yerlerini yenilerine bırakacak şekilde gözden geçirilmektedir.²⁴ Örneğin 1990'ların ortasına kadar ABD'nin temel problemi, Rusya'da Sovyet sonrası döneme geçiş sürecinin geri dönülemez biçimde tamamlanmasıydı. Nitekim bu yıllarda "önce Rusya" politikasının, Orta Asya cumhuriyetlerini gölgede bırakabilecek derecede güçlendiği görülür.

1994'ten itibaren Hazar enerji kaynaklarına duyduğu ilgiyi önemli projelerle somutlaştıran ABD, 1996-2000 yılları arasında ilk kez müstakil bir Orta Asya stratejisi formüle etmeye girişmiştir. Söz konusu adımın, tam da geçiş sürecindeki Rusya'nın geriye doğru yalpalayacağına dair kaygılar yerini eski hasmın yeniden toparlanmasının yarattığı endişeye bırakırken atılması, ABD'nin bu coğrafyaya yönelik politikalarındaki odak noktasının neresi olduğu sorusuna verdiğimiz cevabı doğrulamaktadır.

Nitekim oluşturulan stratejinin temel parametreleri, komşular etrafında belirlenmiştir. ABD, Orta Asya ülkelerinin bağımsızlıklarının güçlendirilmesini, yeniden Rusya'nın uydularına dönüşmemeleri için istemektedir. Bölge ülkelerine ait enerji kaynakları dünya pazarlarına taşınırken Rusya ve Çin gibi güçler ya da İran gibi müttefiklerinden bağımsız güzergahların tercih edilmesi doğrultusunda çaba gösterilişinin sebebi de aynıdır. Dolayısıyla ABD enerji şirketlerinin Orta Asya'daki rezervlerin keşif, çıkarılma, işlenme ve taşınmasından pay almaları gibi hususlar göz ardı edilmese de, doğrudan

²³ Güney ve Orta Asya İşleri Bürosu'ndan sorumlu Dışişleri Bakan Yardımcısı Robert O. Blake'in, Orta Asya'nın önemini anlatmak için yakınlarda kurduğu şu cümleler bu bakış açısını çok güzel ifade etmektedir: "Orta Asya, hayati derecede stratejik bir kavşakta uzanmaktadır; Afganistan, Çin, Rusya ve İran'la sınır komşusudur. Bu yüzden ABD bu hayati bölgedeki taahhütlerimizi ve işbirliğimizi genişletmeyi istemektedir." (Blake 2011)

²⁴ Amerika'nın değişik konjonktürlerde izlediği Orta Asya politikalarının dönemlere göre genel bir tasnifi için bkz. (Amanov 2007: 93-101)

maddi çıkarların Amerikan devletinin bölge politikalarının tek belirleyicisi olmadığını hatırlamak gerekmektedir.²⁵

1990'ların başından itibaren ABD hükümetinin Orta Asya'ya yapacakları yatırımlar için Amerikan petrol şirketlerine verdiği destek yakından incelendiğinde, bu durum açıkça görülebilmektedir. Chevron ve ExxonMobil gibi dev firmaların teşvik edilmele-
rinde²⁶ Rusya'nın bölge üzerindeki nüfuzunun kırılması isteği önemli pay sahibidir.²⁷

²⁵ Amerikan Kongresi'ne sunulan Orta Asya'yla ilgili raporlarda doğrudan maddi çıkarlara neredeyse hiç yer verilmemektedir. Örneğin 2011 tarihli raporda, bölgedeki Amerikan politikalarının resmi hedefleri şu şekilde özetlenmektedir: "Orta Asya devletlerine yönelik ABD politikası, ABD ve NATO ile Afganistan'daki istikrarı sağlama çabalarında ve onların terörizmle, silah, uyuşturucu ve insan kaçakçılığı ile mücadele faaliyetlerinde işbirliklerini kolaylaştırmayı hedeflemektedir. Diğer ABD hedefleri, serbest piyasaların, demokratikleşmenin, insan haklarının, enerji geliştirme faaliyetlerinin desteklenmesini, Doğu-Batı ve Orta Asya-Güney Asya ticaret bağlantılarının birleştirilmesini içermektedir. Söz konusu politikalar bu devletlerin, yabancı düşmanı, aşırılıkçı ve daha geniş bölgesel çatışma ve istikrarsızlığa katkıda bulunacak Batı karşıtı rejimlere doğru dejenere olmak yerine, değişik Amerikan yönetimlerinin kabul ettikleri uluslararası toplumun sorumlu üyeleri olmalarına yardım etmeyi hedeflemektedir." (Nichol 2011a: 1)

²⁶ Kazakistan'ın petrol ve doğal gaz yataklarına 1993-2009 yılları arasında Amerikan firmalarının yaptığı toplam doğrudan yatırım 29 milyar dolardır. Bu miktar, ülkedeki tüm yabancı doğrudan yatırımların 1/3'ünü oluşturmaktadır. (Blake 2010)

²⁷ ABD-Kazakistan ilişkilerinin Sovyetler Birliği sonrası dönemde izlediği seyir, bölgeye yönelik Amerikan diplomasisinde jeopolitik hedefler/doğrudan maddi çıkarlar dengesinin daha ilk günlerden nasıl kurulduğunu gösteren güzel bir örnek oluşturmaktadır. Bağımsızlığını takiben Kazakistan iki temel başlıkla Amerikan dış politikasının gündemine gelmiştir. Bunlardan ilki sahip olduğu nükleer cephanelik, diğeri ise ülkedeki petrol kaynaklarıdır. Amerika'nın bu resme, Rusya'yı merkeze alan bir jeopolitik çerçeveden baktığı, meseleyi ekonomisi orta vadede temelde petrol refahına dayanacak yeni bir nükleer gücün doğuşundan ibaret görmediği anlaşılmaktadır. Amerikalı stratejistlerin nükleer silahlar ve petrol ikilisinin Kazak dış politikasına muhtemel etkilerini, bir dizi senaryo etrafında ele aldıkları düşünülebilir. İlk durumda Kazakistan'ın nükleer güç konumunu korumak isteyeceği tahmininden hareket edilmektedir. Bunun için Rusya ile iyi geçinecek, bu ülkeden alacağı teknik destekle silah sistemlerini çalışır vaziyette tutacaktır. Karşılığında Rusya'ya eski Sovyet askerî alt yapısına ve Kazak petrolüne erişim imkanı sunacaktır. Bağımsız kalma arzusunun ne kadar güçlü olduğu anlaşıldığında devre dışı kalan bu senaryonun diğer versiyonu, yenilenebilecek bir Rus tehdidine karşı nükleer kapasitenin korunmak isteneceği varsayımına dayanmaktadır.

Kazakistan'ın Rus nüfuzundan mümkün olduğunca uzak, ancak aynı zamanda da nükleer silahlardan arındırılmış bir ülke hâlinde küresel sisteme eklenmesini çıkarlarına uygun gören ABD ise, nükleer silahlar ve enerji kaynaklarını söz konusu temel parametreler ışığında anlamlandırdığı başka bir senaryoyu hayata geçirmek için çalışmıştır. Buna göre, Kazakistan'ın nükleer cephaneliğinden vazgeçmesi için en az bu silahların sağlayabileceği kadar etkin güvenlik taahhütlerine ihtiyaç vardır. Söz konusu garantiler sayesinde Moskova'ya karşı eli güçlenecek olan Kazakistan'ın Rusya'yla arasındaki mesafeyi daha fazla açabilmesinin önündeki diğer önemli engel, enerji alanındaki bağımlılıklarıdır. Bunların aşılması ise ancak Kazakistan'ın Rusya'ya ihtiyaç duyulmaksızın doğal kaynaklarını dünya pazarlarına ulaştırabilmesi ile mümkündür. İşte ABD kökenli petrol şirketlerinin rolleri, Amerikan stratejisine temel teşkil eden mantık zincirinin bu son halkasında ortaya çıkmaktadır. Özel çıkarları temsil eden aktörler, devlet aklının tanımladığı jeopolitik çıkarların tamamlayıcısı olarak bölgeye davet edilmişlerdir.

1990'ların ilk yarısında ABD-Kazakistan ilişkilerinin özetlediğimiz çerçeveye uygun biçimde kurulduğunu görmekteyiz. Nursultan Nazarbayev'in 1992 Mayıs'ında gerçekleşen ABD ziyaretinin ana gündemi ülkesindeki nükleer cephanelik olmuştur. 1994 yılı sonunda ABD, İngiltere ve Rusya, START-1'e ek Lizbon Protokolü'nü imzalayarak Nükleer Silahsızlanma Anlaşması'na taraf olan Kazakistan'ın güvenliğini garanti etmiş, daha sonra Fransa ve Çin de benzer taahhütlerde bulunmuştur. Bu sırada enerji diplomasisi, nükleer diplomasiyi adım adım izlemiş ve Chevron Tengiz petrol sahasında faaliyete başlamıştır. Kazakistan hükümeti ile Tengizchevroil'i kuran anlaşmaların imzalanma tarihi 1993 yılı nisan ayıdır. Mobile, Exxon ve Amoco gibi diğer büyük Amerikan şirketleri de açılan yoldan ilerleyerek Kazak pazarına girmişlerdir (Nikolaev 2011: 47-63).

ABD, yine aynı saiklerle, Türkmenistan'ı, doğal gazının uluslararası bir konsorsiyum tarafından çıkarılması hususunda iknaya çalışmış, Rusya ve İran'ı atlayarak Orta Asya'yı Kafkasya ve Türkiye'ye bağlayan Bakü-Tiflis-Ceyhan gibi enerji nakil projelerini desteklemiş, ayrıca yukarıda kısaca değindiğimiz G(U)UAM gibi yapılanmaların inşasına ön ayak olmuştur (Laruelle vd. 2011: 435).²⁸

Orta Asya'ya daha çok çevresi üzerinden jeopolitik önem atfedilmesi şeklindeki Amerikan yaklaşımı, 11 Eylül saldırıları bu bölgeye komşu bir başka coğrafyayı ABD'nin temel ilgi alanına dönüştürdüğünde tekrarlanmıştır. ABD, Afganistan'ı işgal edip burada ulus inşası faaliyetine girişerek Orta Asya'ya doğrudan komşu hâle gelmiştir. Amerika'yı Asya denklemi uzaktan yönetmeye çalışan bir aktör olmanın ötesine geçiren bu hamle, bölge ülkeleriyle arasındaki ilişkilerin güvenlik boyutunu yeni bir aşamaya taşımıştır. Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi ve Barış için Ortaklık programlarının üyesi olan Orta Asya ülkelerinin (Laruelle vd. 2011: 431) bazıları, doğrudan Amerikan askerî varlığına kapılarını değişik düzeylerde açmışlardır. Örneğin Washington, yaklaşık yarısı doğrudan Manas hava üssü için olmak üzere Kırgızistan'a yılda yaklaşık 150.000.000 dolar ödemektedir (Bohr 2010: 112).

ABD, Kırgızistan'dan başka Tacikistan ve Özbekistan'da da üsler kurmuş, fakat ilişkilerinde 11 Eylül'ün hemen ardından bölgede kendisine kucak açılmasını sağlayan sıcaklığı koruyamamıştır. Başlangıçta işbirliğine çok yatkın olan yönetimlerin bir kısmı, başkentlerinde renkli devrimler zincirinin yeni bir halkasının sahnelenebileceği endişesiyle Amerika'dan uzaklaşmaya başlamışlardır (Bohr 2010: 109). Nitekim gözlemciler, 2004-2005'ten başlayarak 2008'e kadar geçen dönemin bölgedeki ABD nüfuzunun en çok zayıfladığı zaman dilimi olduğuna işaret etmektedir (Laruelle vd. 2011: 427). Örneğin Özbekistan 2005'ten bu tarafa, çoğunluğu ya ABD merkezli yahut Amerika tarafından desteklenen 200'den fazla STK'yı kapatmıştır (Bohr 2010: 111). Özbekistan'ın insan hakları ihlalleri yüzünden düzenli biçimde eleştirilmesi, bu ülkenin 1990'lar ve 2000'lerin başında, Avrasya Ekonomik Topluluğu ve Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü gibi Rusya'nın başını çektiği örgütlere katılmama yönündeki tavrının değişiminde pay sahibidir (Bohr 2010: 116). Rusya ve Çin, diğer Orta Asya ülkelerinin de ABD tarafından desteklenen ayaklanmaların hedefinde yer aldığı iddiasını işleyen ustaca bir kamuoyu diplomasisi faaliyeti yürütmüştür (Blank 2007: 14).

Obama'yla birlikte dikkatini Irak'tan çok Afganistan'a verme kararı alan Amerika ise, 2009 yılından itibaren bölgeyle münasebetlerini düzeltmek için giriştiği faaliyetlere yine Orta Asya'nın etrafından, yani Rusya'dan başlamıştır. Değişimin göstergelerinden biri, kamuoyu önünde demokrasi açığının daha az vurgulanmasıdır (Bohr 2010: 119). Bu

²⁸ Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) boru hattı etrafındaki tartışmalar da, özel çıkar/devlet çıkarı ikilemi hakkında ilginç örnekler sunmaktadır. Amerikan yönetimleri, BTC'yi Chevron ve Unocal'ın diğer rotaları ticari bakımdan daha uygun buldukları için itiraz etmelerine rağmen desteklemiştir (Bromley 2007: 82). Öte yandan ise başta Lukoil olmak üzere Rus şirketleri BTC'ye katılmak istediklerinde, onları çekilmeye bizzat Rusya Federasyonu devlet başkanlığı makamı zorlamıştır (Cutler 2007: 103).

Orta Asya'yı, çevresi üzerine kurulmuş denklemlerin parçası sayan Amerikan yaklaşımının ürettiği son jeopolitik tasarım, bölgeyi güneyiyle entegre etmeyi hedeflemektedir. Nitekim, Amerikalı bölge uzmanı S. Frederick Starr tarafından 2005'te önerilen "Büyük Orta Asya Ortaklığı" kavramı dış politika yapımcılar arasında çok kısa zamanda önemli bir kabul düzeyine erişmiştir.

ri de eklendiğinde (Feigenbaum 2011: 37), bölgeyi neredeyse Afganistan'daki savaşın lojistik ikmal güzergahına²⁹ indirgeyen Amerikan yaklaşımıyla zamanın ruhu arasındaki makasın açılmakta olduğu tezi kuvvet kazanmaktadır.

Orta Asya'yı, çevresi üzerine kurulmuş denklemlerin parçası sayan Amerikan yaklaşımının ürettiği son jeopolitik tasarım, bölgeyi güneyiyle entegre etmeyi hedeflemektedir. İlk bölümde kısaca değindiğimiz, Amerikalı bölge uzmanı S. Frederick Starr tarafından 2005'te önerilen "Büyük Orta Asya Ortaklığı" kavramı (Starr 2005) dış politika yapımcılar arasında çok kısa zamanda önemli bir kabul düzeyine erişmiştir. Nitekim hemen bir yıl sonra 2006'da yayınlanan Amerikan Ulusal Güvenlik Stratejisi belgesinde Orta Asya, Güney Asya ile aynı başlık altında ele alınmış ve Afganistan, bu iki bölgeyi birbirine bağlayan kara köprüsü olarak tarif edilmiştir (The White House 2006: 40). Ardından Amerikan Dışişleri Bakanlığı bünyesinde yapılan düzenlemeyle bölgeye yönelik faaliyetler, Avrupa ve Avrasya işlerinden sorumlu daireden alınmıştır. Bu görevi üstlenen Güney Asya İşleri Bürosu ise, Güney ve Orta Asya İşleri Bürosu'na dönüştürülmüştür. Daha sonra Obama yönetimi, bu iki bölgenin entegrasyonu için ayrılan kaynakları artırarak yeni tasarımın arkasında durmuştur (Bohr 2010: 113).

Amerikalı yetkililer, Kuşhan imparatorluğu ya da Timur dönemi hatırlatılarak tarihe dayalı bir inandırıcılık zemini aranan bu projeye, iki bölge arasında ne türden bir rol dağılımı düşündüklerini de açıklamaktadır. Hindistan'ın hızla büyüyen ekonomisine, Bangladeş ve Kazakistan'ın yükselen pazar olma niteliklerine ve Özbekistan ile Türkmenistan'ın doğal kaynaklarına dikkat çekilmekte, bunların biraraya gelişinin

yaklaşım, Rusya ve Çin'i dengeleyebilmek için tüm endişelerini bastırarak ABD'nin bölgedeki varlığını isteyen ülkelerde karşılık bulmaktadır. Lakin CENT-COM komutanları, David Petraeus ve James Mattis'i Amerika'nın Orta Asya'daki yüzlerine dönüştüren yeni politika da eleştirilmektedir (Bohr 2010: 110). İlişkilerin diğer boyutlarındaki nisbî zayıflıktan rahatsızlık duyanlar, Amerikan askerî varlığının niçin daha fazla göze batar hâle geldiği hususunda ipuçları vermektedir. Bu eleştirmenlere göre ABD, bağımsızlıklarını desteklediği hâlde, derinlemesine ticari ve ekonomik ilişkiler kurmadığı ülkelerde arzu ettiği rejim değişikliklerini büyük ölçüde gerçekleştirememiştir. Amerika'nın yaklaşık 20 yıllık çabalarına rağmen henüz Hazar geçişli bir petrol ya da doğal gaz hattı mevcut değildir. Bu manzaraya Çin gibi yeni/yeniden yükselen güçlerin Orta Asya'da artan ticari faaliyetle-

²⁹ Kuzey Dağıtım Ağı ile ilgili gelişmeler için bkz. (Nichol 2011b: 39-40)

yaratacağı faydanın altı, hâlihazırda işlerlik kazanmaya başlayan bazı somut projeler örnek gösterilerek çizilmektedir (Blake 2011).

Ufuk turumuzun ikinci durağında bölgedeki rekabet üçgeninin diğer köşesi, yani ABD'nin yukarıda özetlediğimiz faaliyetlerinden en çok tedirginlik duyan adres konumundaki Moskova yer almaktadır. 1990'ların krizlerini atlatarak kendisini bir millet-imparatorluk hâlinde yeniden inşâya çalışan Rusya, özellikle 2000'lerin ortalarından itibaren Orta Asya'daki varlığını etkin yöntemlerle derinleştirmeyi başarmış gözükmektedir. Renkli devrimler dalgası, eski işgalci sıfatıyla Rusya'dan duyulan endişeyi hafifletmiştir. Bu tarihe kadar Amerika'ya Moskova karşısında dengeleyici rolünü oynayarak bağımsızlıklarını güçlendirecek bir faktör nazarıyla yaklaşan yönetimler, ilk kez aksi istikamette de düşünmeleri gerekebileceğini farketmişlerdir.

Söz konusu algı değişiminin de katkılarıyla Rusya, Sovyetler'den miras kalan alt yapı ve bağımlılık ilişkilerinin sunduğu etki araçlarına yenilerini ekleme hususunda her zaman başarılı olamasa da, ısrarcı davranmaya devam etmektedir. Nitekim BDT çatısı inşa edilirken planladıklarının çoğu gerçekleşmemiştir. Fakat yine de, terörle mücadele merkezi ile Sınır Güvenliği Ajansı gibi kurumlar işlevsellikleriyle öne çıkabilmişlerdir. Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü, bölge ülkelerine, diledikleri zaman Amerika ile işbirliklerini zayıflatmalarını kolaylaştıracak garantiler sunmaktadır. Bu yapı aracılığıyla Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'da düzenli tatbikatlar gerçekleştiren Moskova, daha az nüfuzla sahip olduğu Özbekistan ve Türkmenistan'a da uygun fiyatlarla askerî malzeme satmaktadır (Laruelle vd. 2011: 430). Rusya, Orta Asya ile yalnızca ekonomi ve güvenlik gibi alanlarda ilişki kurmakla yetinmemekte, öznenin yukarıda değindiğimiz restorasyon sürecini etkileyebileceğini umduğu araçları da seferber etmektedir. Kimi versiyonlarıyla Rus kimliğinin, bir millet-imparatorluk projesi etrafında yeniden tarifini savunan Avrasyacılık³⁰, eski Sovyet ard alanında Rus nüfuzunun güçlendirilmesine hem ideolojik hem de kültürel zemin hazırlamaktadır.³¹

Ancak Rusya'nın bu çabaları, istikrarlı bir tesir sahası inşâ etmesine yetmemektedir.³² Hedeflerine bütünüyle ulaşamayışından yalnızca ABD'nin Türkistan'daki ağırlığı değil,

³⁰ Avrasyacılıkla ilgili genel bir değerlendirme için bkz. (Korkmaz 2004/2005: 109–142). Putin Rusyası'nda Avrasyacılığın jeopolitik hedefler doğrultusunda güncellenmesi çabalarına örnek olarak bkz. (Dugin 2003).

³¹ Hem Rus Federal Kültür ve Sinematografi Ajansı'nın hem de Kazak Kültür ve Enformasyon Bakanlığı gibi kuruluşların desteklediği Sergei Bodrov'un 2007'de vizyona giren "Moğol" filmi, zamanlaması ve senaryoda vurgulanan unsurlar itibarıyla Avrasyacı ideolojinin kültürel temalar etrafında üretimine güzel bir örnek oluşturmaktadır. Renkli devrimlerin Orta Asya'daki etkilerinin en yoğun biçimde hissedildiği dönemde sinemalarda oynamaya başlayan filmde Cengiz Han'ın yasa ve otorite ile ilgili sözleri, bölgede meşruiyet sıkıntısı çeken bazı rejimler için adeta can simidi gibidir. Cengiz Han'ın ağzından sanki Putin konuşmakta, dışardan gelen istilacılara karşı Rusya ve Orta Asya'yı "Avrasya'ya özgü" yönetim biçimlerinin korunması ortak paydasında birleştirmektedir. "Moğol"u, aşığılayıcı Oryantalist stereotipler üzerine kurulu "Borat" filmine karşı Rus ve Kazakların işbirliğiyle verilmiş "Asyalı" bir cevap olarak da görmek mümkündür.

³² Örneğin Rusya, Kırgızistan'ın güneyindeki Oş şehrinde Ortak Güvenlik Anlaşması Örgütü tarafından 2009'da kurulan Müşterek Operasyonel Mukabele Kuvvetleri kapsamında bir üs açmak istediğinde kendisine şiddetle muhalefet eden bölge ülkesi, daha iki yıl önce ABD'den algıladığı tehdit yüzünden kendisine yaklaşan Özbekistan'dı. (Bohr 2010: 117)

bölgedeki jeopolitik denklemi eskisi gibi iki temel aktör etrafında şekillenen bir mücadeleden çıkaran dinamikler de sorumludur. Orta Asya ülkelerine denge diplomasisini daha fazla aktörle sürdürme imkanı vererek oyun alanını genişleten diğer millet-imparatorluk projeleri, bu coğrafyadaki etkinliklerini arttırmaktadır.

Üçgenimizin son köşesini oluşturan Çin, bunların en önemlisidir. Bölgedeki nüfuzunu ABD ve Rusya aleyhine güçlendirerek, hem enerji tedariki ve ticaret gibi ekonomik, hem de Batı sınırlarının korunması gibi güvenlik çıkarlarının peşinden koşmaktadır. Son on yılda Rusya ve Çin'in bölgedeki ekonomik ağırlıklarının seyrine kısaca göz atmak, değişimin doğrultusunu fark etmek için yeterlidir. 2000'de Orta Asya'nın dünyayla yaptığı ticarete Rusya'nın payı % 26.7 iken, Çin'ininki % 3.9'du. Bu tarihten itibaren artmaya başlayan Çin'in bölge ticaretindeki hissesi, 2008'e gelindiğinde % 15.8'e yükselmiş, Rusya'nınki ise % 20.4'e inmiştir. 8 yılda yaklaşık 30 milyar dolarlık artışa sahne olan ticari ilişkilere, güçlenen finansal bağlar eşlik etmektedir. Kazakistan'a 10 milyar dolar, Türkmenistan'a 4 milyar dolar, Tacikistan'a 600 milyon dolar civarında borç veren Çin, ayrıca Şanghay İşbirliği Örgütü'ne üye ülkelere Çin Exim Bank'ı ve diğer kalkınma bankaları aracılığıyla 10 milyar dolarlık kaynak kullanmıştır. 2008 krizinin ardından ekonomik bakımdan yüzlerini ABD ve Rusya'dan çok Çin'e çeviren Orta Asya'daki yollar, demiryolları ve enerji santralleri gibi yeni alt yapı yatırımlarında Pekin'in imzası parlamaktadır (Feigenbaum 2011: 29). Kazak firmaları tarafından yeni halka arzlar için tercih edilecek adresin Londra değil Hong Kong olacağı yönündeki tahminler, Çin sermayesinin bölgede şimdiden kayda değer bir çekim alanı yarattığını göstermektedir (Orange2010).

Ayrıca Orta Asya, Çin'in büyüyen ekonomisi için enerji tedarik etmek istediği en önemli yerler arasındadır. Bu doğrultuda da ciddi mesafeler kat edilmiştir. Türkmen hükümeti, şimdiye kadar yaptığı ilk üretim paylaşımı anlaşmasını, Çin Ulusal Petrol Şirketi ile imzalamıştır. Türkmenistan'dan Çin'e yılda 40 milyar metreküp gaz taşıyacak bir boru hattı inşa edilmektedir. Çin, 2006'dan bu yana Kazakistan'dan da petrol ithal etmektedir. Kazak petrol bölgelerinden Çin sınırına uzanan boru hattının Hazar'a ulaştırılması çalışmaları devam etmektedir (Bohr 2010: 114).

Orta Asya'daki kimi Çin yatırımlarının, ittifak hâlindeki Batı sermayesine karşı Pekin'in liderliğinde kurulan koalisyonlar aracılığıyla gerçekleştirilmesi, bölgede değişen dengelerin bir başka belirtisidir. Örneğin 2009'da Türkmenistan'ın en büyük doğal gaz yatağının geliştirilmesine ilişkin 9.7 milyar dolarlık projede Çin, Kore ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin oluşturduğu grup, Amerikan ve Avrupalı çok uluslu şirketleri bir araya getiren konsorsiyumu alt etmeyi başarmıştır (Feigenbaum 2011: 30).

Çin'in bölgedeki güvenlik çıkarlarının korunmasını hedefleyen çok taraflı faaliyetleri ise, ekonomi alanındakilere kıyasla daha kurumsal bir nitelik kazanmıştır. Şanghai İşbirliği Örgütü (ŞİÖ), pratikteki tüm sıkıntılara rağmen, sınır sorunları gibi Orta Asya'daki komşularıyla çatışma çıkarabilecek hususların ve Doğu Türkistan'ı etkileyecek gelişmelerin kontrol edilmesine yardımcı olmaktadır. Pekin'in "Sağlıklı Orta Asya Düzeni" adını verdiği, Çin'i istikrarsızlaştırabilecek unsurlardan arındırılmış bir bölge hedefine hizmet etmektedir (Peyrouse 2011: 13).

Dünya sisteminin yeni güzergâhı, bu ve benzeri sorulara alışılmadık cevapların verilebileceği bir geleceği işaret etmektedir. Çünkü ABD, yeni / yeniden yükselen merkezler karşısında nispeten gerilerken, bölgeyle ilgilenen oyuncuların sayı ve güçlerindeki eş zamanlı artış, başta Washington olmak üzere tüm aktörlerin hem kendilerine, hem de mevcut dengelere bakışlarını değiştirecek boyutlardadır.

Ufuk turumuzu eksik bırakmamak için, Orta Asya'yı çevreleyen rekabet üçgenindeki diğer köşelerin bu gelişmeleri nasıl değerlendirdikleri üzerinde de kısaca durmalıyız. Öncelikle dikkat çekmemiz gereken şey ise Çin'in Rusya ve ABD arasındaki gerilimlerden yararlanma maharetidir. Geçtiğimiz yirmi yılda Ruslar, Amerikalılarla ne kadar sürtüşmüşlerse Çin'e o kadar olumlu bakmışlardır. Üç aktörlü bir ilişkide, daha zayıf iki tarafın birbirlerine yaklaşımları doğal olsa da, Çin diplomasisinin süreci Rusları ürkütmeyecek bir biçimde başarıyla yönettiği de bir gerçektir. Bölgedeki çıkarları Moskova'yla çatıştığında geri adım atmasını bilmekte, Rusya'nın Batı'dan gelen tazyik altında kendisine daha fazla yöneldiği konjonktürlerde ise Orta Asya'daki nüfuzunu kalıcı biçimde genişletecek hamleler yapmaktadır. Örneğin, Rusya'nın Amerika'ya karşı alarm durumuna geçtiği 2003 sonrası dönem, Rus-Çin ilişkilerinde kaygıların bastırıldığı bu türden bir işbirliği evresidir (Rozman 2010: 142, 144, 146, 148).

Brzezinski'nin yazdıklarını hatırlarsak, toparlanan Rusya ve yükselen Çin'in beraberce hareket ettikleri bir senaryo, yalnızca Türkistan'a ilişkin değil Soğuk Savaş sonrası döneme ait tüm Amerikan stratejik hedeflerinin ağır darbe yemesi anlamına gelmektedir. Bu manzara ise karşımıza yeni bir sorular yumağı çıkarmaktadır. Acaba ABD yapısal dinamikler açısından gittikçe güçlenen bu meydan okuma potansiyelini, cepheleşmeyi tırmandırarak mı yoksa yeni bir jeopolitik vizyonla mı göğüsleyecek? Orta Asya denklemine etrafındaki üçgende bizleri nasıl bir gelecek bekliyor?

Dünya sisteminin yeni güzergâhı, bu ve benzeri sorulara alışılmadık cevapların verilebileceği bir geleceği işaret etmektedir. Çünkü ABD, yeni/yeniden yükselen merkezler karşısında nispeten gerilerken, bölgeyle ilgilenen oyuncuların sayı ve güçlerindeki eş zamanlı artış, başta Washington olmak üzere tüm aktörlerin hem kendilerine, hem de mevcut dengelere bakışlarını değiştirecek boyutlardadır. 2008/2009'da, Amerikan dış politikasının şahit olduğu hızlı dönüşüm, bu durumun güzel bir örneğidir. Tek kutuplu ânın devamını temin için askerî güce yaygın biçimde başvuran Başkan Bush ve ekibi, iktidardaki son günlerini Rusya-Gürcistan çatışmasının gerilimli ikliminde geçirmişti. Obama yönetiminin göreve başlarken ortaya koyduğu vizyon ve attığı adımlar ise, ABD'nin dünya sistemini ve kendisinin sistem içindeki yerini yeniden tanımlama çabasının tezahürüdür. Çok kutupluluğun inkar edilemez bir gerçek olduğu farklı yollardan ifade edilirken (Dickinson 2009), Rusya ile ilişkiler "sıfırlanmıştır." (Lee 2009) Orta Asya işlerinden sorumlu üst düzey Amerikan yetkilileri, bölgeyle bundan sonra "büyük oyun" gibi kavramları çağrıştırmayacak biçimde ilgilenmek istediklerini söylemektedir (Blake 2011).

Bir yıldan az zamana sığan bu gelişmeler, Amerikan yönetimlerinin aldıkları, Soğuk Savaş'ın önemli dönüm noktalarının ardındaki kararları hatırlayanlar için şaşırtıcı değildir. İlk ciddi hegemonik krizini (Okur 2010: 251-259) yaşadığı 1970'li yıllarda gücünün azaldığını, müttefiklerinin kendisinden uzaklaşmaya başladığını, rakiplerinin ise kuvvetlendiklerini fark eden ABD, Avrasya vizyonunda radikal değişiklikler yaparak yeni dinamikleri göğüslemeye çalışmıştı. 1970'lerin dünyasında Avrupalıların daha özerk bir dış politika izleme arayışlarından rahatsızlık duyan Amerika, bugün Orta Asya gibi coğrafyalarda ortak çıkarları temsil eden politikalar için bile koordinasyon sağlanamamasından şikayetçidir.³³ AB'nin ise, diğer pek çok alanda olduğu gibi, kaynaklarını Amerikan politikalarının

İlk ciddi hegemonik krizini yaşadığı 1970'li yıllarda gücünün azaldığını, müttefiklerinin kendisinden uzaklaşmaya başladığını, rakiplerinin ise kuvvetlendiklerini fark eden ABD, Avrasya vizyonunda radikal değişiklikler yaparak yeni dinamikleri göğüslemeye çalışmıştı.

³³ Avrupalıların direnmeleri yüzünden Orta Asya'da ortak çıkarlara dayanmasına rağmen akamete uğrayan Amerikan çabaları bulunmaktadır. Örneğin 2007'de ABD, Asya Kalkınma Bankası'nın Orta Asya Bölgesel Ekonomik İşbirliği programını, AB ve Japonya'nın katılımıyla genişletmek istediğinde, Amerikan liderliği altında hareket ediyor gözükmemek istemeyen Avrupalıların itirazıyla karşılaşmıştı. (Feigenbaum 2011: 38)

emrine sunan uysal “müttefik” statüsünü geride bırakmak istediği açıktır. İç sıkıntı ve zayıflıkları yüzünden arkasına gerekli kararlılık ve imkanları koyamasa da, bölgede kendi tarif ettiği çıkarlarının peşinden giden bir millet-imparatorluk gibi davranma arzusunun göstergesi kabul edilebilecek ilan edilmiş bir stratejiye sahiptir.³⁴ Daha düşük profilli olmak üzere, benzer bir durumdan Japonya için de bahsedilebilir (Yagi 2007: 13-16).

Nixon-Kissinger ikilisi, 70’lerdeki ekonomik kriz ve müttefiklerin özerklik arayışlarına, Rusya’yla yumuşamayı ve Çin’le ilişkilerin geliştirilmesini öngören yenilenmiş bir Avrasya stratejisi inşa ederek cevap vermişlerdi (Goh 2004, Thornton 2001). Arada ciddi farklılıklar bulunsa da, Obama yönetiminin izlediği diplomaside benzer bir stratejik mantığın tesiri hissedilmektedir. Söz konusu strateji doğrultusunda Orta Asya etrafında yapılan hamlelere baktığımızda, üç temel nokta dikkatimizi çekmektedir. Bunları, Rusya ile gerginliğin giderilmesi, “Genişlemiş Orta Asya” tasavvuru üzerinden Hindistan gibi yeni aktörlerin jeopolitik denkleme dahil edilmeleri ve Rusya-Çin ikilisini Atlantik eksenine karşı bir arada resmeden Avrasya bloğu görüntüsünün aydınlatılması şeklinde sıralayabiliriz.

İlk ikisine ilişkin daha önce değindiğimiz somut politikalar göz önünde iken üçüncüsü için aynı şeyi söylemek, henüz mümkün değildir. Bu son sac ayağı, Amerika’da, Çin’in yükselişinden tedirginlik duyan kesimlerin endişelerini yersiz bularak eleştiren mahfillerde tartışılmaya başlanmıştır. Bu çevreler, Orta Asya’da temel rakip olarak Rusya’yı görmeye devam etmekte, Çin’in bölgede artan ağırlığına, ABD’nin hedeflerine hizmet eden bir gelişme nazarıyla bakılmasını teklif etmektedir. Zira onlara göre, her ne kadar ŞİÖ çatısı altında Rusya ile ortak olsa da, Pekin’in bu coğrafyadaki ilerleyişi, bazı bakımlardan Moskova’nın gerileyişi anlamına gelmektedir. Çünkü Çin, bölgenin dışarı açılmasına yardımcı olarak Orta Asya ülkelerinin güçlenmelerini sağlamaktadır. Bir başka söyleyişle, ABD’nin Orta Asya’yı, Güney Asya ya da Kafkasya ile bağlantılandırarak ulaşılmaya çalıştığı hedefe hizmet etmektedir (Feigenbaum 2011: 32).³⁵ Ancak 2008’de başlayıp etkisini hâlen sürdüren ekonomik krizin Amerikan iç politikasına yansımaları, Çin’e rakip değil partner nazarıyla bakılmasını öneren bu türden görüşlerin toplumsal destek zeminini ciddi biçimde daraltmaktadır. Nitekim, eğer önümüzdeki Amerikan seçimlerinin kaderini, anketlere yansıyan tepkisel ruh hâli belirlerse, Orta Asya’yla beraber tüm dünyanın daha fazla çatışma dolu bir geleceğe hazırlanması gerekecektir.

³⁴ AB’nin Orta Asya stratejisi için bkz. (Council of the European Union 2007)

³⁵ Bölge ülkelerinin bu durum karşısındaki tavırları için bkz. (Nichol 2011b: 19)

SONUÇ

YENİ ÇAĞIN EŞİĞİNDEN
"AVRASYA'NIN KALBI"NE BAKMAK

ORTA ASYA JEOPOLİTİK ÖNEMİNDEN KURTULABİLİR Mİ?

Bölgeyle en alt seviyeden bile olsa empatik ilişki kurma çabası göstermeksizin yazılmış birçok kitap ve makalede Orta Asya, analizlerin yalnızca arka planını süslemektedir. Bu metinlerde, Batı dışı dünyayı kendi kaderine hükmetmekten aciz, pasif ve irrasyonel tutumlar sergileyen toplulukların yaşadığı, egzotik coğrafyalara indirgeyen geleneksel oryantalist bakış açısının modern ve daha rafine versiyonları üretilmektedir.

Örneğin, “Büyük Oyun” metaforunun “yeni” ön ekiyle canlandırılması, Viktorya Çağı’nın kuvvetli ötekileştirici ikliminde hayat bulmuş kültürel imgelerle bezeli stratejik şemaları, geçmiş zamanın dehlizlerinden bugüne çağırılmaktadır. Bölgeyi, gayri medeni halklarla meskun, büyük güçlerin birbirleriyle rekabet ettikleri oyun/av alanlarından ibaret bir zemin hâlinde tasvir eden bu şemaların güncellenmeleri, Orta Asya’nın geleceği üzerine düşünen herkesi etkileyen bir dil atmosferi yaratmaktadır. Bu atmosfer, zihinlere, değişik biçimlerdeki emperyal eylemler zinciri tarafından tayin edilen geçmişin karanlık dönemlerine paralel gelecek tasavvurları ekmektedir.

Övgü gibi kullanılan “jeopolitik önem” ifadesi de, aslında benzer bir edilgenliği anlatmaktadır. Coğrafyalara önem atfetmek, dünya politikasının rekabet hâlindeki temel unsurlarına mahsus bir imtiyazdır. Örneğin hiçbir analizde ABD’nin yahut Soğuk Savaş dönemi Rusya’sının jeopolitik öneminden bahsedilişine rastlanılmaz. Çünkü jeopolitik önem bu ana aktörlere, yahut bunları yakından ilgilendiren çıkar alanlarına olan uzaklık/yakınlık gibi konumlar sayesinde kazanılır. Belirli geçit noktaları, boğazlar vs. gibi coğrafyadan kaynaklanan somut farklılaşmalar ise “avantajları” oluşturur. Dünya sisteminin temel aktörleri, coğrafi avantajlara sahip olabilirler, ama bir başka gücün bu avantajlara politik önem atfetmesi düşünülemez. Bu avantajlar ancak kendi oyununu kuracak kudreti bulunmayan ülkelerin ellerinde toplandığında, esas oyuncuların ilgi göstererek pazarlık zemini yaratacakları “öneme” dönüşürler. Dolayısıyla, bir bölgenin küresel güç ilişkilerinin yönlendirici, merkezî öznesi mi, yoksa üzerinden strateji üretilen ikincil konumdaki nesnesi mi olduğu sorusunun cevabı jeopolitik önem dağıtıcılarla arasındaki ilişki tarafından belirlenir.

Bu yüzden Orta Asya’nın geleceği için temel bir stratejik hedef belirlenmek istenirse bu, bölgenin jeopolitik öneminden kurtarılması olmalıdır. Eğer dünya sisteminin fay hatlarında biriken enerjinin işaret ettiği gibi büyük depremlere gebe bir geleceğe gün be gün yaklaşıyorsa, söz konusu amacın gerçekleşeceği güzergahta kol kola dolaşan

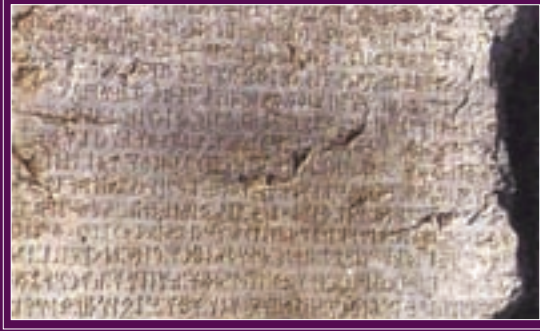
yeni tehdit ve fırsatlarla karşılaşılacak demektir. Tehlikelerden uzak dururken, fırsatlardan istifade edebilmek için ise azimle ilerleyen adımlara kılavuzluk edecek bir ufka ihtiyaç duyulacaktır.

Son olarak, çalışmamızda değişik yönlerinin altını çizdiğimiz bu vizyonun ana parametrelerini tekrarlamak istiyoruz. Orta Asya'yı jeopolitik öneminden kurtaracak irade, içeride öznenin restorasyonunu ve mekanda bütünleşmeyi sağlayacak girişimleri teşvik etmelidir. Dışarıda ise, rekabet üçgeninin faaliyetleri yüzünden bölgenin Balkanlaşmasının önüne geçecek bir denge politikasının inşası gerekmektedir. Öznenin Anadolu'daki diğer koluyla tesis edilecek ilişkiler ise, içerideki ve dışarıdaki stratejiler yürütülürken, destek alınabilecek tek güvenilir dayanak noktasını oluşturmaktadır.

KAYNAKLAR

YENİ ÇAĞIN EŞİĞİNDEN
"AVRASYA'NIN KALBI"NE BAKMAK

KAYNAKLAR

- Adle, Chahryar ve Irfan Habib (2003). "Introduction". History of Civilizations of Central Asia Volume V, UNESCO.
- Adshead, Samuel Adrian Miles (1993). Central Asia in World History. Macmillan Press.
- Amanov, Şatlık (2007). ABD'nin Orta Asya Politikaları. Gökkuşbuğu.
- Amineh, Mehdi Parvizi (2007). "Introduction: Theoretical and Methodological Approaches to the Study of the Greater Middle East". The Greater Middle East in Global Politics, Social Science Perspectives on the Changing Geography of the World Politics. Der. M. Parvizi Amineh, BRILL.
- Annanepesov, M. (2003). "Relations Between The Khanates and with Other Powers", History of Civilizations of Central Asia, Volume V. UNESCO.
- Bassina, Mark ve Konstantin E. Aksenovb (2006). "Mackinder and the Heartland Theory in Post-Soviet Geopolitical Discourse". Geopolitics, Volume 11, Issue 1.
- Başer, Sait (1995). Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre'den Sevgi Toplumuna. İstanbul: Seyran Kitapevi.
- Beckwith, Christopher I. (1991). "The Impact of the Horse and Silk Trade on the Economies of Tang China and the Uighur Empire: On the Importance of International Commerce in the Early Middle Ages". Journal of the Economic and Social History of the Orient. Vol. 34, No. 3.
- (2009). Empires of the Silk Road: a History of Central Eurasia from the Bronze Age to the Present. Princeton University Press.
- Blake, Robert O., Jr. (2010). Robert O. Blake, Jr., Assistant Secretary, Remarks Before the Washington International Business Council. U.S. Department of State, Bureau of South and Central Asian Affairs. 24 Şubat, 2010, <http://www.state.gov/p/sca/rls/rmks/2010/137234.htm>
- (2011). The Obama Administration's Priorities in South and Central Asia. Houston, 19 Ocak 2011, <http://www.state.gov/p/sca/rls/rmks/2011/155002.htm#>
- Blank, Stephen (2007). US Interests in Central Asia and the Challenges to Them. Strategic Studies Institute, US Army War College, Carlisle, PA, March 2007. <http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pdffiles/PUB758.pdf>
- Bohr, Annette (2010). "Central Asia: Responding to the Multi-Vectored Game". America and a Changed World: A Question of Leadership. Der. R. Niblett. Wiley-Blackwell/Chatham House.
- Brzezinski, Zbigniew (1997). The Grand Chessboard. American Primacy And It's Geostrategic Imperatives. Basic Books.
- Bromley, Simon (2007). "Connecting Central Eurasia to the Middle East in American Foreign Policy towards Afghanistan and Pakistan: 1979–Present". The Greater Middle East in Global Politics, Social Science Perspectives on the Changing Geography of the World Politics. Der. M. Parvizi Amineh. BRILL.
- Chapman, Bert (2011). Geopolitics: A Guide to the Issues. ABC-CLIO.
- Clarke, Michael (2009). "The 'Centrality' of Central Asia in World History, 1700–2008". China, Xinjiang and Central Asia : History, Transition and Crossborder Interaction Into the 21st Century. Der. Colin Mackerras ve Michael Clarke, Routledge.
- Council of the European Union (2007). EU and Central Asia: Strategy for a New Partnership. Brussels. http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/librairie/PDF/EU_CtrlAsia_EN-RU.pdf
- Cox, Robert W. ve Michael G. Schechter (2002). The Political Economy of a Plural World: Critical Reflections on Power, Morals and Civilization. Routledge.

- Crews, Robert D. (2006). *For Prophet and Tsar, Islam and Empire in Russia and Central Asia*. Harvard University Press.
- Curzon, George N (1892). *Persia and the Persian Question*. London: Longman& Co.
- Cutler, Robert M. (2007). "US-Russian Strategic Relations and the Structuration of Central Asia", *The Greater Middle East in Global Politics, Social Science Perspectives on the Changing Geography of the World Politics*. Der. M. Parvizi Amineh, BRILL.
- Davutoğlu, Ahmet (1997). "Medeniyetlerin Ben-idraki". *Divân, Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*. 1997 / 1.
- Dickinson, Elizabeth (2009). "New Order: How "the Multipolar World" Came to be". *Foreign Policy*. November/December 2009, http://www.foreignpolicy.com/articles/2009/10/19/new_order
- Dodds, Klaus (2007). *Geopolitics: A Very Short Introduction* Oxford. University Press.
- Dugin, Aleksandr (2003). *Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım*. Çev. Vügar İmanov, Küre Yayınları.
- Ehteshami, Anoushiravan (Der.) (1994). *From the Gulf to Central Asia: Players in the New Great Game*. University of Exeter Press.
- Ergin, Muharrem (1995). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Ewans, Sir Martin (Der.) (2003). *The Great Game: Britain and Russia in Central Asia*. Routledge.
- Feigenbaum, Evan A. (2011). "Why America No Longer Gets Asia". *The Washington Quarterly*. Spring 2011
- Frank, André Gunder (1992). *The Centrality of Central Asia*. VU University Press, Amsterdam.
- Frank, André Gunder (1998). *ReOrient, Global Economy in the Asian Age*. University of California Press.
- Foreign Relations of the United States, 1969–1976 Volume XVII, China, 1969–1972* (2006). Düz. Steven E. Philips, Department of State, Washington.
- Gibbon, Edward (1988). *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*. III. Cilt. Çev. Asım Baltacıgil. İstanbul: BFS Yayınları.
- Gills, Barry K. ve Andre Gunder Frank (2003a). "Kümülatif Birikim". *Dünya Sistemi, Beş Yüz Yıllık mı? Beş Bin Yıllık mı?*. Düz. Andre Gunder Frank ve Barry K. Gills, Çev. Esin Soğancılar, Ankara: İmge Kitabevi.
- (2003b), "Dünya Sisteminde Çevrimler, Krizler ve Hegemonik Değişiklikler (MÖ 1700 - MS 1700)". *Dünya Sistemi, Beş Yüz Yıllık mı? Beş Bin Yıllık mı?*. Düz. Andre Gunder Frank ve Barry K. Gills, Çev. Esin Soğancılar, Ankara: İmge Kitabevi.
- Goh, Evelyn (2004). *Constructing the U.S. Rapprochement with China, 1961-1974: From 'Red Menace' to 'Tacit Ally'*. Cambridge University Press.
- Güngör, Erol (1996). "Teknoloji ve Kültür Değişmesi". *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Ingram, Edward (1992). *Britain's Persian Connection, 1798-1828: Prelude to the Great Game in Asia*. Oxford and New York: Clarendon Press.
- Hopkirk, Peter (1994). *The Great Game: The Struggle for Empire in Central Asia*. Kodansha International.
- Kissinger, Henry (2000). *Years of Renewal, The Concluding Volume of His Memoirs*. Touchstone: Simon and Schuster
- Klyashtorny, S. G. (1996). "The Second Türk Empire (682–745)", *History of Civilizations of Central Asia, Volume III, The Crossroads of Civilizations: A. D. 250 to 750, B. A. Der. Litvinsky Zhang Guang-da and R. Shabani Samghabadi*. UNESCO Publishing.
- Koenigsberger, H.G. (1989). *Medieval Europe 400-1500*. Hong Kong: Longman.
- Korkmaz, Vişne (2004/2005). "Tarihsel Gelişim İçerisinde Avrasyacı Hareket ve Öğreti, Klasik ve Yeni Avrasyacılık". *Akademik Araştırmalar Dergisi*. Kasım 2004-Ocak 2005
- Kühnhardt, Ludger (2010). *Region-Building: The Global Proliferation of Regional Integration*, Vol: 1. New York, Oxford: Berghahn Books.
- Laruelle, Marlène ve Sébastien Peyrouse (2011). "The United States in Central Asia: Reassessing a Challenging Partnership". *Strategic Analysis*. Vol. 35, No. 3, May 2011
- Lee, Jesse (2009). "In Russia, Defining the Reset". *The White House Blog*. July 06, 2009, <http://www.whitehouse.gov/blog/In-Russia-Defining-the-Reset/>

- Litvinsky, B. A. ve Zhang Guang-da (1996a). "Historical Introduction". History of Civilizations of Central Asia, Volume III, The Crossroads of Civilizations: A. D. 250 to 750, B. A.. Düz. Litvinsky Zhang Guang-da and R. Shabani Samghabadi. UNESCO Publishing.
- (1996b). "Central Asia, The Crossroads Of Civilizations". History of Civilizations of Central Asia, Volume III, The Crossroads of Civilizations: A. D. 250 to 750, B. A.. Düz. Litvinsky Zhang Guang-da and R. Shabani Samghabadi. UNESCO Publishing.
- Mackinder, Halford John (1904). "The Geographical Pivot of History". The Geographical Journal Vol. 23, No. 4.
- Mackinder, Halford John (1919). Democratic Ideals and Reality: A Study In The Politics Of Reconstruction. London: Constable and Company Ltd.
- (1943). "The Round World and the Winning of the Peace". Foreign Affairs, Vol. 21, No. 4.
- Mahan, Alfred Thayer (2003). The Problem of Asia: Its Effect upon International Politics (Francis P. Sempa'nın önsözüyle). Transaction Publishers.
- Marvin, Charles Thomas (1891). The Region of the Eternal Fire; an Account of a Journey to the Petroleum Region of the Caspian in 1883. London: W. H. Allen & Co.
- Meyer, Karl Ernest ve Shareen Blair Brysac (2006). Tournament of Shadows: The Great Game and the Race for Empire in Central Asia. Basic Books.
- Millward, James A. (2007). Eurasian Crossroads: A History of Xinjiang. Columbia University Press.
- Mukminova, R. G. (2003). "The Janids (Astarkhanids)". History of Civilizations of Central Asia, Volume V. UNESCO.
- Mullerson, Rein (2007). Central Asia: A Chessboard and Player in the New Great Game. Columbia University Press.
- Myer, Will (2002). Islam and Colonialism, Western Perspectives on Soviet Asia. RoutledgeCurzon.
- Nichol, Jim (2011a). Central Asia: Regional Developments and Implications for U.S. Interests. CRS Report for Congress. Congressional Research Service.
- (2011b). Central Asia's Security: Issues and Implications for U.S. Interests. CRS Report for Congress. Congressional Research Service.
- Nikolaev, Sergei (2011). "Central Asia in Geopolitics: The American Vector (1991-2008)". International Affairs, A Russian Journal of World Politics, Diplomacy and International Relations. No. 2.
- O'Hara, Sarah, Michael Heffernan ve Georgina Endfield (2005). "Halford Mackinder, 'The Geographical Pivot' and British Perceptions of Central Asia". Global Geostrategy: Mackinder and the Defence of the West. Der. Brian W. Blouet, Routledge.
- O'Hara, Sarah ve Michael Heffernan (2006). "From Geo-Strategy to Geo-Economics: The 'Heartland' and British Imperialism Before and After MacKinder". Geopolitics. 11:1.
- Okur, Mehmet Akif (2008). "Millet İmparatorluklar Çağı'nın Eşiğinde: Genişleyen Dünyada Küresel Kapitalizmin Yeni Mimarisine Doğru". (Der.) Murat Saraçlı, Küreselleşmeden Postküreselleşmeye, Değişim Sürecindeki Dünya Düzeni ve Türkiye. Ankara: Lotus Yayınevi.
- (2010). Emperyalizm, Hegemonya, İmparatorluk: Tarihsel Dünya Düzenleri ve Irak'ın İşgali. Ankara: A Kitap.
- Orange, Richard (2010). "Kazakhstan Shuns London for Hong Kong". The Telegraph. 15 Kasım 2010
- Özel, Saruhan (2011). "Dünya artık sadece ABD ve Avrupa değil...". Zaman. 24.08.2011.
- Peyrouse, Sébastien (2011). "Russia-Central Asia: Advances and Shortcomings of the Military Partnership". Central Asian Security Trends: Views From Europe and Russia. Der. Stephen J. Blank, Strategic Studies Institute.
- Pieterse, Jan Nederveen (2004). Globalization or Empire? London: Routledge.
- Poelle, Mark (1999). Raising Cartographic Consciousness: the Social and Foreign Policy Vision of Geopolitics in the Twentieth Century. Lexington Books.
- Pomfret, Richard (2007). "Central Asia since the Dissolution of the Soviet Union: Economic Reforms and Their Impact on State-Society Relations", The Greater Middle East in Global Politics, Social Science

- Perspectives on the Changing Geography of the World Politics. Der. M. Parvizi Amineh, BRILL.
- Radtke, Kurt W. (2007). "China and the Greater Middle East: Globalization No Longer Equals Westernization". The Greater Middle East in Global Politics, Social Science Perspectives on the Changing Geography of the World Politics. Der. M. Parvizi Amineh. BRILL.
- Rahimov, Mirzohid (2007). "From Soviet Republics to Independent Countries: Challenges of Transition in Central Asia". The Greater Middle East in Global Politics, Social Science Perspectives on the Changing Geography of the World Politics. Der. M. Parvizi Amineh. BRILL.
- Rozman, Gilbert (2010). Chinese Strategic Thought Toward Asia. Palgrave Macmillan.
- Sempa, Francis P. (2002). Geopolitics: From the Cold War to the 21st Century. Transaction Publishers.
- Shun-ying, Mu ve Wang Yao (1996). "The Western Regions (H S I -Yü) Under The T'ang Empire and The Kingdom of Tibet". History of Civilizations of Central Asia, Volume III, The Crossroads of Civilizations: A. D. 250 to 750, B. A. Der. Litvinsky Zhang Guang-da and R. Shabani Samghabadi. UNESCO Publishing.
- Siegel, Jennifer L. (2002). Endgame: Britain, Russia and the Final Struggle for Central Asia. London and New York: I. B. Tauris.
- Sinor, Denis (1997). Inner Asia. RoutledgeCurzon.
- Spykman, Nicholas John (1944). The Geography of the Peace. Düz. Helen R Nicholl. Yale University, Institute of International Studies. New York: Harcourt, Brace and Co.
- Starr, S. Frederick (2002). Contributions of Central Asian Nations to the Campaign Against Terrorism, Hearing Before The Subcommittee on Central Asia and South Caucasus of the Committee on Foreign Relations, United States Senate, One Hundred Seventh Congress First Session, December 13, 2001, U. S. Government Printing Office, Washington, 2002, <http://ftp.resource.org/gpo.gov/hearings/107s/77602.txt>
- (2005). A 'Greater Central Asia Partnership' for Afghanistan and Its Neighbors. Silk Road Paper, Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program – A Joint Transatlantic Research and Policy Center, Washington: Johns Hopkins University-SAIS.
- Tanner, Harold Miles (2009). China: A History. Hackett Publishing
- The Economist (2006). "Coming of Age". The Economist. Vol. 378, Issue 8461, 1/21/2006, (Erişim) <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=a9h&AN=19491983&site=ehost-live>, 17 Ekim 2006
- The International Monetary Fund (2011). World Economic Outlook Database. (April 2011), <http://www.imf.org/external/datamapper/index.php>
- The Quarterly Review (1865). "The Russians in Central Asia". The Quarterly Review. Çev. John ve Robert Michell, Vol. 118, July & October 1865.
- The White House (2006). The National Security Strategy of the United States of America. Washington. 16 March 2006.
- Thorndike jr., Joseph J. (1942). "Geopolitics, The Lurid Career of a Scientific System Which A Briton Invented, The Germans Used and Americans Need to Study". Life, 21 December.
- Thornton, Richard C. (2001). Nixon-Kissinger Years: The Reshaping of American Foreign Policy. Paragon House.
- Togan, I. (2003). "The Epic Tradition and Historical Literature in Turkic". History of Civilizations of Central Asia, Volume V. UNESCO.
- UNDP (2005). Human Development Report for Central Asia 2005, Central Asia Human Development Report. Bringing Down Barriers: Regional Cooperation for Human Development and Human Security. http://hdr.undp.org/docs/reports/regional/CIS_Commonwealth_of_Independent_States/Central_Asia_2005_en.pdf
- Yagi, Takeshi (2007). "Central Asia Plus Japan" Dialogue and Japan's Policy Toward Central Asia". Asia Europe Journal. Volume 5, Number 1.
- Yazar, Yusuf (2011). Enerji İlişkileri Bağlamında Türkiye ve Orta Asya Ülkeleri. Ahmet Yesevi Üniversitesi. Ankara: 2011.

AHMET YESEVİ
ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Mehmet Akif OKUR

2000 yılında Boğaziçi Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun oldu. Gazi Üniversitesi'nde yürüttüğü doktora çalışmalarını 2008 yılında tamamladı. 2010 yılında da uluslararası ilişkiler doçenti ünvanını kazandı. Hâlen Gazi Üniversitesi İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim üyesidir. Ders ve konferans vermek, araştırmalar yapmak amacıyla değişik dönemlerde ABD'deki Georgia State University, Middle East Institute'de, İtalya'daki Università' Delgi Studi Di Foggia'da ve Çin'deki Fudan University'de bulundu. Gazi Üniversitesi dışında Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi ve Ardahan Üniversitesi İİBF'de dersler veren Okur'un temel akademik ilgi alanları Amerikan dış politikası, uluslararası politik ekonomi, Ortadoğu ve Orta Asya çalışmalarıdır. Son yayınlanan kitabı, "Emperyalizm, Hegemonya, İmparatorluk: Tarihsel Dünya Düzenleri ve Irak'ın İşgali" başlığını taşımaktadır.

ISBN 978-9944-237-07-9

9 789944 237079 >